

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքերը ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճեններ և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1006

1007

1008

1009

Անօթ Բուժի

Վաղարշականը

Կ ամս-

613

Բ 60

Կ Պահ

1371

1276

1337

30

ԲԵԱԿԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈԶ
—
ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀՐԵՍՆԵՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ
ԳԼՈՒԽԻՆ, ԳՐԱԾԿՐԵԱՆ

Կ. ԳՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐԱԿՐԻՆ ՅԱՎԱՔԱՅ ԳԱՎԱՅԵԱՆ
ՔԱՐՔԱՐԻ ԽՈԱ ՎԱՐԻ ՅԱՐԿ թիւ 26
— 1873 —

30

616-007

այս

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԵ ԵՒ ԿՆՈԶ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀՅԵՇՆԵՐ

ՏԵՂԱԿԱՐԱ
ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԾ ԽՈՅ

ԳՈՐԾԻԿ, ԳՐԱՎԵՐԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒՆԻՖԻԾ ԳԱՎԱՅԵԱՆ

— 4873 —

16127 - unb

2672-57

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

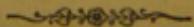
ԹԱՐԳՄԱՆ ՀԻՆ

Ազգերնուս մէջ գիտութեանց նա մանաւանդ
Բնական Պատմութեան վերաբերեալ գրուածոց պա-
կասը ո՞ր աստիճանի ըլլալը արդէն յայտնի է բանա-
սիրաց :

Այս պակասիս մէկ մասը լեցնելու նպատակաւ
այս անգամ ձեռնարկեցինք Տըպէ անուն Գաղղիաց-
ւոյն գործերէն մարդկային սեռի անհեթեթութեանց
վրայ խօսող մէկ գիրքը թարգմանութեամբ ընծ այել
սիրելի Ազգիս , և ճաշակ մը տալ մերայնոց՝ աշխար-
հի մէջ երեւցած հրէշից վրայ , ըստ կարելոյն ցոյց
տալով անոնց բնական պատճառները :

Այս աշխատասիրութիւնս քաջալերութիւն գտած
է Ազգիս մէջ իր մեծատոհմութեամբը և ազնուակա-
նութեամբը փայլող երեւելի Գերդաստանէ մը՝ որուն
անունը պիտի երեւի մեր մէկ ուրիշ թարգմանու-
թեան հրատարակման միջոցին , եթէ յաջողիմք
սոյն բարդին արժանանալու :

Այս թարգմանութեան մէջ գիտական և արհես-
տական բառեր պատահեցան մեր դէմ , որոնց համա-
նիշը չգտնելով մեր բառարանաց մէջ՝ պարաւաւորե-
ցանք բարդութեամբ շինել , այս մասին եթէ թերու-
թիւններ նշմարեն գիտունք , կը յուսամ որ ներողա-
միտ աչօք կը հային մեզ , որովհետեւ մեր կարողու-
թիւնը այսչափի կը բաւէր միայն :

16122

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈԶ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՄԱՐԴԿԱՑԻՆ ՏԵՍԱԿԻՆ ՀՐԵՇՆԵՐԸ

Մարդկային ցեղից, իրենց տեսակաց և
նուաստութեան պատմութեան հետ կը կապուի
բնականաբար հրէշից պատմութիւնը։ Այս
դիքքս լի պիտի ըլլար այլանդակ արարածոց պատ-
մութեամբ՝ թէ որ չը տարագրէինք ասկէ հին
ժամանակի և միջին դարու առասպելախառն և
գուեհիկ պատմութիւնները։

Հրէշից թշնամի և ծանրախոհ մարդոց տե-
սած և մեզ աւանդած իրողութիւնները պատ-
մած ատեննիս կը խորշինք չափազանցութենէ և
ստայօդութենէ, և ազատ կը թողումք ընթեր-
ցողը՝ դատելու ընդունելու կամ մերժելու։

Եւ սակայն ամեն անգամ որ կարելի և հը-
նարաւոր ըլլայ, պիտի փութամք արտաքոյ կար-
գի և անհաւատալի կարծուած իրողութեանց
բնական պատճառը ցոյց տալու, որովհետեւ
այս է մեր գլխաւոր նպատակը։

Հրէշները բնութեան մէջ առանձին իրողութիւններ են . Երբեմն արհեստն ալ կրնայ արտադրել զանոնք . ինչպէս ծաղկանց մշակութեան արհեստը կընծայէ մեզ բազմաթիւ օրինակներ՝ ահագին մեծութեանց հասնող բուսականաց մէջ : Բայց մարդկային ուռին մէջի հրէշները՝ ընդհանրապէս յղութեան միջոցին պատահած դիպաց արդիւնք են . Երբեմն ասոնց պատճառ կըլլայ նաեւ ժառանգութիւնը :

Բնական պատմութեան մէջ հրէշ անուամբ կը ճանչցուի ամեն էակ՝ որ աւելի կամ նուազ կը հեռանայ կանոնաւոր ձեւէ . բայց ընդհանուր մարդոց լեզուաւ այս բառս կը նշանակէ թերակատար ձեւաւորութիւն մը , անկատար էակ մը՝ որ ուրիշ տեսակի մը հետ նմանողութեան առնչութիւններ ունի :

Ինչպէս որ Երկար ատեն այնպէս կարծուած է , հրէշները ծնունդ առած չեն բնաւ ոչ հրէշային սերմերէ և ոչ ալ բնութեան մէկ անմեկնելի խոտորմունքէն . հրէշից պատճառը պարզապէս ձեւաւորիչ կենսական զօրուրեւան մէկ անկանոնութիւնն է՝ որ կարգելու զսազմը իր շարժմանց մէջ . որովհետեւ ամեն գործարանաւորութիւնք միակ և մի և նոյն բնութեան փոփոխութիւններն են . Մարդկային սազմը կը գործարանաւորի տակաւ առ տակաւ , պարզ ձեւէ մը աւելի մանուածոյ ձեւի մը կը վերածի , մինչեւ որ կենդանական տեսակին ամեն աստիճանները շրջագայի :

Եթէ յիշենք այս յառաջախաղաց ընթաց ըը

դիւրաւ կը հասկընանք որ հրէշները ուրիշ բան
չեն՝ այլ եթէ իրենց զարգացման միջոցին կաս-
եալ և իրենց տեսակին վերջին ձեւաւորութիւնը
չ'ստացած՝ կենդանութիւն առած սաղմեր :

Հրէշք միշտ իրենց ծագման մերձակայ սե-
ռէն կ'առնեն իրենց նմանութիւնը, և քիչ ան-
գամ կը պատահի: որ խիստ հեռաւոր սեռերու
առնչակից ըլլան :

Դիտուած է արդէն որ մարդկային տձեւու-
թիւնները աւելի առնչութիւն ունին կապկայ
և չորքոտանեաց ձեւոյն հետ քան թէ թռչնոց.
այս պատճառաւ որ աւելի մօտ են անասնոց՝
կենդանական գասակարգութեան մէջ :

Հրէշները չորս կարգի կը բաժնուին .

1. **Չ**ափազանց հրէշներ . այսինքն անոնք որ
ունին շատ մարմիններ կամ միայն աւելորդ ան-
գամներ :

2. **Պ**ակասաւոր հրէշներ, այսինքն անոնք ո-
րոնց մարմինէն կը պակսի մէկ կամ շատ անդամ-
ներ :

3. **Գ**ործարաններնին անդրաշրջեալ հրէշ-
ներ :

4. **Հ**րէշներ՝ որոնց մարմինը կ'ընծայէ իրենց
տեսակէն օտար տեսակի մը անդամները : Այս
վերջին կարգո՞ որուն կը վերաբերին որձեւէ-
գերը, յուշկապարիկք, ձիացուլք, այծեմարդք,
եւայլն, բնաւ ընդունուած չէ մարդակազմու-
թեան հեղինակներէն :

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԶԱՓԱՀԱՆՑ ՀՅԵՇՔ

Առաջին կարգին մէջ կը դասուին Երկամարմին հրէշները՝ որ իրարու վրայ պատուաստեալ կրլան, նոյնպէս այն հրէշները՝ որ մէկ մարմնոց վրայ բազմապատիկ անդամներ կընծայեն :

Այս անկանոնութիւնները՝ որ յաճախ կը տեսնուին բուսականաց մէջ, շատ նուազ կը պատահին անասնոց մէջ և խիստ հաղուագիւտ են մարդոց մէջ. և սակայն մարդկային սեռը այս կարգէն բուսական օրինակներ կընծայէ փիլիսոփային ու շադրութիւնը գրաւելու համար. մեք միայն ամենէն նշանաւորները պիտի ցոյց տանք հռո :

Եսթեր և Յուղիթ Հունդարիա ձնելով գընուեցան քահանացէ մը և դրուեցան Ա. Բէթէրս պուրկի մէկ վանքը՝ ուր մնացին մինչեւ քոան տարի :

Ասոնք միայն մէջքերնին միացած ըլլալով իրարու՝ ինչպէս որ կերեւի երրորդ տախտակին երկրորդ ձեւոյն մէջ, իրենց մարմնոց բոլոր միւս մասունքներն ազատ էին. Միայն մէկ սըրքան ունէին. որով միակ և մի և նոյն կամք մը՝ նոյն կարիքը հոգալու համար. բայց միւս կողմէն սյնպէս չէր. իւրաքանչիւրին սեռական անդամները տարբեր էին. և որով անձնական պիտոյքներ կունենացին որ իրենց համար վէճերու աղբիւր մը եղաւ. որովհետեւ երբ մէկը միզել

կուզեր, միւսը մանաւանդ Յուղիթ իր քրոջը
կընկերանար գժգոհութեամբ :

Յուղիթ վեց տարեկան եղած ատեն հիւ-
լանդացաւ և անդամալոյն մնաց . ընդհակառակին
Եսթեր մեծցաւ, գեղեցկացաւ և զուարթ և
ուշիմ մէկն եղաւ :

Զափահասութեան նշանները մի և նոյն ժա-
մանակը տեսնուեցան երկու քրոջ վրայ :

Յուղիթ քսան երկու տարեկան եղած ա-
տեն տենդ մը եկաւ վրան և մեռաւ : Աւազ
խեղճ Եսթեր հարկադրեցաւ իր անբաժանելի
ընկերոջ հետ գերեզման մտնելու, Յուղիթին
երեք ժամ վերջը մեռնելով :

1709 ին հրատարակուած Վերտէօնի լրագիրը
գրեթէ նման օրինակ բան մը կը պատմէ :

Երկու երկուորեակ աղջիկներ մէջ քերնէն
միացած ըլլալով իրարու, միայն մէկ սրբան ու-
նէին . բայց երկուքն ալ բարի, զուարթ և հա-
մակիր էին . խելքերնին նշանաւոր էր . Եօթը
տարեկան եղած ատեննին արդէն շատ լեզուներ
կը խօսէին . կը ցաւիմք որ այն ժամանակի հեղի-
նակները չեն շարունակած իրենց պատմութիւնը :

Մընաթեր կը նկարագրէ երկու պղտիկ աղ-
ջիկներ՝ որ Վօրմօի շրջակաները ծնած են ձա-
կատնուն իրարու փակած . միութեան կէտը հա-
զիւ կէս ֆրանքնոցի մը մակերեւոյթը կընծայէր :

Ասոնցմէ մին մեռնելով միւսը բաժնեցին
իրմէ . բայց վրան մաշում մը սկսելով քիչ ա-
տենէն քրոջը ետեւէն գերեզման իջաւ :

Եերկոյ դարուս վերջերը Բօասիի կուսաս

տանը կային երկու քսրեր՝ որ իրարու միացած
էին իրենց ձեռքին փոքրիկ մատերովք . ասոնք
հիւանդութենէ ազատ ապրեցան մինչեւ յիսուն
տարեկան , և այս միջոցիս երկուքէն մէկը հի-
ւանդանալով անկողին մտաւ և մեռաւ : Զա-
սոնք իրարմէ զատեցին՝ մեռեալին մատը կտրե-
լով . բայց այս բաժանումս չազատեց միւսը՝ որ
շուտով խամրեցաւ և իր քրոջը քովք թաղուե-
ցաւ :

Ախամացի եղբարք որ այս վերջին տարիներս
Փարիզ բերուեցան , իրարու կցուած էին ստա-
մոքսին խոռոչքէն սկսեալ մինչեւ պորտը . (Տէս
Գ. տախտակին առաջին պատկերը) :

Թիւպէտ և անձերը տարբեր էին ասոնց .
սակայն իրենց կարողութիւնները այնչափ կատա-
րեալ ներդաշնակութեան մէջ էին որ կը կար-
ծուէր թէ միակ և մի և նոյն կամք մ'ունէին :

Մայրաքաղաքիս ճարտար վիրաբոյմները զի-
րենք իրարմէ բաժնել առաջարկեցին զիրենք
միացնող մսեղէն կապը կտրելով . բայց առա-
ջարկութիւննին շընդունուեցաւ :

Կրկին հրէշ մը՝ կամլաւ եւս է ըսել երկու
երկուորեակ իրարու բակած գլխուն վերի կող-
մէն , ծնան քոան և չորս տարեկան կնոջմէ մը ,
որ արդէն մայր էր երկու կորովի և բարեկազմ
զաւակաց : Այս երկուորեակները իրարու միա-
ցած էին գանկին վերի մասէն . գլուխնին ծած-
կուած էր թանձր և բարակ գեղմով . և այս եր-
կու դէմքերուն՝ որ գեղեցիկ ալ էին , մէկը
բարձած էր դէպ ՚ի վեր , միւսը դէպ ՚ի վար . և

բնաւ նմանութիւն չունէին իրարու . Երկու մարմինն ալ ձեւաւոր էր . այս հրէշը ժամանակին ծնելով միայն մեկ քանի ամիս ապրեցաւ :

Մաքաօ քաղաքը քսան երկու տարեկան զի՞նացի մը կայ որ կուրծքին առաջին մասին վրայ ունի անգլուխ սաղմ մը խիստ ձեւաւոր՝ որ մինչ չեւ ծնկուըները կը հասնի . այս փոքրիկ մարդկային մարմինը՝ զուրկ դլուխէ և զինացւոյ մը սեռէ , ունի մեծ զգացողութիւն մը , և ամենալթեթեւ շօշափմամբ կը կճկի . Զինացին կզայ սաղմին տրուած կսմիթները և կ'սկսի պօռալ երբ սաստիկ ըլլան . այս հրէշը դեռ կենդանի է Մաքաօ քաղաքը , և չուզեց Նւրոպա գալ , որ չափ որ շահաւոր առաջարկութիւններ ալ ըրաւ իրեն անդղիացի բժիշկ մը :

Գրասպար Պարթօլէն անուն գիտունը նման օրինակ և ոչ սակաւ նշանաւոր հրէշի մը պատմութիւնը կընէ . (Տես հինգերորդ տախտակին Երկրորդ պատկերը) :

Այս մարդը՝ որ ան ատեն երեսուն տարեկան էր , իր կուրծքին վրայ ծիծերուն տակը կցուած ունէր անգլուխ սաղմ մը բոլորովին ձեւաւոր , որուն գէր անդամները ունէին ջզային ձգտում մը՝ անկախ զինքը կրողին կամքէն . այս պէս երբ խըախըտեցընէին սաղմին ոտից ներբանը , իւր փոքրիկ սրունքները կը շարժէին ուժգնութեամբ . եթէ քիչ մը ուժով կըսմըթտէին , կից կարձակէր . և իր դոփիւններովիք յայտնել կը թուէր իր վիշտը , անհամբերութիւնն ու բարկութիւնը :

Ականաւոր Վիճակի մէկ յիշատակարանին
մէջ՝ որ կը խօսի մարդկային հրեշից վրայ, տասն-
երկու տարեկան մեծահասակ աղջկան մը սրատ-
մութիւնը կը տեսնուի, որ իր ձափս կողին վրայ
կը կրէր ուրիշ տւելի փոքրիկ աղջկան մը մար-
մինը՝ որ մտած էր իր կողին մէջ մինչեւ ուսե-
րուն տակը, նման տախտակիս մէջ երեւցած
հրեշին։ Այս պղտիկ մարմնոյն երաստանըը և
անդամները խոշոր, գէր և բաւական ծանր ըլլա-
լով անհանգիստ կընէին զիբենկը կրողը։

Խիստ նշանաւոր հանգամանքներէն մին այս
էր որ փոքրիկ աղջկան միզելը և կարիք կատա-
րելը միւսին կամբէն անկախ կերպով կըլլային։
և մեծ անպատճենութիւն մըն էր այս, որովհե-
տեւ աղջիկը պարտաւորած էր բոլոր օրը հսկե-
լու և մաքրելու այս անդամները՝ որ յաճախ
կարիք դուրս կուտային։

Երկուքին ալ զգացողութիւնը մէկ էր, ե-
թէ փոքրիկ շօշափում մ'ըլլար փոքրիկ մարմնոյն
վրայ, շուտով երիտասարդ աղջիկը կ'զգար.
այս հրեշը ապրեցաւ մինչեւ տասներեք տարե-
կան։

Մի և նոյն հեղինակը աեսած է խտալիոյ մէջ
ութը տարեկան տղայ մը՝ որ երրորդ կողին տակն
ունէր խիստ ձեւաւոր գլուխ մը՝ որ կը բանար
աչքերը և ուրախութեան և տրտմութեան նը-
շաններ ցոյց կուտար, ասի գրեթէ ուրիշ տղայ
մըն էր պահուած առաջինին մարմնոյն մէջ, այս
երկու զլուխն ալ միրտուած էին Յակոբ և
Մատթէոս անուններով, զգացողութիւննին մէկ

Եր . որովհետեւ եթէ Յակոբ կոչուած գլխուն
ականջը կըսմթառէին , Մատթէոսը կը պօռար :

Կրնանք ասոր նման շատ օրինակներ առաջ
բերել , բայց զանց կընենք երկադլիսի հրէշնե-
րու վրայ խօսելու համար :

Այս կարգի հրէշները կը բաժնուին մէկ բու-
նի վրայ երկադլիսի հրէշներու և երկու բունի
վրայ երկադլիսի հրէշներու , երկու , երեք կամ
չորս բազկաւ և միայն երկու ոտքով :

1775 թուին Ապանից մէջ ծնաւ աղջիկ մը
որ երկու գլուխ ուներ . և այս երկու գլուխ
ները ՚ի մի ձուլուած էին Յանոս շաստուծոյն
նման : Երկու բերանները զատ զատ կը ծծէին
մօրը ստինքը և խւրաքանչիւրը ճիչ կ'արձակեր .
և որովհետեւ մէկ հատ էր մարսողութեան խո-
զվակը , մայրը կը տեսներ որ երբ ստամբուր կը
լեցուեր , բերանները մէկ միջոցի մէջ ստինքնե-
րը կը թողուին :

Այս հրէշը՝ որ երկրագնտիս վրայ տես-
նուածներուն այլանդ ակներէն մինէ , շատ տա-
րիներ քաղաքէ քաղաք պտտցընելավ հասարա-
կութեան ցոյց արուեցաւ ստակով :

Վիրաբուժութեան վաղեմի դպրոցը իր տա-
րեգրութեանց մէջ կը յիշատակէ հետեւեալ
երկու հրէշները :

“ Երկու ծոծրակով և մէկ գէմքով հրէշ մը
որ ուներ երկու աչք , երկու ականջ , մէկ բե-
րան , մէկ որկոր , երկու ստամբուր , չորս բազուկ
և չորս բարեձեւ սրունք . շփոթութիւնը միայն
միջակայ գծին վրայ էր , գլխսէն սկսեալ մինչեւ

որովայնին վերնակողմը . մնացեալ մարմինը բու-
լորովին բաժնուած ըլլալով ” :

“ Երկու աղջիկ իրարու բակած՝ կուրծքին
մէկ կողմէն մինչեւ պորտը , երկու բազուկները
ազատ էին . միւս երկուքը ’ի մի ձուլուած էին
մինչեւ դաստակը . և իւրաքանչիւր ձեռք ու-
ներ չորս չորս մատ մէկ բթամատով . յայտնի
կերեւէր որ այս բթամատը երկու բթամատաց
միութիւն մ'էր . այնպէս որ կրնար ըստուիլ որ
այս հրէշը ունէր չորս ձեռք և երեք բազուկ ” :

Պիւքանօն բանաստեղծին մեզ աւանդած
համբաւաւոր երկագլխին պատմութիւնը աւելի
հետաքրքրական է , զոր ժամանակին դիտուններն
ալ հաստատած են :

“ Յակոր Չորրորդի թագաւորութեան սկիզ-
բը Ակովոմից մէջ ծնաւ երկագլուխ հրէշ մը եր-
կու կուրծքով , չորս բազկաւ , մէկ փորով և
երկու ոտքով . կուրծքերը պորտին վրայէն բա-
կած էին իրարու : Թագաւորին հրամանաւը մէծ
խնամքով նայուելով՝ այս հրէշս շատ լեզուներ
սորիլցաւ և շատ դիւրութեամբ կը խօսէր . այս
երկու գլուխները յաճախս իրարու հակառակ
կամքեր կունենային , և այս անհամաձայնու-
թիւններէն յաճախս կռիւներ կը ծագէին : Այս
էակը՝ որուն մարդակազմական և հոգեբանական
քննութիւնը խիստ շահաւէտ էր , մինչեւ քսան
և ութը տարի ապրեցաւ , այս ժամանակին մու-
լեռանդութիւնը չթողուց որ գիտունք անդաւ-
մազննական հետազոտութեանց ենթարկեն իր
դիակը ” :

Նոմ իւր փիլիսոփիայական իրաւախոնութիւնը անուն գրքին մէջ արտաքոյ կարգի երկագլուց մը նկարագրութիւնը կընէ, որ Պէնիաւ ծնելով չորս տարի ապրեցաւ և մեռաւ թունաւոր օձի մը խածուածքէն :

Երկու գլուխները լաւ մը ձուլուած էին իրարու, աւելորդ գլուխը կը վերջանար կլոր վիզով մը, այս գլուխս մեծ զգացողութիւն մ'ունենալով միւսին զգացած ուրախութիւնը կամցաւը մնիք ալ կը յայտնէր : Երբ տղան ստինք կուտէր կամ արգանակ կը խմեր, աւելորդ գլուխէն շատ մը լորձունիք կը վազէր, ուստի կընար ըսուիլ որ բերնին չուրիելը կը վազէր :

Շատ անգամ գիտեցին մարգիկ որ տղունքնացած ատենը, միւս տղունքնաց կը մնային, և տղան արթնցած ատեն՝ ասիկա աչքերը կը գոցէր, գիտես թէ կը հասկընար որ քնանալու կարգն իրեն եկած էր :

Հասարակաց հետաքրքրութեանն ընծայուած նշանաւոր երկագլուխներէն մին է իրաւամբ այն երկագլուխը՝ որ Արտէնիա ծնաւ և Փարիզ մեռաւ :

Այս հրէշն ունէր երկու գլուխս, երկու կուրծք և չորս թեւ, մէկ իրան երկու ստրով. երկու բուներուն միութիւնը պորտին վրայէն սկսած էր : Ոիթա և Քրիստինա անունները տրուեցան ասոնց՝ էդ ըլլանուն համար . մէկուն մահուանէն անմիջապէս վերջը միւսն ալ մեռաւ :

Պ. Ժէօֆրուա Աէնթ Խլէր ասոնց փորը բանալով մէջը գտաւ երկու սիրտ մէկ պահարանի

մէջ , մէկ լեարդ , երկու մարտզական խողովակ
որ մինչեւ մեծ փորսուին կը հասնէին . երկու
արդանդ՝ որ կը բացուէր մի և նցն ցնցուզին
մէջ . երկու ողնայարի սիւն՝ որ կը միանային սըր-
բանի ոսկեր ծայրի փոքրիկ ոսկորին , և մէկ սրտի
առագաստ , (Տես տախտակ Ա պատկեր 1) :

Պորբոտանի հրէշը նախընթացին հակառակն
է . Ոիիժա և Փրիստինա կրկին էին վերին մա-
սէն . մինչդեռ այս հրէշը ունէր մէկ գլուխ ,
մէկ կուրծք , մէկ պորտ և երկու թեւ , կրկնու-
թիւնը կ'սկսէր ցայլից ոսկեր վրայէն . ունէր
երկու սեռական անդամ և չորս ջղադից ոտք ,
գէր և առողդ , շարժումը դիւրին էր : Այս
հրէշը Պալ քաղաքը ծնելով 1475 ին , տասն և
հինգ տարի ապրեցաւ և դիալուածով մեռաւ :

ՄԵԾԱԳԱՎՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԽՈՒԹԻՒՆՆ

**ՄԵԾԱԳԱՎՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Հազուագիւտ է մեր եր-
կիրներուն մէջ . բժշկական մեծ բառարանը շատ
դիտողութիւններ կը պարունակէ մեծագլխոց
վրայ՝ որոնց մէջ են նաև հետեւեալք :**

**Պորկինի անուն մէկը Մարսիլիա ծնելով յի-
սուն տարեկան մեռաւ : Այս մարդս հազիւ չորս
տանաչափ բարձրութիւն ունէր , բայց դվասյն
շրջապատը երեք ոտնաչափ էր և բարձրութիւնը
մէկ ոտնաչափ :**

**Քսան երկու տարեկան եղած ատենը պար-
տաւորեցաւ երկու խոշոր բարձ դնել ուսերուն**

վրայ գլուխը վեր բռնելու համար , զոր չեք կը բ-
նար հաւասարակշռութեան մէջ պահել :

Թաւնուզին նոր եկող խիստ ծանօթ բնագէտ
մը կը պատմէ թէ տեսած է երեսուն տարեկան
միջահասակ Մաւրիտանացի մը՝ որ ամենէն մեծ
դդումէն աւելի մեծ գլուխ մ'ունէր . անանկ որ
ամեն անգամ որ տունէն դուրս կ'ելնէր՝ ժողո-
վուրդը իր շուրջը կը խմբուէր , ասկից զատ ու-
նէր հինգ բթամատ երկայնութեամբ քիթ մը ,
սրինգի բերնի մեծութեամբ ծակերով . բերանն
այնչափ կը բացուէր որ մէկ սեխը կեղեւով ներս
կը մտնէր , իբր թէ հասարակ մարդ մը ծիրան
մը գնէր բերանը :

Այս հետաքրքրաշարժ մեծագլուխը թէպէտ
ապուշ , սակայն երկրին ամենէն նշանաւոր և
ձարտար խեղկատակն էր :

ԲԱԶՄԱՍԻԿ

Բազմաստին կանայք՝ այսինքն անոնք որ եր-
կու ծիծէն աւելի ունին , աւելի յաճախ կը
գտնուին տաք երկիրներու մէջ քան թէ ցուրտ
կիմայներու տակ :

Պատմութիւննը մեզի կը սորվեցընէ որ Աղեք-
սանդր Սեւերոս կայսեր մայրը երեք ստինք ու-
նէր :

Թրէլ քաղաքէն Տիկին Վիթէս՝ որ իր ժա-
մանակին ամենէն գեղեցիկ կիներէն լիկն էր ,
ուներ երեք գեղեցիկ ծիծ՝ որ իւր գործըն
վրայ կը ձեւացնէին տեսակ մը եռանկիւն :

ԳԵՐՈԴ Անհոս կ'ըսէ թէ տեսած է երիտաւարդ կնոջ մը կուրծքը՝ որ մէկ գծի վրայ երեք կլոր ծիծ ունէր :

Լինչէիւս տեսած է խիստ գեղեցիկ Հռովմայեցի կին մը որ չորս ծիծ ունէր երկու գծի վրայ, մէկը վեր, մէկը վար, որ կողերէն անդին չէին անցներ :

Կարանէր տեսած է Գլուխ Բարեյուսոյ քաղաքը մէկ խառնածին կին մը որ ունէր հինգ ծիծ խիստ կանոնաւոր՝ որոնց խրաքանչիւրը կէս լիտր կաթ կուտար . կ'երեւի թէ բնութիւնը իրեն տուած էր այսչափ ստիճնք՝ իր ապագայ բեղմնաւորութեանը համար . այս կինս տասն և չորս զաւակ ծնաւ, չորսը և հինգը մէկէն :

Պ. Բերսի իր յիշատակադրոց մէջ կը խօսի Վալաքացի նպարավաճառ կնոջ մը վրայ՝ որուն կուրծքէն հինգ երկար ստիճնք կախուած էին, և որոնց չորսը լեցուն էր . հինգերորդը տափակ և թոռմած էր . Շատ մարդ կրնայ կարդացած բլլալ փիլիխոփայսկան բառզրին մէջ այն կնոջ պատմութիւնը որ կուրծքին վրայ ունէր չորս մէծ ծիծ, չափազանց երկայն պտկունքով : Աղ նածայրէն դուրս ելած էր ելունդ մը այնչափ երկար և խիստ մազերով որ առջի անգամուն տեսնողը կ'ըսէր թէ մատակ ձիու մը պոչ է :

Եւ որովհետեւ մէր խօսքը այն հրէշներուն վրայ է որ երկան ատեն ապրած են, չպիտի խօսմինք բնկաւ այն երկամարմին և չորքոտանի մէշ ծագլիսոց վրայ՝ որ ոչնչութենէ կ'ելնեն խօկցն ոչնչութեան մէջ մտնելու համար :

ՊԱԿԱՍԱԽՈՐ ՀՅԵՇՆԵՐ

Այս երկրորդ կարգիս մէջ կը մտնեն կիկլոպայք, Միուտանիք և Անոտանիք, Անբազուկները և ընդհանրապէս այն ամեն էակները՝ որոնց կը պակասի մարմնոյ մէկ մասը :

Կիկլոպութիւնը և միուտանիութիւնը կ'ըլլայ միշտ գրեթէ երկու գործարանաց միութենէն. և այս միութիւնը կ'ըլլայ երկու անդամոց ներքին կապակցութենէն՝ որով մէկ անդամ կը ձեւանայ. բայց անդամաղննիք միշտ կը գտնեն առոնց մէջի բաժանման գիծը :

Կենդանի կիկլոպները և միուտանիք խիստ հաղուագիւտ են. ցուցուած օրինակները գրեթէ բոլորն ալ առասպելախառն են. սակայն Եջեղեցոյ հայրապէտ մը իր գրուածոց մէջ կը ուէ թէ ինքը խօսակցած է այնպիսի մարդոց հետ՝ որոնց մարմինը կեցած էր մէկ ոտքի վրայ իրքեւ՝ իսեան, որոնց քալուածքը մարմնամարզական ոստիւն մ'էր՝ զօր կը կատարէին զարմանալի կերպով, խիստ զօրաւոր և առածդական մարմին մը ունենալով :

Այս հայրապէտս տեսած է նաեւ անդրուխ մարդիկներ՝ լայն կուրծքով մը որուն մէջ տեղը կը բացուէր սպառնալից աչք մը. ինչպէս առաջիններուն նոյնպէս և ասոնց՝ խաղաղութեան խօսքեր ուղղեց, բայց 'ի զուր. բնաւ պատասխան ընդունեց :

**Երկրորդ տախոտակին մէջ գրած եմք գրեթէ
քառաձեռն կիկղոսի մը ձեւը՝ որն որ միայն
մէկ քանի տարի ապրեցաւ :**

**Այս հրէշը . . . քաղաքէն նպարավաճա-
ռի մը որդին ըլլալով ունէր առիւծի գլուխ մը ,
մազերը կարմիր բաշի ձեւով , և կը նմանէր ուղ-
տի կռնակին վրայ եղած կուզերով . այս հազ-
ուագիւտ և հետաքրքրական հրէշը շիշի մը մէջ
պահուած է վարժարանին թանգարանը :**

**Պ. Քրիւվէլհիէի Ախտաբանական Անդամա-
զըննուրիւն անուն գեղեցիկ գրքին մէջ կը տես-
նենք մարդկային հրէշնէր չոքքոտանուց մը բըռ-
նադատեալ դիրքին մէջ . միայն անդամնէրը մար-
դու են , մնացեալ մարմինը անհասունի կը նմանի :
Պակասաւոր հրէշց ցանկը կը վերջացնենք Լուի
Վեսուար-Գօղէֆ-Տիւքօրնէի համառօտ պատմու-
թեամբը որ ծնած է Ակլ քաղաքը 1806 յուն-
վար 10 ին :**

**Հասակն էր Երեք ոտնաչափ և ութը բթա-
չափ , գլուխը և կուրծքը խիստ ձեւաւոր էին .
ողնայարի սիւնը թեթեւ կերպով մը աշակողմը
ծռած . Երկու թեւերը և նախաբազուկնէրը
բոլորովին պակաս , սասրին անդամնէրը կը բաղ-
կանային Երկու խիստ կարճ որունքներէ որ ծը-
նընդեան ժամանակին ՚ի վեր խախտած ըլլալով
տեղերնէն՝ Երկու կողերուն վրայ հաստատ-
ուած էին և մեծաւ մասամբ կորուսած էին սո-
վորական շարժունութիւնը . ոտքերը ձեւաւոր
էին , մեծ մատին և քովի մատին միջոցը սովորա-
կանէն աւելի մեծ էր . այս ձեւաւորութիւնը**

միանալով օրական կըթութեան , ունեցաւ գեղեցիկ արդիւնքներ , այսինքն ոտքերը փոխուեցան ճշմարիտ ձեռքերու :

Տիւքօրնէ իր տղայ հասակէն մեծ յարմարութիւն մը ցըցուց գծագրութեան համար . ոտքերովը կը բռնէր մատիտները և գրիչները և կը կորէր զանոնք զարմանալի ճարտարութեամբ մը : Պ. Վաթօ՛ որ ան ատեն տնօրէն էր Ալբաղաքին նկարչութեան դպրոցին , ասոր գծագրութիւնը տեսնելով , որոշեց դաս տալ իրեն . Երիտասարդ Տիւքօրնէ այնչափ արագ յառաջաւդիմութիւն ըրաւ քիչ տարուան մէջ որ ինքն ընդունեց իր ծննդեան քաղաքին առաջին տարեկան մրցանակը : Այս առաջին յաջողութենէս վերջը Փարիզ եկաւ իր ուսմունքը շարունակելու և իր արհեստը կատարելագործելու համար . շատ միտալներ ընդունեց և իր պատկերները Արուեստահանդէսը գրուելու արժան դատուելով , ինքն ալ դասուեցաւ իր Ժամանակի նըշամնաւոր Երիտասարդ պատկերհաններուն կարգը : 1832 ին իրեն յանձնուեցաւ շինել թագաւորին պատկերը Լիլի քաղաքապետական անդարձին համար : Հետեւեալ տարին նմանապէս նոյն յանձնարարութիւնը եզաւ իրեն Ախմէրոնի քաղաքապետական ազգարանքին համար . Երեք տարի աշխատեցաւ մեծ պատկերի մը որ կը ներկայացնէր Մարիամ Մագրաղենացին առ ուս Քրիստոսի յարութենէն վերջը . այս պատկերս արուեստահանդէսը գրուեցաւ և գնուեցաւ ներքին գործոց պաշտօնէն :

Տիւքօրնէի գլուխը նշանաւոր ձեւաւորութիւն մը ունէր . ճակատը բարձր , աչքերը վառ վրուռն , խօսակցութիւնը մտացի եւայլ եւայլ , ամեն ճարտար պատկերհաններու պէս . մանաւանդ կենդանագրութեան մէջ նշանաւոր էր , որով և մէծ համբաւ ստացաւ :

Իւր մայրը սիրեց , խնամեց , փայփայեց զինքը իր տղայութեան ատենը որպէս թէ ձեւովք և վայելչութեամբը գեղեցիկ մէկն ըլլար , ինք որ բնականապէս անմասն էր վայելչութենէ և շնորհէ . ո՞հ մայրական սիրոյս . . . և երբ այս տձեւ տղայն մէծցաւ , լի սուրբ երախտագիտութեամբ զինքը մէծցնողին ունեցած պարտքերը վճարեց . իր աշխատութեան արդիւնքը նա մանաւանդ իւր որդիական գործիք և մէրը անոր ծերութեան վրայ սփռեցին երջանկութեան շառաւիղ մը :

ՈՏՆԱԳԻՐ ԿԱՄ ՈՏՆԱԳՈՐԾ

Փարիզու հասարակաց հրապարակներուն կամ ճանապարհաց կիցերուն վրայ կը տեսնուի անբազուկ մարդ մը՝ որ իւր սուքերովիք զանազան և խիստ նշանաւոր բաներ կընէ , որոնց ամեն մարդ կընայ ականատես ըլլալ . ըրած ճարպիկութեանց մէջէն՝ որով անցորդաց ուշադրութիւնը և ոզորմութիւնը կը հրաւիրէ , նշանակենք միայն գրչով , ասեղով և ատրճանակով ըրածները :

Ոտքերուն մէկովք կը բռնէ փետուր գրիչ

մը և միւս ոտքով առնելով զմելի մը , կը կտրէ զայն և խիստ ուղիղ գիր կը գրէ թերթ մը թըզթի վրայ . յետոյ այնպիսի զանազան ճարտար դարձուածքներ կուտայ գրչին՝ որ գեղագրի մը նախանձը կը շարժէ :

Զարմանալի արագութեամբ ասեղ մը կանցընէ և ճարտար կար կարողի մը պէս կանոնաւոր կար կը կարէ : Ոտքովիը կը բռնէ ատրճանակ մը , կը լեցընէ , խանծը կը դնէ և կը պարպէ : Կայծքարը կը զարնէ և ծխափայտը կը վառէ :

Խցահան մը կառնէ , շիշ մը կը բանայ , մէջնը կը լեցընէ գաւաթի մը մէջ և կը խմէ , զինքը շրջապատողները ողջունելէն վերջը :

Ակրաները կը մաքրէ , մազերը կը սանտրէ փողպատը կը կապէ նշանաւոր ճարտարութեամբ և ճաշակաւ . վերջապէս ուրիշ շատ մը բաներ ալ կընէ զոր աւելորդ կը համարիմք նշանակել :

Ուրիշ բանի համար ստեղծուած անդամ մը այսպէս գործածելու մասին տեսնուած այս զարմանալի ճարտարութիւնը կապացուցանէ որ երկար ատեն շարունակեալ կրթութիւն մը գործարանաց շարժմունքը և ձեւը կը փոխէ :

Ստոյդ է որ այս թշուառիս ոտքի մեծ մատերը սովորականնեն աւելի երկար և ճապուկ են : Այս հանդամանքս վարժութեամբ ստացուելով ոտքերը՝ պակսած ձեռաց գործը կը տեսնեն :

Երրորդ կարգի հրեշները՝ որոնց գործարանները շրջեալ են, կարծուածէն աւելի սովորական են. բայց որովհեաեւ այս շրջումները դրեթէ միշտ մարմնոյն ներսի կողմը կը պատահի, աչքը չկրնար զանոնք որոշել և այս պատճառաւ աննշմարելի կըլլան :

Գիտութեանց ձեմարանին յիշատակարանները կը յիշեն խեղանդամ զինուոր մը մեռած եօթանասուն երկու տարեկան, և որուն մարմնոյն մէջ կար նշանաւոր շրջում մը. այն ամեն գործարանները՝ որ բնական կարգաւ ձախակողմն են, աջակողմը կը գտնուէին. և այս տեղափոխութիւնս եղած էր չնչերակաց և երակաց համար ինչպէս փորոտեաց համար :

Միայն այս ցուցուածքը չէ տեղափոխութեան օրինակը, բազմաթիւ են այս շրջումները զրոանուած կը համարիմք պատմել :

Անցնինք ուրեմն մարդկային հրեշից չորրորդ կարգին որ իր մէջ կը բովանդակէ այն ամեն հրեշները՝ որ իրենց սերած տեսակեն տարբեր և օտար անդամներ կունենան. այս կարգս ամենէն բեղմնաւորն է երեւակայական ստեղծագործութեամբ :

Միամիտ ներողոտոսէն սկսեալ՝ որ չերկնչիր մեղ պատմելու թէ Մէնտէս գաւառին կիներէն ոմանք բարեպաշտաբար կը յանձնէին զիրենք մեհենից մէջ սնեալ նոխաղաց ձեռքը, մինչեւ եկեղեցւց այն հայրապետը՝ որ կըսէ թէ ողջա-

միտ յուշկապարհիկի մը հետ խօսակցութիւն ը-
րած է, այսպէս իրենց գիտութեամբը նշանա-
ւոր՝ սսկայն անշուշտ բանդագուշեալ շատ մար-
դիկ ջանացած են մեզ նկարագրելու ցնորսիկան,
հրաշալի և անկարելի էակներ :

Նատ հին նոյնափէս նոր մատենագիրներ իր-
քեւ ճշմարիտ կը համարին թռչնոց ձեւի, եղ-
ջիւրի, ձկան թեւի և պոչի եւայլն յօրինուա-
ծով հրէշից դոյութիւնը, յենլով հին պատ-
մութեան և այն նկարներուն՝ որ կը ներկայա-
ցընեն թռչնոց, առիւծի, զեռունի գլխով
մարդիկ, կամ ձիու մարմնով և նոխազի ոտքե-
րով մարդիկ . կըսեն թէ ձիացուլեր կային, թէ
այծեմարդեր ծնան կնօջ և նոխազի գրկախառ-
նութիւններէն, և թէ ասոնք ճշմարիտ են, ո-
րովհետեւ Մովսէս մարդարէ ասոնց գէմ կը զի-
նի և կարգելու մահուան պատժով (Ղեւաց-
ւոց գլուխ 17) :

Անշուշտ այս հեղինակները չէին գիտէր թէ
տարբեր տեսակներէ եղող էակաց զուգաւորու-
թիւնը ամուլ է :

Այն ամենը որ կը պատմուի Միկոյիս հով-
ուաց միջոցաւ այծերու արդասաւորութեան և
Մեմիփիսի նոխազաց ձեռօք բարեպաշտ եղիսպ-
տացուհեաց բեղմնաւորութեան նկատմամբ՝
պարտի համարուիլ մեծ առասպել, այսպիսի
յղութիւն բնաւ եղած չունի :

Այն մարդկային հրէշները որսնց ձեւը ա-
ւելի կամ նուազ նմանութիւն մը ունենալ կը
թուի անասնոց հետ, ասոնց պատճառը ուրիշ

բան չէ այլ սաղմին աճման ատեն պատահած անկանոնութիւն մը :

Ուստի մէկ քանի օրինակ ցոյց տանկը այն հրէշներէն որ այս վերջին կարգիս կը վերաբերին . և որովհետեւ ասոնց գոյութիւնը հաստատելու չեմք բնաւ , ուստի անուանենք այն գիտունները և ճանապարհորդները որոնցմէ առած եմք այս տեղեկութիւնները , նոյնպէս ալ անոնց գրքերը :

Արադէմեան Հաշաքածոյրին մէջ Ըստքյեր կը պատմէ թէ 1681 ին Արզա քաղաքին քովէն անցնող գետին մէջ գտան հրէշ մը որ մարդու մը գլուխ և հորթի մը մարմինն ունէր :

Իր ճակտին մէջ տեղը՝ որ ցուլի մը ճակտին նման լայն էր , կար գոց աչք մը , բայց երկու կողմը ունէր երկու խոշոր հորթի աչք . ականջներուն և կզակին տակը լի էր երկար մազերով նման նոխազի մը մօրուքին , ոտքերը՝ հորթի ոտքերու կը նմանէին , պոչը՝ խոզի , և այս հրէշը մատակ էր :

Նոյն Հաշաքածոյրին մէջ կը կարգամք նաեւ թէ Պ. Թամբօնէթ վիրաբոյժ-մանկաբարձը ունէր տասն ամսուան կիկղոպ մը որուն եռանկիւն և գրեթէ սպառնալից աչքը ճակտին մէկ մեծ միջոցը գրաւած էր . ոտքերը և ձեռքերը ունէին վեց վեց մատ , և երաստանին ծայրը կը տեսնուէր պոչի մը սկիզբը . յիշեալ Պ. Թամբօնէթ ծեր կնոջ մը արգանդէն հանեց կըսր և մազոտ մարմին մը՝ ուսկից մայրը վերջը կեղծ ծամք մը շինեց : Դարձեալ Արադէմեան Հաշաքածոյրին՝ որ

խիստ հետաքրքրական գործ մըն է , եօթներորդ հատորին՝ մէջ հետեւեալ երկու դէպքերը կը տեսնուին :

“ Գիւղացի կին մը ծնաւ արու հրէշ մը սոսկալի տձեւութեամբ . գլուխը միացեալ էր ուսերուն՝ խոշոր կտոր մը միաով որ երկու մասերը իրարու հետ կը շփոթէր . այս բոլոր կտորը ծածկուած էր այնչափ երկար մազերու առատութեամբ՝ որ առջի բերանը մարդս կը կարծէր թէ ասի սոսկալի վայրի եղ մըն է . այս հրէշս ասկից զատ ունէր փորին վրայ մաշկեղէն խոր պարկ մը . որով պարկերէի և վայրի եղի կը նըմանէր միանգամայն :

“ Հովուի մը կինը ծնաւ տղայ մը որուն ձեռքերը և ոտքերը լայնշի էին , այսինքն մեծ մատերը միացեալ էին թաղանթով մը սագի ստքերուն նման . երեք տարեկան եղած ատենը օր մը որ մայրը այս տղայն առած բազկացը մէջ կը պըտըտէր խիստ խորունկ լցի մը եզրը . յանկարծ տղան ջուրին մէջ նետուեցաւ . մայրը զարհուրած՝ ճիշեր արձակեց , և օգնութիւն կուց , բայց չուտով ապահովեցաւ տեսնելով որ իւր զաւակը ջուրին երեսն ելաւ և կը լողար բաղի մը պէս :

❖ Ենորեան հետաքրքրականաց օրագրութիւնը կը բովանդակեն խել մը եղջերաւոր հրէշից նկարագրութիւնները , որոնց մէջ կայ նաեւ տղու մը նկարագրութիւնը որ ունէր աջ ձեռքին վրայ նոխազի եղջիւր մը , եղջիւր մալ աջ սոտին վրայ . նոյնպէս երկու եղջիւր կար ձախ

բարձից թամբին վրայ , ընդ ամենը չորս եղջիւր .
ասկից զատ խոշոր պոչ մը կախուած էր երկու
սրունքներուն մէջ տեղէն :

Թովմաս Պարթօնէն կըսէ որ ինք էր աչքովը
տեսած է Քօքէնհայկի մէջ կին մը՝ որուն ճակա-
տը զինեալ էր երկու կոր եղջիւրով . այս եղ-
ջիւրները կից էին գանկին ոսկերացը և կրնար
զանոնք գործածել յարձակման և պաշտպանու-
թեան համար :

Քրիւլէհիեփի Ախոարանական անդամագրնե-
նուրիւան մէջ կը տեսնուի հետեւեալ նկարագ-
րութիւնը :

“ Յրանչիսկոս Թրութլիւ անուն անձը 1599
ին Փարիզ քերուեցաւ Լալարտէն մարաջախ-
տին ձեռամք . այս մարդո 35 տարեկան էր . իր
լսյն ճակատէն դուրս ելած էր նոխազի եղջեր
նման երկար և կարծր եղջիւր մը . այս եղջիւ-
րովը և կղակին վրայ ունեցած երկար կարծր մա-
զերովը այծեմարդի մը կը նմանէր :

ՄՕՐՈՒՍԱԿՈՐ ԿԱՆԱՑՔ

Կանանց մօրուքը կարծուածին չափ հազուա-
գիւտ բան մը չէ . դիւրին է մեզ ցոյց տալ բազ-
մաժիւ օրինակներ ապացուցանելու համար որ
յաճախ կը գտնեսւին կիններ՝ որ այր մարդոց նման
երկար և գեղեցիկ մօրուք կունենան :

1655 ին Աւկսոպուրկ քաղաքը կար կին մը
Պարա (մօրուք) անունով , որովհետեւ բոլոր

մարսինը լի էր մօրուքով . մատակ կապիկի մը կը նմանէր բոլորովին , բայց մկրտեալ էր . քսան երկու տարեկան եղած ատենը՝ որ ՚ի տես հասարակութեան ելած էր ստակով , ունէր մօրուք մը որ մինչեւ գօտին կը հասնէր :

Մեր օրերն ալ կը գտնուին մօրուսաւոր կիւներ . ամեն տօնավաճառի ատեն կը տեսնուին հսկանէր , գաճաճնէր , և մօրուանի կիննէր . բայց 1774 ին Փարիզի մէջ տեսնուտծ մօրուանին նշանաւորն է ամեն մօրուսաւոր կանանց . ոչ ոք կարողացած է անոր հաւասարիլ . այս նշանաւոր կինը ահագին մօրուքէ մը զատ , ունէր նաեւ այնպիսի թանձր և խիտ մազերով ծածկեալ դէմք մը՝ որ կոչուեցաւ զլուշի արցու :

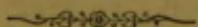
Երկրորդ տախտակին երկրորդ պատկերին մէջ երեւցած տղայն խոշօր սեւ բիծեր ունէր բոլոր մարմնոցն վրայ :

Այս բիծերուն կէսին վրայ կային մեր տեսակին սովորական եղած մազերը , միւս կէսին վրայ այծեման մազեր + ազգու հերաթափ դեղեր գործածուեցան տղայն վրկելու այս տաղտկալի գեղմէն , բայց ՚ի զուր . մազերը աւելի շուտով և աւելի զօրութեամբ բռուսան , ուստի և ձեռնթափ եղան այս միջոցէն որ կրնար վրտանգի ենթարկել տղուն կեանքը . ուեւ բիծերը երթարով մեծցան և մազերը երկնցան . երբ յարբունո հասաւ , մազերը ծածկած էին բոլոր մարմինը , և այս տղայս՝ որ սոսկալի տգեղուց թիւն մըն ալ ունէր , ՚ի տես հասարակութեան հանուեցաւ իբրեւ կըթեալ օրանէլութանկ մը ,

և այնպէս պտըտցուցին զի՞նքը Եւրոպիոյ բոլոր
տօնավաճառները :

Ասքանիոս անուն քժիշկը Լօնտրայի ձեմա-
րանին մէջ խիստ հետաքրքրական տեղեկագրու-
թիւն մը կարդաց առողջ և խիստ բարեձեւ
ծնողքէ ծնած աղջկան մը վրայ՝ որ ծննդենէն
վեց շաբաթ վերջը, մորթը բոլորապին ծածկուե-
ցաւ փոքրիկ ելունդներով որոնց տակէն բու-
սան թխագոյն խողի մազեր՝ կէս թափանցիկ եղչ
ջիւրի պնդութեամբ . այս տեսակ փուշերը վեց
բթաշափ երկայնութեան հասան . ասոնք մոր-
թին մէջ արմատ ձգած էին ուղղահայեաց կեր-
պով ողնիի պէս . ամեն տարի մազերը կը թա-
փէին անասնոց շատին նման . բոլոր այս փուշե-
րը կիցնային և տռաջինէն աւելի ուժով կը բուս-
նէին : **Ա**յս աղջիկը քսան տարեկան ամուսնա-
ցաւ և իրարու ետեւէ ծնաւ վեց տղայ իրեն
նման ողնիի փուշերով . այս տղայոց անդրանիկը
մօրմէն աւելի երկար և ամուր փուշեր ունե-
նալով կը նմանէր խողուկի մը :

Անդղիոյ Բարլամէնթը վախնալով որ այս
սոսկալի ցեղը չտարածուի Բրիտանական կղզեաց
մէջ, իւր մէկ վճռովը արդիլեց այս արտաքոյ
կարդից ցեղին ամուսնութիւնը :

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԱՅՆԱՄԱՐԴՐ

Հիները կընդունէին կէոր մարդ՝ կէոր աշնասուն հրէշից գցութիւնը . հին ժամանակնեւ բէն մնացած քանդակները և նկարները կուտան մեզ երեւակայական էակաց հաւատարիմ և այլ և այլ նկարագրութիւնը , ինչպէս են Ա. յամարդք , Փաւնայք , Եղիբանք , Շահապետք , Թիթիրք , Յուշկապարիկք , Ափինքոք եւայլն :

ԱԵԿՔ այնպէս կը կարծենք որ այս հաճոյական կամ զարհուրելի ձեւերը այլաբանական իւմաստ մը ունեին , և այս ալ կարելի է . բայց այս դարուց պատմիչները այնպէս չեին մտածեր . ուստի կը տեսնես Հերոդոտոսը որ Փաւնայց ամբ բողջ ազգ մը գրաւած էր կըսէ Ակիւթից թանձր անտառները . Պլինիոս և Ելիանոս նոյնը կը հառտառեն :

Պարզամիտ Պլուտարքոս կը պատմէ թէ , Սիզայի ժամանակ խիստ ձեւաւոր Փաւնայ մը բռնուեցաւ Նիմբէ քաղաքը Ա. պօղոնիոյ մօտերք , և բերուեցաւ ՚ի Հռովմ :

ԱՆՏԱռաց այս շահապետը տեսնող հետաքրքիրք այնպէս վկայեցին որ ասի բնաւ խօսիլ չեր գիտեր , և իւր ձայնը կէս մը կը նմաներ կատաղի մատակախաղ ձիու մը վրնջման , կէս մը նոխաղի մռնչման :

Ա.յա Փաւնամ՝ զոր կը պարտցընեին Հռովմ մէական աղնուականութեան զանազան ժողովնեւ

բուն մէջ , քիչ սէր ցոյց կուտար այր մարդոց
ընկերութեան . խոկ կանանց համար բոլորովին
հակառակն էր . գեղեցիկ սեռը այս կճզակա-
բաշխ կիսաստուծոյն վրայ այնպիսի բուռն տապա-
ւորութիւն մը կը կընէր որ կը հարկադրուէին կա-
պելու զայն որպէս զի վտանգ մը չպատահի :

Փիլիսօնթատոս կը պատմէ որ Եթովպիս մէջ
բոնեցին հաստաջիղ և արագընթաց Եգիտան
մը , ասի խիստ հանդարտ բնաւորութիւն մը ու-
նենալով , մարդիկ կարացին զինքը կրթելու . շատ
կը սիրէր պզտիկ տղայքը անոնց հետ տեսնուիլ
կուզէր . չկրնալով զանոնք առասպելներով զբօս-
ցընել , որովհետեւ անկարող էր խօսելու , կը
զբօցընէր զանոնք վտանգաւոր ոստիւններով և
խիստ ծաղրաշարժ վազիւք :

Եգիպտոսի քուրմերը կրսեն թէ Ափինքսե-
րու ցեղ մը կար երբեմն Նեղոսի ակին մօտերը
որ խիստ մէծ հմտութիւն ունէին բուսաբանու-
թեան մէջ , և մարդիկ սպաննեցին զանոնք ո-
չինչ պատրուակով մը :

Շատ հաւանական է որ հիները մէծ կապիկ-
ները տեսակ մը մարդ կարծած ըլլան : Աւան-
դութիւնը որ միշտ կայլայլէ ականատես վկայից
պատմութիւնները և բանաստեղծից երեւու-
կայութիւնը՝ որ միշտ կը թափառի հրաշալեաց
մէջ , ասոնք Եգիտաններ հնարած են :

Սուրբ Հերոնիմոս կը պատմէ Ա. Անտօնիի
վարուց մէջ որ այս բարեպաշտ ճգնաւորս անա-
պատին մէջ դտաւ ոչ թէ միայն Յուշկապարկի
ձեւով սատանաներ , այլ և գեղեցիկ և բարի

այծամարդեր՝ որ բնաւ թշնամութիւն մը չըրին
իրեն : Ընդհակառակն այս այծամարդերէն մին
Ա. Անտօնի հետ նախաձաշելէն վերջը , ազաշեց
որ իրեն համար Աստուծոյ աղօթէ , և Ա. Ան-
տօն խոստացաւ կատարել իւր խնդիրը : Ա. Հե-
րոնիմոս հետեւեալ խորհրդածութիւնները կընէ
թէ այծեմարդից գոյութիւնը ըստ բաւականին
ապացուցեալ է իրեն համար և թէ ասոնց մէջ
այնպիսիններ կը գտնուին որ ընտիր ճգնաւորներ
կընան ըլլալ :

Այսպիսի մեկին և որոշ գաւանութեան մը
առջեւ ի՞նչ պատասխանելու է . հաւատալու
եթէ տարակումելու է :

ՏՐԻՏՈՆԻ ՀԱՄԲԱՐՈՒԻ ԿԱՄ ՅՈՒՇԿԱՊԱՐԻԿԻ

(ՆՈՎԱՅԻ ՀՐԵՏՔ)

Եթէ Հոմերոս , Հերոդոտոս , Դեմոսթենէս ,
Պլինիոս , Պաւանիոս , Ապակիոս , Ովիդիոս և Ա-
թեան մէջ համբարուներու ցեղ մը կայ , նոր
մատենագիրներէն ալ ֆրանսուա Մասարէն ,
Ֆիւլիոզ , Բեթրոս Կիլիուս , Ժօրժ Թրաքզին-
թիուս , Թէոդորա Կազա , Քոնրատիոս , Գիլբեր ,
Պարթօլէն եւայլն որոնց բոլորն ալ տաղանդի և
վարկի տէր մարդիկ են . հիներուն կարծիքը
պաշտպանած են :

Ներոլա Ռիմակէր կըսէ որ Սպանիոյ մէջ Մա-
նինի կոչուած գերդաստանը Տրիտոնէ մը սերեալ

է , -Պարթօլէն կըսէր որ խիստ գեղեցիկ համբաւ բումը մորթեղեքծ ըրած , մորթը պահած էր : Քիրքեր կըսէ որ ինքը տեսած և լսած է ծովային գեւի մը խօսքը . - Ուստըլէ իր բնաւան պատմութիւն ձիւանց անուն գրքին մէջ կը հաստատէ թէ 1531 ին հիւսիսային ծովուց մէջ երեւած է ջրային եկեղեցական մը , թագը գլուխը և գաւազանը ձեռքը , պատրաստ իր օրհնութիւնները նուիրելու . . .

Այս պատմութիւնը միթէ չնմանի՞ր այն կետին առասպել պատմութեան որ երկու Հոլանդացի նաւատատիներ կըլելով մի և նոյն օրը բըռնուեցաւ նաւուն նաւատիներէն և ծովեղքը տարուելով յօշոտուեցաւ . ով հրաշալեացս . նաւատատիները կենդանի և քաջառողջ էին . տեսան որ կէտին փորուն մէջ պառկած տօմինօ կը խաղային . . . :

Առդարեւ երբ հանճարեղ մարդիկ սցոպիսի առասպելներ կը յօդեն , այնպէս կարծիք կռւտան որ եթէ ծանր զառանցանք մը չէ եկած վըրանին , անշուշտ իրենց խօսից շարժառիթն է անճնական , քաղաքական կամ կրօնական շահը :

Սակայն այս ալ պէտք է խոստավանիլ որ այն բազմաթիւ դատական արձանագիրք զոր իրմը բագրած են ականատես վկայք ծովային մարդոց համար , այնպէս կարծիք կռւտան մեզ որ սցոր շիշեալ Պոսիդոնական ցեղը երբեմն գոյութիւն ունեցած և աներեւութացած ըլլարու է ծովերէն՝ ինչպէս ուրիշ այնչափ տեսակներ՝ որոնց միայն ոսկերոտիքը կը գտնեմք :

Այս դեպքերը պատմելով մտքերնիս ասոնց ստուգութիւնը երաշխաւորել է , բայց այնպէս կը կարծենք որ բնութեան համար անկարելի բան չ'կայ , բաց ՚ի բացարձակ անկարելիէն . միթէ խելացիի գործ է ուրանալ բազմագլուխ օձերու և պտկաժանեաց եւայլն գոյութիւնը , երկրագնդիս երեսէն աներեւութացած ըլլալնուն համար :

Արդ եթէ այս յառաջքինեղեղեան կեն՝ դանիները գոյացած են , ինչու համար չգոյանայ նաեւ մարդկային ցեղից հետ քիչ շատ նմանութիւն ունեցող ծովային ցեղ մը . փիլիսոփացից կը թողումք այս խնդրոյս քննութիւնը :

Եթէ , ինչպէս կը մոռածէն շատ բնագէտք , մէկ անգամ մը շարունակ մի և նոյն վարժութեան տարով զինքը , մերջապէս որոշեալ ժամանակէ մը ետքը կ'ստանայ այս վարժութեան յատկացեալ տարածութիւնը , ձեւը և յարմարութիւնը . կարծեմ անտեղութիւն մը չըլլար երբ ընդունիմք թէ ծովուց մէջ ապրող մարդուն մասերը և ոտքի բթամատերը միանան թաղանթով մը : Եթէ բնութիւնը ստեղծած է երկրային մարդը , ոլ կարգելու զինքը ստեղծելու ծովային մարդը , խնդիրը հնու է . ընթերցողաց կը թողումք ասոր լուծումը և անմիջապէս կանցնիմք այս նիւթիս վրայ եղած աւելի վաւերական իրազրութեանց պատմութեանը , սակայն աշռանց երաշխաւորելու զանոնք :

Հազիւ երեսուն տարի կայ որ անգիտական լրագիրները Սկովտիոյ մէջ Սանտսայտ կոչուած

տեղը երեւցած գեղեցիկ յուշկապարփի մը պատ-
մութիւնը կընէին . գաղղիացի խմբագիւք կըրկ-
նեցին իրենց անդրածովեան պաշտօնակցաց պատ-
մութիւնը և զարդարեցին զայն :

Վիճաբանութիւններ բացուեցան այս ծո-
վային հրէշից գոյութեանը վրայօք և տասնեւ-
իններորդ գարուն մէջ մարդիկ փոխանակ ու-
րանալու տարակցուի մէջ մնացին . . . :

Այս Սկովտացի յուշկապարփիկը ունէր գե-
ղեցիկ աչքեր , սիրուն դեմք մը , ձերմակ կուրծք
մը զարդարուած երկու գեղեցիկ կըր կիսագըն-
գերով . իր փափուկ և ազնուականի մը վայե-
լուչ ձեռքովը կը շցէր իր մազեցուն երկար հիւ-
սերը :

Երկար ատեն ՚ի տես հասարակութեան գը-
րուեցաւ . թէպէտ և բոլորովին մերկ էր , իր
պարկեշտութիւնը բնաւ չ'վիրաւորեցաւ . ան-
շուշտ իր ամենափոքր շարժումները գիտողները
իր գեղեցիութեան վրայ զմայլողներ կը համա-
րէր : Ճամփու մը չափ այսպէս կեցաւ և յետոյ
խորամանկ ժպիտով մը մտաւ . Ամփիթրիտի պա-
յատը :

Այս ստոյգ է որ անդղիացիք իրենց բոլորո-
վին ծովային գոյութեան կամ գրից պատճա-
ռաւ մեզնէ աւելի յաճախ տեսած ըլլալու են
ծովային գիցուհիներ : Բայց եթէ Կարոնի ջու-
րերը հրաշալի աղդեցութիւն մը կընեն խմող-
ներուն վրայ , չկրնա՞լ ըլլալ որ Թայմըգի ջուրե-
րը նմանօրինակ աղդեցութիւններ և զօրութիւն-
ներ ունենան : Ուստի պէտք չէ զարմանալ . որ

մեր դրացեաց հիւսած այս հետաքրքրական պատմութիւնները այլանդակ շաղփաղփութիւնք են :

Եմիր անուն Անգղիացի նաւապետ մը ՆորԱնգղից մէջ 1614 ին տեսած է խիստ գեղեցիկ յուշկապարիկ մը . իւր կապուտակ մաղերը կը ծածանէին ձերմակ ուսերուն վրայ . իւր ծիծերը տանձի ձեւն ունէին . շարժուածքը դիւրաշարժ և չնորհալի , հեշտաբար կը ժպտէր , գաղտագողի ակնարկներ կարձակեր . . . վերջապէս երբեւ յուշկապարիկ :

Իւր մարմնոյն վերի մասը Արմիտի յիմարեցուցիչ գեղեցիութիւնն ունէր , և միւս մասը կը վերջանար ձողաձկան սրչով մը :

Սօնքօնիս իւր ձանապարհորդուրիւն յԱփշրիկ . անուն գրքին մէջ կը հաստատէ տեսած ըլլալ կէսը ձուկ եղող այրեր և կիներ . շատերուն ձեռքերը և ոտքերը թաղանթով փակած էին . իսկ այլք չզնկան պէս թեւեր ունէին կըսէ նաւեւ թէ ինքը դարանաւ սպաննած է այս գեղեցիկ յուշկապարիկներէն մէկը և անոր մորթովը շինել տուած է ոտքի ամաններ որ երեք տարի դիմացած են :

Հոլանտացի ծանրաբարոյ բնագէտ մը մանրամասնաբար կը նկարագրէ յուշկապարիկ մը որ բռնուեցաւ իր երկրին մէջ և մանել սորվեցաւ կատարելապէս :

Մերօլլա անուն ծանապարհորդը կըսէ թէ յուշկապարիկը տեսակ մը ձուկ է որ ծիծերովը թեւերովը , կուրծքերովը և փորովը կը նմանի կնոջ և շատ կը գտնուի Զաիր գետին մէջ :

Այս կէոը ձուկ և կէոը կին հրեշը շատ համով միս մը ունի , բայց շատ ալ անմարս է . Մերօլլա կըսէ թէ բոլոր իր նաւաստիները կերած են ասոր միսը , թէ միայն ինքը չէ կերած մարդակերութեան զգուանոք :

Վերջապէս Հայր Հանրիքէ կը պատմէ և իբրեւ վաւերական կը հաստատէ որ մկրտելու հրաւ իրուած է եօթը տրիտոն և ինը յուշկապարիկ զրոս բանան էին Սէյլան կղզւոյն շրջակաները , և որոնք ծովային գիցուհւոյ մը մոլորեալ ուղեկիցներն ըլլալու էին : Մինչդեռ կը պատրաստուէր զանոնք մկրտելու ՚իներկայութեան բազմաթիւ եկեղեցականաց , կարծեաց հակառակութիւն մը ծագեցաւ գիտնալու թէ այս էակներս որ կէս մարդ և կէս անասուն էին , ընարելոց օթեւանին մէջ բնակելու արժանի հռդիներ են :

Բիրար ճանապարհորդը՝ որ այնչափ անուանի է իր ծովարշաւութեամբն հաւաքած այնչափ հետաքրքրական յիշատակարաններովը , կըսէ որ Մալայիլի կղզւաց մօտերը տեսած է բազմաթիւ մարդագլուխ ձուկեր :

Անշուշտ ասոնք այն ձկերն են որ մարդկային կերպարանաց հետ առնչութիւններ ունենալով տեղի տուած են տրիտոնաց և յուշկապարկաց առասպելներուն : Յուշկապարկաց այս նկարագրութիւնները պիտի վերջացնեմք Պ . Քրիմթիանի մէկ նամակին քաղըուածոյովը , զորգրած է Մարթինիքէն Սօրոպոնի մէկ աստիճանաւոր աշակերտին , և որ հրատարակեալ է եր-

կար բարակ 1672 ապրիլ 11 ի Գիտնոց լրագրին
յաւելուածին մէջ :

“Երկու գտղղիացի նաւազներ, հետերնին
ունենալով չորս խափշիկ կապեցին իրենց նաւը,
և ցամաքն ելան ամայի եղրի մը վրայ :

Յանկարծ տեսան ծովային մարդ մը որուն
մարմնոյն կեսը դուրս ելած էր ծովէն . առջի
բերան զարմացան և զարհութեցան , վախնալով
որ սատանացական երեւոյթ մը չըլլայ . բայց շու-
տով ոգի առին և պարապով դիտեցին : Այս
հրէշը ձշդիւ մարդու մը կը նմանէր դլիւէն մին-
չեւ գօտին . տասն և վեց տարեկան մարդու մը
հասակն ունէր երկու խոշոր ակնակապիճ՝ որոնց
մէջ կը դառնային երկու խոշոր աչք . քիթը որ
քիչ մը կարճ և տափակ էր , տգեղութիւն չէր
տար բնաւ իր կարմիր լայն և գէր դէմքին : Մա-
զերը որ կանաչի զարնող մոխրագոյն էին , ձեր-
մակ հիւսերով խառնուած խոպոպածեւ թափած
էին ուսերուն վրայ ուշադրութեամբ սանտ-
րուածի պէս : Մօրուքը՝ որ ութը տասը բժա-
մատ երկայնութիւն ունէր , նմանապէս լաւ
սանտրուած՝ կը ծածանէր մոխրագոյն մազերով
ծածկուած կուրծքին վրայ : Իր մորթին գոյնը
քիչ մը դեղնագոյն էր . մէջքէն սկսեալ մարմի-
նը կը վերջանար երկար և երկինքիդ պոչով մը :

“Առաջին անգամ նաւաստեաց նոտած տե-
ղէն ութը քայլ հեռուն երեւցաւ . յետոյ մօ-
տեցաւ անոնց և սկսաւ լողալ զարմանալի զօ-
րութեամբ . շատ անգամ ետ դարձաւ և ջու-
րին վրայ կեցաւ մօրուքը շցելով և ձեռքերովը

Երեսը որբելով . յետոյ սկսաւ այնպիսի հետաքրքրական ստուններ և մարմնամարզական խաղեր ձեւացցց , և այս ամենը այնպիսի ճարպիկութեամբ և դիւրաշարժութեամբ , որ մայրաքաղաքին էն երեւելի լողուսոյցը փառք կը համարէր իրեն այնպիսի ճարտար աշակերտ մը ունենալը : Հրեշը լողաց ջուրին տակը , ելաւ երեսը , երկու ահագին ստուն ըրաւ , գլուխը զարկաւ ջուրին և աներեւոյթ եղաւ „ :

Սակայն միայն այս չէ տեսնուած ծովային մարդը : Պ. Տէսրօնիթ որ խիստ ճշմարտախօս դիտող մ'է , կը յիշատակէ այր մը և կին մը որ յուշկապարկի տեսակին կը վերաբերին և մէկ ժամանակի մէջ բռնուեցան :

Այս ձկատտուն և քաղցրաբարոյ կինը երբէք չկրցաւ . խօսիլ սորվիլ . Բայց անուակով մանել սորվեցաւ վերը յիշուած Նոլանտացի յուշկապարկին աւելի ճարտար կերպով :

Ասկէց առաջ խօսածնիս կամփոփեմը ըսելով թէ ամեն ժամանակ և ամեն կիմաններու տակ անկանոնութիւններ ծագած են սաղմնի սնրնուեան և զարգացման ատեն :

Երբեմն մի և նոյն ժամանակ արդանդին մէջ վաղած և արդասաւորած երկու սերմեր արմատ կարձակեն ներքնակողմը , կը փակչին մէկ կէտով իրենց մակերեւոյթին և կը ծնուցանեն կրկին , երեքին , կամ չափազանց հրէշներ :

Այս պակասութեանց պատճառները այնչչափ բազմոթիւ են որչափ հրեշից ձեւը անկանոն է : Բայց իրաւունք ունիմը կարծելու թէ

ջղային հիւանդութեամբ , փայծաղնացաւով ,
արգանդի ախտով և լուսնոտութեամբ ախտա-
ցեալ կանայք նոյնպէս նախապաշարեալ և կրա-
կոտ և երկչու կանայք՝ որ պզտիկ բանէ մը կը
զարհուրին , միւս կիներէն աւելի ենթակայ են
հրէշներ ծնելու :

Առգարեւ ենթագրեցէք որ այս կիներէն մին
զուգաւորութեան առաջին ութ օրերուն մէջ
մեծ երկիւղ մը կրած է , կամ սաստիկ և ար-
տաքյ կարգի սրտաշարժութիւններ զգացած է :

Ենթագրեցէք որ սոսկալի մղձաւանջի մը
ծանրութեանը տակ ընկճեալ կերեւակայէ դե-
ւադէմ կնոջ մը փարումներն ընդունիլ , կոմ
ենթարկուիլ գարշելի վհուկի մը սպառնալեաց
և խարազանի հարուածոց . անշուշտ ան ատեն
յղութեան գործը պիտի խանգարի արգանդին
ջղաձգական կծկումովը և սուղմին ձեւը աւելի
կամ նուազ պիտի եղծանի :

Հին հեղինակները՝ նոյնպէս միջին դարու և
նոր մատենագիրք կը խօսին արտաքոյ կարգի հը-
րէշային ծննդոց վրայ՝ որ սոսկում կը պատճա-
ռէին քաղաքաց մէջ և ընտանիքները կը հար-
կադրէին քաւութեան ու մաքրութեան զոհեր
մատուցանելու : **Այս զոհերը** կը կատարուէին
ամեն անգամ որ նորածին մանկան վրայ կը տես-
նուէր անասնոյ հետ առնչութիւններ : Եւ այ-
սօր որ քաղաքակրթութեան լոյսերը թափան-
ցած են հասարակութեան մէջ , այս ունայն
սոսկումները կը փարասին տակաւ առ տակաւ :
Սակայն դեռ կը դանուին գիւղեր ուր տղիտու-

Թիւնը պատճառած է որդեսպանութիւններ :

Դեռ շատ չլներ , կը պատմեին որ գիւղացի
կին մը՝ գժուարին ծննդաբերութենէ մը ետքը ,
՚ի լցոն ածեց բաւական տգեղ փոքրիկ էակ մը :

Այս ծննդաբերութեան ներկայ եղող բարեպաշտ արք և կանայք այս տղուն դիմաց վրայ
նշմարել կարծեցին կատղած կատուի մը զարմա-
նալի նմանութիւնը . ոմանք կը նմանցնեին զանի
զարհուրեալ բուի մը , և այլք լուսանի :

Այսպէս կը վիճէին մէջերնին , վասն զի ա-
մեն կին և ամեն այր կուզեին իրաւունք ունե-
նալ , երբ գետնին տակէն ձայն մը լսուեցաւ որ
կըսէր . “ չեղաւ ամենեւին , քոքք իմ , այդ ող-
զան սատանայի կը նմանի ” : **Ասոր** վրայ ամեն
մարդ սոսկաց և ըսաւ . ուրեմն սատանայի որդի
է . և շուտով այս անմեղ նոր արարածը բռնե-
լով երկու բազմացի մէջ տեղը խզեցին և յե-
տոյ իւրաքանչիւր ոք ձեռքերնին լուալով մեկ-
նեցան խաչակնքելով զիրենք :

Բարեբաղդաբար այս օրինակներս հազուա-
գիւտ են և կը նուազին օր ըստ օրէ , վասն զի
ոստիկանութիւնը սանձ դրած է մոլեւանդու-
թեան և աւելորդապաշտութեան այս չափա-
զանցութեանց :

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԾՆՆԴԱԿԱՆ ՀՐԵՇՆԵՐ

Բնութիւնը հաստատած է կենսականութեան ուղղութիւնը, ծաւալումը և աստիճանը ըստ յարմարութեան ծննդական գործարանաց :

Ամեն անդամ որ այս գործարաններս կը հեռանան բնութեան գծած սահմաններէն, թէ առաւելութեամբ և թէ նուազութեամբ, առկից կը ծագի հրէշութիւն, անկանոնութիւն և և անկատարութիւն . և այս հանդամանքներէս մէկուն մէջ գտնուողները ընդհանրապէս անյարմար են իրենց տեսակին արտադրութեանը :

Մարդուն արտական անդամը և ամորձիքը կրնան չափազանց մեծ կամ չատ փոքր ըլլալ. Բժշկական դիտողութեանց հաշաքումը կը ցուցընէ այնպիսի մարդիկ որոնց արտական անդամը սոսկալի մեծութիւն մը ստացած էր մինչդեռ ուրիշներ ամենափոքր անդամներ ունեցած են. այս երկու պարագայիս մէջ ալ ծննդականութեան անկարողութիւնը գրեթէ որոշ և բացայստ է :

Մի և նոյն անկանոնութիւնները կրնան ըլլալ ամորձեաց երկու գեղձերուն մէջ և արտադրել մի և նոյն արդիւնքը :

Իսկ հիւանդութիւններէ պատճառեալ տըձեւութեանց գալով ընթերցողը պարագի դիմել Ամուսնութեան առողջաբանութիւն անուն

գրքերնուս , որուն մէջ այս խնդիրներուս վրայ խօսուած է ամեն արժանաւոր խնամով :

Կնոջ ծննդական անդամները նմանապէս կըր-նան անկանոնութիւններ և հրէշութիւններ ըն-ծայելչափազանցութեամբ կամնուազութեամբ . այսպէս ծննդական հրէշութեանց ամենէն նշա-նաւոր դիալուածն է որձեւէզուքիւնը որուն պատ-մութիւնը պիտի ընեմք այժմ :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

ՈՐՉԵԽԿԴՈՒԹԻՒՆ

Որձեւէդութեան ստուգաբանութիւնը կը գտնենք հեթանոսութեան ժամանակի այս ան-ուանի առասպելին մէջ :

Սամալսիս անուն յաւերժահարսը յիմարա-կան սէր մը տուաւ էրևաֆրոնիիքի որ ծնաւ Հերմեսէն և Աստղիկէն , ունենալով իւր գեղե-ցիկ մարմնոյն վրայ երկու սեռերու միութիւ-նը : Երկար ատեն ունայն ըղձիւք մաշելէն վեր-ծը յաւերժահարսը նշմարեց , աւաղ , որ իւր բոցակէզ սիրոյն փոխարէն միայն անտարբերու-թիւն կ'առանար . ուստի յուսահատելով աղա-չեց Արամազդայ որ զինքը այնպիսի անձկարար միացընէ իր սիրելոյն հետ , որ իրենց երկու մարմինը այնուհետեւ միայն մէկ մարմին ձեւա-ցընեն . իր այս աղաչանքը լսելի եղաւ :

Ուրեմն որձեւէդութիւնը մէկ անձի վրայ

Երկու սեռերու միութիւնն է , որ կարող է արտադրելու առանց օտարի մը օգնութեան : Բայց այս գործարանաւորութիւնը միայն տնկոց՝ և կենդանական՝ կարգին ստորոտը դասեալ մէկ քանի է ակաց մէջ կերեւի , որը են կենդանաատն կերը , ծովու ոզնիները , ծովու կենդանաատուն կերը և թուլատարբերը , եւայլն : Որձեւէգութիւնը բոլորովին կանհետի երբ բարձրագոյն կարգի է ակաց ենէ :

Ասկայն կան պարագաներ ուր այս երկսեռ ձեւը կը ներկայանայ մարդկային տեսակին մէջ , այնպիսի որոշ գիծերով որ մարդս կը խաբուի , եթէ անդամազննութիւնը ապացուցած չըլլար թէ այս վիճակը ծննդական անդամոց ձեւաւորութեան մէկ պակասութենէն յառաջացած է : Արդարեւ այս ձեւաւորութիւնս ունեցող մարդիկ գրեթէ միշտ անկարող կամ ամուլ են . և սակայն տեսնուած են շատ մարդիկ որոնց արուական և իգական գործարանները ամբողջ և կատարեալ էին և բժիշկները համարձակ քսած են թէ այս մարդիկ ինքզինքնին յղացնելու և ծնանելու կարելիութեան մէջ են :

Այժմ ընթերցողին ցոյց տամբ տմենէն նըշանաւոր որձեւէգերը՝ զորս դիտած և քննած են գիտուն մարդիկ և որոնց դատաստանին կը բնանք վստահութիւն ընել :

Հին ժամանակի երկու բնագէտները Արիստոտէլ և Պլինիոս կը նշանակեն որձեւէգերու գոյութիւնը , այսինքն երկու սեռ միանդամայն ունեցող մարդիկ : Արիստոտէլ կը խօսի բոզի մը

վրայ որ կարող էր իր այս պիզծ արհեստը գործել թէ այր մարդոց և թէ կանանց հետ, և Պլինիոս այսպէս կը ըսէ :

“Առասպել մը խօսած չեմք ըլլար երբ հաւաստեմք թէ տեսնուած են առնակերպ կանայք և կնակերպ արք : Կը կարդամք մեր տարեգրութեանց մէջ որ Լիկինիոս Կրասոսի հիւպատոսութեան տտենը երիտասարդ աղջիկ մը մանչու փոխուելով իր ծնողաց առջեւը . ամայի կղզւց մը մէջ փոխադրուեցաւ Լերդահմայից հրամանաւը ու :

— “Լիկինիոս Մուկիանոս կը հաւաստէ թէ Արդոս քաղաքին մէջ տեսած է Արէոքօ անուն երիտասարդ մը՝ որ նախ աղջկան մը սեռը և անունն ունեցած էր և ամուսնացած էր մարդու մը հետ : Բայց իր ամուսնութեան միջոցին մօքուքը և ծննդական գործարանները բուսնելով կնոջ մը հետ ամուսնացաւ : Նոյն Լիկինիոսը կը յարէ թէ Զմիւռնիոյ մէջ տեսած է նմանօրինակ պատահար մը ու :

“Ես ինքնս, կը սէ Պլինիոս, տեսայ Թիստրիթանցի Լուկիոս Քոֆիկիոսը՝ որ իրբեւ կին աշմուսնանալով նոյն իսկ հարսանեաց որը տեսնուեցաւ, որ այր է . գեռ հիմայ ողջ է ու :

Այսպէս ուրեմն ստոյգ է որ բնութիւնը կարտադրէ երկու սեռ միատեղ ունեցող էակներ . այս մարդոց յոյները Անտրօդին անունը տուած են, և մեր օրովը կը սուլին երմաքրորիտ որ խայտառակ լկութեանց կը ծառայեն : (Տե՛ս Պլինիոսն և Օլիւկէլլոսը) :

Տասն և եօթներորդ դարուն որձեւէգեր տեսնուեցան Հռովմի ստորին թաղերուն մէջ, ասոնք անմիջապէս Հաւատաբննութեան ատեանը տարուեցան : Այս ժամանակի տգիտութիւնը և նախապաշտոնունքը այնպէս կարծիք առուին որ ասոնք դժոխայիններ են և որով կենդանւոյն այրելու պիտի դատապարտուէին, երբ Զարքիաս անուն օրէնսդէտ անուանի բժիշկը կոչուեցաւ քննելու զատոնք և իր կարծիքը տալու : Այս բողաբայցները ուշադրութեամբ քըննելէ վերջը՝ այս դիտունո այսպէս բացատրութիւն տուաւ դատաւորաց :

“ Ինչպէս բուսականաց՝ նմանապէս մարդկային տեսակին մէջ կան կաղմուածքի հրեշութիւններ . Սուրբ Ատեանին՝ իմ քննութեանս ենթարկած մարդիկը որձեւէգեր են, այսինքն էակներ՝ որոնց ծննդական անդամները կասում մը կամ զարդացման և աճման չափազանցութիւն մը կրած են, բայց ասոնք մարդկային արարածներ են ” :

Տասն և ութերորդ դարուն մէջերը՝ Աննա Կրանիան անուն անձը Լիոն քաղաքին մէջ մէծ համբաւ հանեց . ամեն մարդ զի՞նքը միանգ գամայն այր և կին կը ճանչնար . իրեն այցելութեան եկող բաղմաթիւ հետաքրքիւք կը հաւաստէին թէ Աննա Կրանժանի անձին վրայ կերեւէր երկու սեռը մէկաեղ խիստ որոշ կերպով : Բայց Պ. Վերնէցի հրատարակած տեղեւ կագիրը հաստատեց թէ այս որձեւէգը կին մընէր որուն ծննդական անդամը անկանոն երկաւ-

բութիւն մը ունէր ինչպէս երբեմն Աւստրիա
կանայք :

1807 ին Ախտոնայի մէջ կատարեալ որձեւէ-
գի մը քննութիւնն ըրտ . այր մարդու ծննդա-
կան անդամը նցյնպէս կնոջ ծննդական անդամը
կատարելապէս աճած էին : Այս որձեւէգը՝ որ
կզակին վրայ մօրուք մ'ալ ունէր , տարփական
զգացում մը կը կրէր իր երկու սեռովը : Երեք
անդամ յղի մնաց և երեք անդամուն ալ վի-
ժեց երրորդ ամիսը : Մանկաբարձ բժիշկները հա-
ւաստեցին որ ըստ սեռական առնչութեան ան-
բարեկազմ կին մըն էր այս : Շատ որձեւէգեր
տեսնուած են որոնց իգական անդամները այն-
պէս ակնյայտնի կերեւէին , որ ծննդոց տու-
մարին մէջ իբրեւ աղջիկ նշանակուած և արձա-
նագրուած տղայք վերջը այր եղած և այնպէս
ձանցուած են :

Հետեւեալ օրինակը որ բժշկական բառա-
րանն առնուած է , ապացոյց մ'է ասոր :

“ 1792 Յունվար 19 ին՝ մանկաբարձ կնոջ մը
քննութեանը համեմատ Պիւ քաղաքին եկեղեց-
ւոյն քահանայն վառ երացոյց իրեն մատուցուած
աղջկան մը ծնունդը և Մարիամ-Մարդարիանա
անուանեց զանի : Այս մանուկը տասն և չորս
տարեկան եղաւ և մասնաւորութիւն մը չէին
տեսներ ծնողք իր վրայ . իր քրոջը հետ մէկ
անկողին կը պառկէր անկէ փոքր ըլւալով հասա-
կաւ , և կը մեծնար ուրիշ երիտասարդ աղջկանց
հետ , որոնց դաստիարակութեան , հաճոյից և
և խաղուց կը մասնակցէր ” :

“ ԱԵՆԱԳ այն միջոցին՝ որ ծննդական գործարանները կսկսին զարթնուլ և զարգանալ ծնընդականութեան մեծ գործը կատարելու համար, Մարիամ օր մը ըստ որ աջ ցայլը կը ցաւի, ուռեցք մը պատճառեր էր հոն . գիւղին վիրաբոյժը այնպէս կարծեց որ ասի աղէթափութիւն մ'էր և աղէկապ մը տուաւ, զոր երիտասարդ աղջիկը շուտով մէկ կողմ նետեց պատճառած նեղութեանը համար :

“ Քանի մը ամիսէն վերջը՝ ձախակողման վրայ ալ նոյն ուռեցքը երեւաց : Այս կրկին՝ աղէթափութեան համար վիրաբոյժը կրկին աղէկապ դրաւ . այս միջոցս անտանելի ըլլալով շուտով մերժուեցաւ, և աղէաց վարթափելը արդիկելու հնարքը մէկդի թողուեցաւ ” :

“ Մարիամ արդէն տասնեւվեց տարեկան եղած էր, խարտեաշ, թարմ և լաւ տնտեսագէտ ըլլալով մերձակայ վարձակալի մը որդին սիրահարեցաւ իրեն, շահու պատճառներ արդելք եղան այս ամուսնութեան . երկու տարեէն վերջը ուրիշ մէկը ուղեց զինքը, բայց այն ալ չը յաջողեցաւ :

“ Աակայն քանի որ Մարիամու տարիքը կը յառաջանար, իւր շնորհը կաներեւութանար, և իր քալուածքը կարգէ դուրս ելած էր . իր ճաշակները օր ըստ օրէ կը փոխուէին, աւելի կը սիրէր արօր և կառք վարել քան թէ տնաշկան խնամքներ և գործեր կատարել : Այս աշըուական տրամադրութիւնները և վիրաբոյժին խօսքերը՝ որն որ կը հրատարակէր թէ Մարիամ

այնպիսի վէքք մը տուած էր որ բնաւ չէր կրնար ամուսնանալ, այս բաներովս հանդերձ մէկ երբորդ ուղղող մը ելաւ : Ամուսնութիւնը կատարուելու վրայ էր երբ Մարիամու ծնողքը յիշեցին որ այս աղջիկը ուրիշ աղջկանց պէս ստեղտուած չէր և գաշտան տեսած չէր . ուստի վազեմի բարեկամի մը որդին շխաբելու համար որոշեցին որ այս աղջիկը ցուցընել տան խղճահար և իմաստուն բժշկի մը :

“ Ի՞նչ եղաւ արդեօք այս ամուսնութիւնս ուղղող անձանց զարմացումը և հիացումը , երբ իմացան որ Մարիամ չէր կրնար ամուսնանալ իբրեւ կին , վասն զի այր էր :

“ Մարիամ արտասուք թափեց , և շատ ամիսներէ վերջը սովորեցաւ այս գաղափարիս թէալ ինքը կին չէր :

Վերջապէս օր մը Մարիամ որոշում ըրաւ , և ինքը ինքն այր մարդ հրատարակեց . ուստի այր մարդու կերպարանօք մտաւ գիւղը՝ որուն բնակիչները միայն կնոջ զգեստով տեսած էին զինքը . ասկից վերջը՝ իր տարիածուին պաշտպանութեանը տակ Մարիամ գնաց իր հասակակից երիտասարդաց յաճախած տեղերը և մասնակցեցաւ անոնց զբօսանացը ” :

“ Մարիամ շուտով կորսնցուց բոլոր իգական սովորութիւնները . բայց չկարենալով ամուսնանալ իր ֆիզիքական անկատարութեանը համար՝ իր երիտասարդութիւնը և գործունեութիւնը նուիրեց երկրագործութեան արհեստին ” :

Այսօր Մարիամ անուանի երկրագործ մըն

Է որ իր խրատուքը կը լուսաւորէ իր գիւղին շինականները :

Ատէլախտ Բռէվիլ տասն և ութը տարեկան էր երբ ամուսնացաւ իրեն սիրահարող երիտասարդի մը և իր ամուսնական պարտիքը խիստ լաւ կատարեց . ասիկա բաւական ծեր էր երբ մեռաւ Բարիզի հիւանդանոցը , իւր գիւակը քըննուելով հիւանդանոցին վիրաբոյմներէն տեսնուեցաւ որ արական սեռէ էր այս կինս :

Գիտութեան մեզ աւանդած ամենակատարեալ որձեւէգութեան էն նշանաւ որներն են հետեւեալները :

Յովհաննէս Պետրոս Հիւպեր անուն անձը՝ որ մեռաւ 1767 Հոկտեմբեր 23 ին Պուրազօն լէ-Պէնի հիւանդանոցը , անդամազննաբար քըննուելով տեսնուեցաւ որ երկու սեռերն ալ միանդամացն ունէր . թէպէտ և թերակատար , բայց խիստ որոշ , արական սեռը կերեւէր առնի անդամով մը , ամորձիքով և սերմանական լիքամիտուշտով մը . իգական սեռը կերեւէր թաղանթային ուղիով , փողով և ձուանոցով :

Աքէնէք անուն անուանի բժիշկը կը պատմէ որ մարդ մը որձեւէգ կնոջ մը հետ ամուսնացած և անկէ զաւակներ ունեցած էր . ամուսինը մեռնելով կինն այրի մնաց և գաղտնի յարաբերութեամբ յղացուց իր սպասուհին : Որչափ որ Աքէնէք հաւատացած է ասոր , այսօր որ մարդակազմութեան գիտութիւնն աւելի յառաջացած է , այս գիտողութիւնս իբրեւ առասպել կը համարուի :

Մի և նոյն հեղինակը կըսէ , ճանապարհորդ
դի մը պատմութեանը հետեւելով , թէ Առւրա-
թի և Սօղոլի մէջ շատ մը որձեւէգեր կան որ
կնոջ զգեստով այր մարդու փաթառց կը դնեն ,
ճանչցընելու համար որ երկու սեռէ են .

Ուոպինէ իր Փիլիսոփայական տեսուրի շնչք
անուն գրքին մէջ կը խօսի վանականի մը վրայ
ըսելով թէ ինքըզինք յղացուց . “ այս բանս՝ կը-
սէ , իբրեւ առասպել համարուած է , և գուցէ
այնպէս ըլլայ . բայց յանդգնութիւն է պնդելը
թէ այսպիսի յղացում մը անկարելի է ” :

Ուոպինէի ատեն մարդ կրնար հաւատալ այս-
պիսի բաններու զորս անկարելի է ընդունիլ այ-
սօր : Որձեւէգութեան ամենէն աւելի հետա-
քըբքրական օրինակներէն մին է տասն և եօթ-
ներորդ դարուն վերջերն երեւցող Թուլուզցի
երիտասարդ աղջիկը , որն որ իբրեւ Ճշմարիտ
որձեւէգ մը պիտի նկատուէր եթէ Ասվիսար տ-
նուն անդամազննինը քննութեան չառնուր զինքը :

Մարդարիտա Մալոր (այս էր աղջկանս տ-
նունը) Փարիզ եկաւ մանչու զգեստով , թուրք
մէջքը , գլխարկը գլուխը և կօշիկներն ոտքը :
Կըսէր թէ երկու սեռին ծննդական դործարան-
ները միանդամայն ունի և կարող է գոհացընել
ամենէն տռփոտ մարդը և էն տռփոտ կինը : Ա-
սի կը տեսնուէր բժշկաց և վիրաբուժից հրա-
պարակական և մասնաւոր գումարմանց և ժո-
ղովոց մէջ և զինքը ցոյց կուտուր քիչ մը ստակով :

Զինքը քննող հետաքրքիրներուն մէջ կային
անշուշտ այնպիսիներ՝ որ լաւ դատելու համար

բաւական անդամազննական հմտութիւն՝ չունենալով խաբուեցան երկու սեռի նմանող երկու գործարան տեսնելով։ Գտնուեցան նաեւ այն պիսի նշանաւոր բժիշկներ և վիրաբոյժներ որ սխալեցան և հրապարակաւ հաստատեցին թէ Մարդարիտա Մալօր կատարեալ որձեւէգութեան ամեն յատկութիւններն ուներ. այս գիտունները՝ այս աղջկան ձեռքը տուած վկայագիրով նին ապացուցին թէ մարդ մը կրնայ թէ բժշկութեան և թէ վիրաբուժութեան մէջ մեծ համբաւ ստացած ըլլալ, առանց իրօք մեծ հմտութիւն մը ունենալու մարդկային մարմնոյն վրայ։

Միայն Սամիար չուզեց հաւատալ մարդկային տեսակին որձեւէգութեանը, և զիջանելով իր բարեկամաց թախանձանացը վերջապէս այս հրաշալիքը քննելու ելաւ. Եւ անմիջապէս ծանոյց ներկայ գտնուող բժշկաց և վիրաբուժից որ այս կարծեցեալ որձեւէգութիւնը պարզապէս արգանդին վար իջումն էր. այս ըստածին ճշմարտութիւնը ապացուցով հաստատեց, նոյն ժողովին մէջ կնոջ արգանդը առջի տեղը դնելով. որով այս որձեւէգը գարձեալ եղաւ կին մը որ այնչափ վեր ՚ի վայր յուզէր էր գիտունները։

Մարդարիտա Մալօր բժշկուելով իր աղեթափութենէն խնդրագիր մը մատոյց թագաւորին որպէս զի հրաման շնորհուի իրեն հագնելու կանացի հանդերձներ զորս արգիլած էր իրեն թուլուզի դատարանը. թագաւորը կատարեց իր խնդրիրը, և թուլուզի ոստիկանութեան

որոշման հակառակ հրամայեց որ այնուհետեւ
իր սեռին զգեստներն հագնի :

Այս պատմութիւններէս կը հետեւի որ կա-
տարեալ որձեւէգութիւնը կը տեսնուի միայն
կենդանական կարգին վերջին աստիճաններուն
մէջև թէ անկարելիէ մարդկային տեսակին համար:

1754 ին Յօհաննէս Տիւբէն անուն մէ կը Փա-
րիզու հիւանդանոցը մտնելով այր մարդոց սրա-
հը . քանի մը որ վերջը սաստիկ հիւանդութե-
նէ մը մեռաւ . :

Հիւանդանոցին վիրաբոյմը տեսնելով որ
այս դիակիս ստինքը ինո՞ջ մը ծիծերուն պէս խո-
չոր էին , ասոր սեռական անդամները քննելու
հետաքրքրութիւնն ունեցաւ , առաջին ակնար-
կութեամբ տեսաւ որ երկու սեռի ծննդական
անդամները իրարու տակ զետեղուած էին կա-
տարեալ ձեւաւորութեամբ . վերը առնի ան-
դամ , փարն ալ կանացի անդամբ . ուստի վիրա-
բոյմը խկոյն բացաւ ներքին գործարանները
և տեսաւ որ աջակողմը կար սերմանական խողո-
վակ մը որ ամորձիքէն սկսեալ սերմանական փամ-
փուշտի մը մէջ կը բացուէր աջակողմը . այս
փամփուշտը հաղորդակցութիւն ունէր միզուկին
հետ երկու բթամատի մեծութեամբ խողովա-
կով մը , ձուաձեւ արդանդով մը որ տափակ-
ցած զետեղեալ էր առաւուշտին տակ . ար-
դանդն ունէր փող մը որուն ծայրը ծոպաւոր
կտոր մը կար . ասկից զատ ունէր ձուարան մը
և նեարդական յօդակապ մը :

Այսպիսի զարմանալի որձեւիդական գոր-

ծարանաւորութեան մը առջեւ հիւանդանոցին բժիշկները և վիրաբոյմները միաբան վճռեցին որ բնաւ անկարելիութիւն մը չ'կար Յօհաննես Տիւբենի ինքզինք յղացնելուն՝ առանց ուրիշի մը օգնութեան :

1780 ին Բրուսիա ծնեալ Տօրօթէ Բէրիէ անուն անձը՝ այն որձեւէգերէն է որ բազմաթիւ բժշկաց ուշադրութիւնը դրաւած էն : Ասի նախ երեւ ազդիկ մկրտուեցաւ, և չափահասութեան միջոցին ունեցաւ դաշտանը որ երեք անգամ նորոգեցաւ :

Անուանի Հիւֆլանա բժիշկը խնամով քըննելով դինքը 1801 ին ըսաւ որ ասի կին մ'էր . ուրիշ նշանաւոր անդամազննին մը ոչ սակաւ խնամով քննելով դինքը կըսէր որ արական սեռէ է այս անձը :

Տօրօթէ Բէրիէ պըտըտեցաւ Գաղղիա, Գերմանիա և Անգլիա, և ցցուց դինքը տեսնել ուզող բժշկաց . սմանք արու է ըսին . սմանք էգ . կարծիքները միշտ հակասական եղան, որմէ կրնայ հետեւիլ որ երկու սեռերը խիստ որոշ էին : Այս որձեւէգը Պօնքաղաքը մեռաւ 1853 ին . իր փորը բացաւ Մէեէր անուն դասախոս բժիշկը և հաստատեց որ սոկրեղէն դրութեան մէջ երկու սեռից յատկանիշերուն մէկ այլանդակ խառնուրդը կը բաղկանային միզուկէ մը , գեղձաւոր կտորէ մը , և մէկ տմորձիքէ մը՝ արական սեռին համար , երկու փողով մէկ միզուկէ մը , մէկ ձախ ձռարաննէ մը և արգանդի խողովակէ մը իդական սեռին համար :

Երկու սեռն ալ անկատար էր թէպէտ ,
բայց խիստ որաշ և կարող էր գործողութիւն
կատարելու :

Հոս կը վերջանայ մարդկային հրէշութեանց
համառօտ պատմութիւնը . որձեւէգութիւնը
զոր հիներէն շատ փիլխոփաներ համարած են
երբեւ դից յատկութիւն մը , ըստ մարդակաղ-
մից անկատարութիւն մը և ծննդական գործարա-
նաց մէկ պակասաւորութիւնն է . և այս կար-
գիս մէջ գտնուող էակները ընդհանրապէս ա-
մուլ և անծնունդ կըլլան :

ԳԼՈՒԽ Զ.

Հ Ս Կ Ա Յ Թ

ԱՍՏԵՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԵՂԱԾ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ

Դիւցաբանական հին ազգահամարները ամենքը միաբան կը նդունին հսկայից ցեղ մը՝ որ իրենց հսկարտութեամբը դից բարկութեանը և պատժոյն ենթարկեցան։ Կարելի չէ՞ արդեօք որ այս նախնական ժամանակաց մէջ՝ ուր մարդկային ընկերութիւնք յաճախ ականատես էին երկրագնափառ մասնաւոր գզրդմանց, այնպէս երեւակայած ըլլան որ այս պատուհանները շար ոգիներէ կը պատճառին և այնպէս անձնացուցած ըլլան զանոնք, ինչպէս որ կը թուի ցոյց տալ անուանց ստուգաբանութիւնը։ Օրոս կը նշանակէ շրջումն եղանակաց. Արքէս՝ փայլակ. Պրօնքէս՝ որոտում. Միւնաս՝ հեղեալ ջուրք. Անսըլտու որոտման գոռում. Բօրֆիրիոն՝ ձեղք և պատառուածք հողաց. Թիփօն՝ թանձր ամպեր, բորբոքեալ շոգեաց սոսկալի մբրիկներ։ Անքէ կը նշանակէ, շատ կուտեմ. Պրիատէ՝ զօրաւոր, կորովի. Օրիոն՝ որդի երկնից. Տիտան՝ ոգի ստորերկեայ, վրէ ժխնդրութիւն. Կիլդոպ՝ փարիմ զտիեղերօք. Պողիբեմ ահարկու ձայն. Էֆիալքէս՝ երազք անդոհականք. Կակոս՝ չար, սոսկալի և այլն։

Հնդիկներն առած ըլլալու են այս անձնաւորութիւններս նախնական ժողովուրդներէն, Քաղդէացիք ալ առած ըլլալու են զայնո Հնդիկ-

ներէն . Եգիպտացիք՝ Քաղդէական ազգերէն , և այսպէս յաջորդաբար կիջնէ ուրիշ ազգաց մէջ մինչեւ այն ժամանակները՝ որ ողջամիտ բնագիտութիւնը ջնջեց և վերցուց այս մոլորութիւնները :

Ա. յսպէս սկատմութիւնը և աւանդութիւնք ազգաց մէջ յաւերժացուցին հսկայ ցեղի մը հաւատալիքը , և գիտուններէն ոմանք ասոնց հետքերը գտնալ կարծեցին երկրագնտիս վրայ :

Ա. յս հսկաններս գրեթէ միշտ պատերազմիկ եղած են որ քաջութիւնը միացնելով ֆիզիքական զօրութեան , ժամանակագրութիւնները լեցուցած են իրենց հրաշալի գործերովը :

Առող 'ի ձեռին գիւցազնաբար կանցնեին մարդկանց գլուխը և կառաջնորդէին զանոնք 'ի յաղթութիւն :

Իւրաքանչչիւր ազգ ՚ի սկզբան ունեցաւ իր չերակլէսները , Բէրսէները , իր Գեղէսները և իր Գողիաթները և անոնց յիշատակը պահեց իւրեւ կրօնքի մէկ մասը :

Բանաստեղծք երգելով այս արտաքոյ կարգի մարդոց քաջագործութիւնները , զանոնք առանձնաշնորհեալ էակներ , կիսաստուածներ ցոյց տըւած են . և գուցէ չկայ մէկ դիւցազներգակ բանաստեղծութիւն մը որուն մէջ հսկայ մը չեւըեւի :

Պարտ կը համարիմք սոյն գիտողութիւնս ընել թէ այլաբանական իմաստէն զատ այս պատմութիւններս աւելի կամ նուազ չափազանցութեամբ գրուած են ըստ երեւակայութեան բա-

նաստեղծին կամ պատմագրին . և բայ տեղւոյ
և ժամանակի որ աւանդած են մեզ զայնս : Ո-
րովհետեւ կան ազգեր որ հրաշալեաց սէրը յան-
չափս կը հասցընեն :

Երրայական ծննդոց գիրքը օրինակի համար
Եմիմաց և Քանանու երկրին մէջ կար կըսէ հըս-
կայից ցեղեր . Ենաքի բնակիչները կը նկարագրէ
մեզ այնպէս չափազանց բարձրահասակ որ ուրիշ
մարդիկ անսնց քով հազիւ մարախի մը չափ կե-
րեւէին :

Թուոց գրքին մէջ կը տեսնենք որ Փասանու
Ովդ թագաւորին անկողինը նուազ չէր տասներ-
կու կանգունէն , երկարութիւն մը որ խիստ կա-
րեւոր էր այս մեծահասակ ինքնակալիս մարմինը
մէջը առնելու համար :

Եթէ Ենովքի ընծայուած գրքերը որ այսօր
կեղծ կը համարուին , մեզ կըսեն թէ հրեշտա-
կաց . մարդոց աղջկանց հետունեցած յարաբե-
րութենէն ծնած էին գեղեցիկ հսկաներ , Հե-
սիոդոս իր բանաստեղծութեանց մէջ պահած է
այն ապստամբ Տիտանեանց անունները՝ զորս Ա-
րամազդ Զախշախեց Ողիմպոսի և Օսայի գեղե-
րուն տակ :

Մինակ դիւցաբանութեանց մէջ չէ որ կը
տեսնուի հսկայից առատութիւն մը . Հին և նոր
պատմագիրք՝ թէպէտ և աւելի զգուշաւոր քան
զբանաստեղծու , միջոց միջոց օրինակներ ցոյց տը-
ւած են մեզ :

— **Պոմպոնիոս Մէլա կըսէ որ Հնդկաստանի**
մէկ քանի բնակիչները այնքան երկայն սրունքներ

ունէին որ փղի մը վրայ կը հեծնէին ինչպէս մենք
կը հեծնանք ձիռւ մը վրայ .

— Հենրիկոս Բ. ի թագաւորութեան ատենը
Հոռովմ քաղաքը գտնուեցաւ գերեզման մը որ
Էվանդրէոսի ոբուոյն Պալլասի գերեզմանը կարծ-
ուեցաւ :

Դրագաղը բացուելով հսկային դիակը կա-
տարեալ պահուած գտնուեցաւ : Իր հսկայա-
կան մեծութիւնը կրնայ հասկցուիլ դեռ արիւ-
նաշաղախ հինգ ոտնաչափ վերքովը՝ որ կուրծքին
վրայ կերեւէր :

Այս ահագին վերքը բացուած էր Թիւրնո-
սի մեծ սուսերովը որ իւր հազուագիւտ հար-
ուածներովը համբաւեալ ուրիշ հսկայ մ'էր :

Մեծն կարոլոսի ժամանակ Խօնոթէր անուն
հսկայն ասպարէզ կը կարդար ամբողջ բանակի
մը , և իր վաղակաւորաւը կը հնձէր ամենէն
բազմաթիւ գունդերը , ինչպէս մէկը կը հնձէ
մարդագետին մը :

Պլուտարքոս կը պատմէ միանուաբար թէ
Անդէոսի կմախքը՝ որ գտնուած է Թանձերի մօ-
տերը , գլուէն մինչեւ ոտքը յիսուն կանգուն
էր կամ 75 ոտնաչափ : Բայց այս համեմատու-
թիւնս բան մը չպիտի երեւի աչքի եթէ բաղ-
դատենք այն ահագին հսկային հետ որուն ծա-
մելու ակռան տեսաւ Սուրբ Օգոստինոս Ուտի-
կէի մէջ :

Այս զարմանալի ակռան հասարակ մարդու
մը ակռայէն հարիւրապատիկ աւելի մեծ էր .
անշուշտ այս հսկային նման եղած չէ :

Այսին դարն ալ ունեցաւ իր հսկաները : Կրնանք յիշել և ցցց տալ այն սոսկալի ֆերա- կիւթը՝ որ տասներկու կանգուն բարձրութիւն ունէր և տասը ձիէ և քառասուն Սպանիացէ աւելի կորովի էր . Ֆերակիւթ՝ որուն ծանր լախ- տը կը փշրէր զմարդիկ ինչպէս մարդ կը կոխոտէ և կը ջախջախէ մրջիւնը :

Այս միջոցիս ժամանակագրութիւնները կը պատմեն թէ այս հսկայս՝ իր բարձր հասակին և գանկին ոսկերաց թանձրութեանը հակառակ որ երկաթէն ալ աւելի կարծր էին , վերէն վար եր- կու կտոր եղաւ Մեծն կարոլոսի եղբօրորդւոյն Որոլանի ձեռամբ :

Տասն և հինգերորդ դարուն վերջերը կան- ժօնի դղեկին մօտերը հողը փորած ատեննին գործաւորք վեց մեթրօ խորութեամբ գերեզ- ման մը գտան որ ունէր երեսուն ոտք երկայնու- թիւն և տասներկու ոտք լայնութիւն՝ այս ար- ձանագրութեամբ , Թէօտօպօքիւս բազաւոր :

Այս ահագին գերեզմանիս մէջ ամփոփուած շատ մը կմախքներու կտորներ Փարիզ խրկուե- ցան , և գիտունք չափազանցութիւն մը չըրին այս Թէօտօպօքիւս հսկային հասակը քսան և հինգ ոտնաչափ հաշուելով : Այսպիսի բաներու հետաքրքիրք պարտին դիմել Հ. Թօրիւպիայի համբաւեալ Հակայաշանուրիւն անուն գրքին՝ որուն մէջ կան ամենէն անհաւատալի պատմու- թիւններ :

Անշուշտ այս նիւթիս վրայ եղած պատմու- թիւնները՝ որ բանաստեղծից երեւակայու թեամ-

բը մեծած և ներկուած են, պէտք է հրաշաւ-
լեաց կարգը դասել Կիւլիվէրի առասպելաց
քոյլ:

Քարայրներուն խորը կամ հողին թանձր խա-
ւերուն մէջ գտնուած այս հսկայից և Կիկղոպայց
բոլոր ոսկերոտիքը որ դիւրահաւան մարդոց հե-
տաքրքրութեանը ենթարկեալ են, ուրիշ բան
չեն բաց եթէ մէկ քանի մեծ և ահագին կեն-
դանեաց բնական ոսկերոտիքը, որ երկրագնդիս
յեղափոխութեամբը կենդանական կարգին մէ-
ջէն աներեւութացեր կամ մեր բարեխառն եր-
կիրները թողլով դացած են աւելի տաք երկիր-
ներ բնակելու :

Այսօր որ բաւական գիտուն ճանապար-
հորդներ հարստացուցին իրենց մեծ և մանրա-
մասն հետազօտութեամբք մարդոքանական գի-
տութիւնը, հսկայ բառը կը նշանակէ այն բա-
ցառիկ էակները՝ որոնց հասակը բանի մը ոտնա-
չափ աւելի կըլլայ ոտիգրական հասակէ :

Անշուշտ աշխարհս բազմամարդող զանազան
ազգերը հասակի տարբերութիւններ կընծայեն
բայց միայն քանի մը ոտնաչափ և անկից անդին
չեն անցնիր բնաւ :

Կիմայից ազդեցութեանց, մննդեան և բա-
րուց արդիւնք է մէկ քանի ազգաց բարձր հա-
սակը: Ստուգուած է որ չափաւոր ցուրտ և խո-
նաւ երկիրները բարձրահասակ մարդիկ կը հա-
ցընեն, ինչպէս Եւրոպից մէջ կե հաստան, Վի-
վոնիա, Ուքրանիա, Շուէտի և Տանիմարքայի հա-
բաւային մասը, Բրուսիա և այլն, Գաղղիային, Իւ-

տալիսայէն և Սպանիսայէն աւելի բարձրահասակ
մարդիկ կը հանեն :

Հին Գերմանացիք, Գաղղիսացիք և Փրանկք
աւելի բարձրահասակ էին քան զշոռվմայեցիս .
այսպէս է աշխարհի միւս մասանց համար ալ .
մարդկային հասակը կ'առաւելու և կը նուազի
ըստ կլիմայից և ըստ բարուց :

Զափազանց ցուրտը կը կասեցնէ մարմնոյն
զարդացումը . Լաբոնացիք, Սամոյեցիք, Ու-
թիաքք, Էպիմացիք, Քորիաքք և այլն որ բե-
ւեռական գաւառաց մէջ կը բնակին, հազիւ
հինգ ոտքէն աւելի բարձր կըլլան : Նմանապէս
տօթակէ զ կլիմայն արգելք կըլլայ մարմնոյն երկա-
րութեանը, այսպէս Եգիպտացիք, Նուպիացիք,
Եթովպացիք և այլն փոքրահասակ, վտիտ և չոր
կըլլան :

Պէրքըլէ անուն ականաւոր Եպիսկոպոսը Մա-
քրկրութ անուն տղու մը վրայ մեծամարմնու-
թեան փորձն ըրաւ մննդեան և առողջաբանու-
թեան միջոցաւ :

Այս տղայս տասն և վեց տարու եղած ա-
տեն ստացած էր Եօթը ոտնաչափ և ութը անգ-
ղիական բթաշափ բարձրութիւն : Մաքկրաթ ծե-
րութենէ և ապշութենէ մեռաւ քսան տարե-
կան հասակին մէջ :

Թէպէտ և Պէրքըլէի գործածած միջոցները
չեն հրատարակուած, սակայն կրնանք իբրեւ ըս-
տոց ընդունիլ թէ տաք և հիւթեղ ըմպելիները
և մըրախառնն և դոդող կերակուրները դիւրա-
ցուցած են մարմնոյն այս Երկարութիւնը :

Հասակի բարձրութիւնը ժառանգական է
ընտանեաց ոմանց մէջ, ինչպէս ՚ֆիզիքական ու-
րիշ ձեւերը և ծաւալքը: Այս բանս ծանօթ
էր Բրուսիոյ թագաւոր Մեծն Ֆրէտէրիկի հօրը՝
որ հսկայ մարդիկներէ գունդ մը կազմեց իր ան-
ձին պահապանութեանը համար: Այս թագա-
ւորս իր պահապանաց թոյլ չէր տար ամուսնա-
նալ իրենցմէ փոքրահասակ կանանց հետ, ուղե-
տվ այս կերպով հսկայից ցեղ մը յաւերժացնել:

Հետաքրքրաց աչքերուն ընծայուած հսկա-
յից մէջէն պիտի նշանակեմք հոս ամենէն նշա-
նաւորները:

Պատէն քաղաքը՝ Տէլլիոյի տեսած Բիէմօն-
թէցին, ինը ոտնաչափէն աւելի բարձր էր:

Սքակիլերին Միլան քաղաքը տեսած հսկայն
եթէ պառկէր ծայրէ ՚ի ծայր գրուած երկու ան-
կողնոյ վրայ, կրնար ինը ոտնաչափ և չորս բթա-
մատ երկայնութիւն ունենալ:

Սալիսպիւրիի և Թօրէսպիի հսկաները եր-
կուքն ալ իննական ոտնաչափ և երեք բթաչափ
բարձրութիւն ունեին:

Պրիւնսպիլիքի դուքսին մէկ պահապան զինուո-
ռը ութը ոտնաչափ և վեց բթաչափ էր:

Բրուսիոյ թագաւորին մէկ պահապան զօրքը
ութը ոտնաչափ և հինգ բթաչափ էր:

Պօտէնի քննած մէկ Հելվետացին ութը ոտ-
նաչափ բարձրութիւն ունէր: Ֆրիզօն մը նմա-
նապէս ութը ոտնաչափ:

Ֆինլանտիա ծնած Քաեանօս անուն հսկայն
ութը ոտնաչափ երկու բթաչափ:

Լըքաթ ցոյց կուտայ Սկովոացի կին մը ֆըն-
նամ անուն՝ որ տասնրմէկ ոտնաչափի և վեց
բթաչափի հասած էր . բայց Լըքաթ հրաշալեաց
սիրահար էր և պէտք է զդուշանալ այսպիսի
պատմչաց պատմութիւններէն :

Յատ ձանապարհորդներ Ամերիկայէն վե-
րադառնալնուն առասպելներ յօդած են Շիլիի
բնակչաց վրայօք , նա մանաւանդ Մաճելլանեան
երկիրներուն նկատմամբ :

Եթէ հաւատալ արժան է իրենց՝ Բաթակո-
նացիք հսկայ ժողովուրդ մըն են թէ Հասակի և
թէ ֆիզիքական զօրութեան կողմանէ , և կըսեն
թէ ասոնք ինը տասներկու ոտնաչափ բարձրու-
թիւն ունին :

Բայց մեր ականաւոր Պիւկէնվիլ անուն ձաւ-
նապարհորդը՝ որ գտնուած է հարիւրաւոր Բա-
թականացւոց միջեւը և չափած է զանոնք , կըսէ
թէ այս մարդիկս ընդհանրապէս հինգ ոտնաչա-
փէն և ութը կամ վեց բթաչափէն աւելի բարձ-
րութիւն չունին և հազիւ թէ ասկից անդին
կանցնին : Նշանաւոր է իրենց թիկանց լայնու-
թիւնը և ջղական դրութեան զարգացումը . յե-
տոյ ուրիշ ձանապարհորդներ գալրվ իրենց նա-
խորդներուն առասպելները ջրեցին և Պուկէն-
վիլի պատմութեանց ճշմարտութիւնը հաստա-
տեցին :

Հսկաները սովորաբար ծանրաշարժ , թոյլ և
տկարածիղ կըլլան . գիտես թէ սնունդը ձամշ-
բան կորուսած է մարդկային մարմնոց այս ան-
բընական երկարութեան մէջ :

Այս մեծ մարմիններուն գործունէութիւնը
նուազ է թէ ըստ ֆիզիքականին և թէ ըստ բա-
րոյականին .քան հասարակ հասակի տէր մար-
դիկը . շատ չը քշէր կը ծռին , մարիքէ առաջ կը
ծերանան և երբէք չեն կրնար հասնիլ սովորա-
կան երկարակեցութեան :

Այս չափի գուրս աճումը մինակ մարդուն
յատկացեալ չէ , ասոր բազմաթիւ օրինակները
կը տեսնուին նաեւ անասնոց և բուսականաց մէջ :

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԹԶՈՒԿԻ ԿԱՄ ԳԱՃԱՃՔ

Նախքան զամենայն սա իսնդիրս լուծենք
այժմեան մեծ բնագիտաց հետ թէ գաճաճնե-
րու ինչպէս հսկաներու ցեղ մը չէ տեսնուած
բնաւ երկրագնտիս ո՞ր և է մէկ կողմը :

Գաճաճները վիժաճներ և իրենց աճման մի-
ջոցին կասեալ էակներ են այնպիսի պատճառնե-
րով զորս կը բացատրէ բժշկական մարդակաղ-
մութիւնը և որք միշտ ուրոյն կը ծնանին առանց
իրենց ցեղը յաւերժացնել կարենալու , վասն զի
ընդհանրապէս անկարող են :

Սակայն եթէ հսկաներն ունեցան իրենց
պատճագիրները , բնական էր որ թզուկներն ալ
ունենային իրենց պատճագիրները :

Արդ թզուկներու գոյութիւնը վկայեալ է
ամենաբարձր հանճարի տէր մարդիկներէ , Հո-
մերոս , Արխատոտէլ , Պլուտարքոս , Պինիոս ,
Ֆիւլէնալ , Ֆիլօսթրաթ , Բօմբօնիոս , Աթէնէ-
աս , Օլիւկէլլոս , սուրբ Օգոստինոս և ուրիշ շա-
տեր կը խօսին գաճաճներու վրայ առանց երկ-
բայութեան :

Յունական դիւցաբանութիւնը՝ որ առատ և
բեղմնաւոր է հնարագիտական ստեղծագործու-
թեամբք , կը նկարագրէ մեղ գաճաճներ՝ որ կա-
ցինի հարուածներով ցորեան կը հնձեն . ինչպէս
մեր փայտահարք անտառաց փայտերը կը կտրեն ,

և իրենց իբրեւ լուծք կը գործածեն կարմիր կաքաւներ :

Կռունկներու դէմ ըրած երկարատեւ պատերազմներուն մէջ ցոյց տուած քաջութիւննին նշանաւոր ըրբն զիրենք հին ժամանակները . բայց իրենց ամենէն աւելի հռչակաւոր արշաւանքն եղաւ անշուշտ Հերակլէսի պաշարումը : Ուստի այս առասպելու թարգմանենք մոռացողաց համար :

Հերակլէս սոսկալի Անթէոսը սպաննելէն վերջը գաճաճներու երկրին մէջ քունը տանելով , ասոնց թագաւորը որ շատ պատերազմասէր մէկն էր , փողերը հնչեցնել տալով ժողվեց իր գունդերը . յարձակումը սկսաւ ռազմագիտական արուեստին բոլոր ձեւերովը . բանակին ձախ թեւը քալեց այս դիւցազին աջ թեւին վրայ . և աջ թեւը՝ ձախ թեւին վրայ . թագաւորն ալ իր պահապան զինուորներովը՝ դրօշակ պարզած յարձակեցաւ իր գլխուն վրայ և վրան ենելու փորձ ըրաւ . պատերազմին միջագունդը անվեհեր զօրապետաց հրամանատարութեամբը ստուարաբար քալեց թամբից բարձերուն վրայ . նետերը , սլաքները , նիզակները անձրեսի պէս կը տեղային ամեն կողմէ և շուտով ծածկեցին Հերակլէսի մարմինը որ լուերէ խայթուած կարծելով զինքը յանկարծ արթնցաւ . և ժպտելով բացաւ իր լայն վերարկուն և թզուկներուն բովանդակ բանակը մէջը բանտարկելով , զանի ընծայ տարաւ . իր Եւրիսթէոս եղբօրը :

Վիւլիվէ անուն երեւելի նաւապետին Վիւ-

Արքիթեգւոց Երկիրնը ըբած ճանապարհորդութիւնը
անշուշտ շինուած է այս առասպելէն :

Մէկ համոզիչ փաստ մը թէ Երեւակայու-
թիւնը միայն հնարած է այս ցնորական էակներս
թզուկ անունով, այս է թէ ասոնց վրայ խօսող
բոլոր պատմչաց մէջ, ոչ ոք միաբան է ասոնց
բնակած Երկրին նկատմամբ :

Հոմերոս՝ որ առաջինն է ասոնց վրայ խօսո-
ղաց, ասոնց Երկիրը Ովկիանոսի Եզերաց վրայ Եր-
կրսէ . Բանաստեղծից հօր ցուցած այս տեղը
շատ տարտաս է և բնաւ որոշ բան մը չէ : Ա-
րիստոսի Ընակութիւննին Նեղոսի ականց մօ-
տերն էր կըսէ . Ֆիլոսթրաթ Գանգէսի ափուն-
քը . Պլինիոս՝ հիւսիսային Եւրոպիոյ ծայրերը,
մերժ Ամրիմոն լճին Եզերաց վրայ, և Երբեմն
ալ այլուր . ստոյգն այս է որ ասոնցմէ մէկն ալ
չէ տեսած զանոնք :

Կրնանք նաեւ վկայութեան կոչել Եզեկիէլ
մարգարէն որ Երբ կը թուէ Ծուրայ զօրութիւն-
ները և անոր պերճութեան փառաւոր նկարագ-
րութիւնը կընէ , այս խօսքերս կուզզէ անոր :

“**Որդիքն** արագացւոց զօրութեամբք իւ-
րեանց զպարսպօք քովք պատեալ կային և պա-
հէին զաշտարակսքո, զկապարճս իւրեանց կախե-
ցին շուրջանակի՝ ՚ի պարիսպս քո, և նորա իսկ
բովանդակեցին զդեզեցկութիւն քո” :

Փլէսիաս ալ կը պատմէ թէ Մօղովի թագա-
ւորը մի և նոյն պերճութիւնը ցոյց կուտար և
Երեք հազար գաճաճէ բաղկացեալ թիկնապա-
հաց գունդ մը ունէր :

Նիկեփորոս Քալիքաթէս Եգիպտացւոյ մը
մանրամասն նկարագրութիւնը կընէ որն որ կա-
քաւէ մը աւելի մեծ չէր, բայց ունէր խիստ
հաճոյական ձայն մը և կատարելապէս պար կը
խաղար :

Նիբոկրատի ժամանակակից Ֆիլիթաս անուն
գաճաճը այնչափ բարակ և թեթև մարմին մը
ունէր որ հարկադրեալ էր կապարեայ մուճակ-
ներ հագնելու, որովհետեւ ամենափոքր հովէ մը
իւր հաւասարակշռութիւնը կը կորսնցնէր :

Թրօկլոտիթք՝ զորս Պլինիոս կը նկարագրէ
մեզ բունեալ աղուէսուց որջերու մէջ, կերա-
կուր ունենալով իրենց օձեր, մողէսներ և չըդ-
ջիկներ, և լեզունին օձերու շշման ձայներ կարձա-
կէին և Գարաման երկրին դրացի էին, կերեւիթէ
այս ցեղս յետոյ շատ յառաջադիմած և զարդա-
ցած է. վասն զի Պլինիոսի Թրօկլոտիթաց եր-
կերը նոյնն է ուր կը բնակին այսօր Հապէսք որ
նոյն տեղին բնակները կը կոչեն զիրենք և որոնց-
մէ կառնու տաճկի թագաւորը ընտիր զօրքեր :

Գերմանական ժամանակագրութիւնք կը
պատմեն թէ իշխանուհի մը անշուշտ սիրահա-
րելով գաճաճաց, և ժողվելով երկու սեռէ
բաւական թուռվ գաճաճներ, ամուսնացուց
զանոնք և անոնց ապրուստը հոգաց երկար տա-
րիներ, այս ակնկալութեամբ որ գաճաճ ժողո-
վը բաւական մը թագուհին ըլլայ. սակայն իշխա-
նու հիս չհասսաւ իր ակնկալութեանը, վասն զի
կիւսին չուզեց այցելել այս փոքրահասակ ըն-
տանեաց :

Բազմաշխատ Պլէզ որ Վիժնէռ որ առաջին
անդամը՝ ի լրս ընծայեց Ֆիլոսթրաթի պատկե-
րաց թարգմանութիւնը, կըսէ թէ 1566 ին Նը-
ռովից քաղաքը Վիթէլի կարդինալին հետ ճա-
շի գտնուելով, սեղանին սպասաւորութիւնը ը-
րին քսան և հինգէն երեսուն և վեց բթաշափի
մեծութեամբ երեսուն և չորս թղուկ։ Ասի սե-
սած է նաեւ այն անուանի Միլանցին՝ որ թէ-
պէտ և հասակաւ կարձիկ, բայց մեծածնունդ
և մեծահարուստ ըլլալով, զինքը կը պըտըտցը-
նէին հսկայ ծառաներ թութակի վանդակի մը
մէջ դրած։

Վերջին գարուս ճանապարհորդներէն ո-
մանք խօսած են Մատակառքարի Քիւօններուն
վրայ իբրեւ գաճաճ ժողովուրդ մը որոնց բարձ-
րութիւնը երկու ոտնաշափէն աւելի չէր։

Ուրիշ ճանապարհորդք որ կը պնդէն տե-
սած ըլլալ զանոնք վերջը, քանի մը բթաշափի
բարձր են կըսէն, բայց նոր ճանապարհորդք
սուտ կը հանեն զիրենք։

Ամենէն փոքրահասակ ցեղը բեւեռի ցուր-
տերէն ոսնեալ ժողովուրդն է. բայց երբէք
ասոնց հասակը երեք ու կես ոտնաշափէն վար
չըլլար. ուրեմն գաճաճ անունը կուտամք այն
ազագուն էակաց որ շատ անդամ տձեւ ալ կըւ-
լան, որ բարձրութեան մասին միջին հասակի
կէսին ալ չեն հաւասարիր։

Հսկաները չափազանց երկայն կըլլան, ասոնք
ալ անոնց հակառակը կունենան մննդեան կա-
սում մը և կարկամութիւն մը։

Այս փոքրիկ արարածները ընդհանրապէս կը ծնին դէպքէ մը , տկար կամ տձեւ ծնողքէ :

Գաճաճներ կան ամեն ազգաց մէջ , ամենէն բարձրահասակ և կորովի ազգաց , նոյնպէս ամենէն գձուձ և փոքրահասակ ազգաց մէջ :

Նոր ժամանակաց էն նշանաւոր թզուկներուն մէջ կը յիշատակուին Պէպէն , Պօրվոլապի , Պէրէպնի և ուրիշ մէկ քանիներ՝ որոնց համառօտ պատմութիւնը պիտի ընեմք այժմ :

Նիքօլա ֆէրի՝ որ Գաղղիոյ խիստ ծանօթ է Պէպէ անունով , զոր իրեն տուաւ իր տէրը Աթանիսլաս թագաւորը , ծնաւ Բիազէնցա քաղաքը առողջ և բարեկազմ ծնողքէ : Պարտիմք դիտել տալ որ ասոր նախահայրը ազազուն կազմուածք մը ունէր . մօրը արգանդը եօթը ամիս միայն մընաց . Պէպէ ծնած օրը ութը բթամատ երկայնութիւն և ինը ունկի ծանրութիւն ունէր . մինչեւ տասն և չորս ամիս ասրապատ սանդալ մը եղաւ իր օրօրոցը . երկու տարեկան եղած ատենը հագած առաջին կօշիկն էր տասն և ութը գըծաչափ . վեց տարու եղաւ նէ , բարձրութիւնը տասն և հինգ բթամատ էր , և տասներկու տարուան միջոցին քսան և հինգ բթաչափ : **Այս** պզտիկ էակո՝ որչափ որ ամեն տեսակ վարպետներ ալ ունեցաւ , իմացականութեան կողմէն միշտ սահմանափակ մնաց . իր առվորական նուազ զութեան վիճակին հակառակ նախանձոտ , կատաղի , ցասկոտ մէկն էր : Տասն և վեց տարու եղած ատեն քսան և ինը բթամատ բարձրութիւն ունէր . տարի մը վերջը չափահասութեան նշանը

ներն երեւցան իր գձուձ կաղմուածքին համար բաւական օտարոտի կերպով մը . դարձեալ մեծաւ մինչեւ տասն և ութը տարեկանը և երեսուն երեք բթաչափի հասաւ . այս միջոցիս ամուսնացաւ Թէրէզա Սովորէ անուն գաճաճուհւոյ մը հետ որուն հասակը գրեթէ իրենին կը հաւասարէր . բայց այս միութենէն ծնունդ չեղաւ : Իր տռփական չափազնցութեանց կընծայեն իր առողջութեան խանգարու մը և իր գօրութեան արագ արագ կորուստը . վասն զի ամուսնութենէն երեք տարի վերջը զուարթութիւնը կորսընցուց , գլուխը ծռեցաւ ծերունոյ մը գլխուն պէս , և քսան և երեք տարու ըլլարով մեռաւ տկարութենէ : Դիակը բացուելով տեսնուեցաւ վատութեան յայտնի նշաններ :

Պօրվոլասքի՝ որ Պէպէէն հինգ բթամատ աւելի փոքրահասսակ էր , Լիւնէվիլ քաղաքը բերուեցաւ Հումիկսքա կոմսուհւոյն ձեռամբ որ ազգականն էր Սթանիսլաս թագաւորին . քսան երկու տարեկան եղած միջոցին Պօրվոլասքի անուն Լեհացի աղնուականը քսան և ութը բթամատ բարձրութիւն ունէր , սակայն աչքերը գեղեցիկ և դէմքը սիրուն էր . հասակը բարեձեւ էր և անգտմները խիստ մեծ համեմատութիւն մը ունէին : Պօրվոլասքի իմացականութեան կողմանէ բոլորովին հակառակն ըլլարով Պէպէի , մեծ դիւրութիւն մը ցոյց կուտար ուսանելու մասին , աղէկ գիր կը գրէր և լաւ հաշիւ կընէր , շնորհալի կերպով կը պարէր և բաւական աղէկ սրինդ և քնար կը նուագէր :

**Այս նշանաւոր գաճաճին հայրն ու մայրը
միջահասակ էին և ունեցան վեց զաւակ :**

**Պօսվալապիի անդրանիկ եղբայրը իրմէ մէկ
բթաչափ մեծ էր, և իր կրտսէր քրոջ հասակը
քսանը մէկ բթաչափէն աւելի չէր. ընդհակա-
ռակն վերջին երեք տղայքը հինգ ոտնաչափ և
ութը բթաչափ էին :**

**Քրաքանի՝ որ քսան բթաչափ էր, ինը տա-
րեկան մեռաւ և Հընթերի ձեռամբ գիտկը քըն-
նուեցաւ հերձմամբ :**

**Պետրոս Պէրէսքի որ Լուպնիի գնդէն խա-
զախի մը որդին էր, քսան և ինը բթաչափ
բարձրութեամբ ապրեցաւ մինչեւ երեսուն տա-
րեկան. բազուկ չունէր, սրունքները գալոր-
եալ և ծնդաց յօդուածոց հետ կցուած էին,
ոտքերը միայն չորս մատ ունէին, այսու ամե-
նայնիւ խիստ արագ կը քալէր, ձախ ոտքովը
լու և կարդացուելու գիր կը գրէր թէ ոռուսե-
րէն և թէ լատիներէն լեզուաւ. գծագրութիւն
կընէր, չինի մելանով յատակագիծներ կը շինէր,
հիւսուածքներ կը շինէր և հաղարաւ որ զարմա-
նալի բաներ կընէր միշտ ձախ ոտքովը. մինչեւ
անգամ երեքտակեան սրինգով կը նուագէր.
Պէրէսքի ասոնցմէ զատ իր երկրին խաղամոլաց
մէջ, թղթի, տառայի և սանտրիճի խաղուց մէջ
լու խաղացող մը ձանցուած էր :**

**1774 ին Սէն-Ժէրմէնի տօնավաճառին ցոյց
տրուեցաւ քսան և ութը բթաչափ գաճաճուհի
մը որ քսան տարեկան էր և խիստ բարեձեւ :**

Մարդիային սեռի պատմութեան գեղեցկա-

Խօս հեղինակը տեսած է 1818 ին Փարիզի մէջ գաճաճուհի մը որ տասն և ութը բթաչափէն աւելի չկար . այս փոքրիկ արարածս նշանաւոր էր իր աշխուժովը , զուարթութեամբը և շնորհօքը : Բազկերակը մէկ վայրկենի մէջ իննասուն անգամ կը նետեր . իր միտքը չարս տարեկան աղէ մը աւելի զարգացեալ չէր :

Ա.սկից բաւական ժամանակ առաջ Փարիզի մէջ կար քսան և ինն բթաչափ գաճաճ մը որ Անդղիսէն եկած էր և կը կոչուէր Թօմ-Բուս . Փարիզուոց հետաքրքրութիւնը շատ սոտակ շահեցուց իրեն :

Թօմ-Բուսէն վերջը եկան Քօլիպրի և իր Տիկին ամուսինը . որ փափուկ արարածներ ըլլալով հազիւ երեսուն բթաչափի հասած էին , թէպէտ և խիստ ձեւաւոր էին , և խիստ հաճոյական ժպիտ մը ունեին իրենց շրթանց վրայ : Այս երկու գաճաճները զօրս բոլոր Փարիզեցիք ուղեցին տեսնել , շինել տուին Վիլիբիւթական կառք մը , կրցան երկու գաճաճ ձիեր գտնել լուծքի համար և գաճաճ կառավար մը : Բազմութիւնը կը խոներ իրենց ճամբուն վրայ երբ սլըտըտելու կելնեին ծառուղի ճանապարհաց և Շանդ-Լիլիզի ծառուղոյն մէջ . վասն զի արդարեւ այս գաճաճները և իրենց կառքը հետաքրքրութիւն կը պատճառէին մարդուս :

Պիրխ՝ իր գեղեցիկ և օգտաւէտ հաւաքման մէջ ունի տասն և վեց բթաչափ գաճաճ մը՝ որ երեսուն և եօթը տարեկան մեռած է և որ երկար ատեն զուարճացուցած է զհետաքրքիրս իր

գեղեցիկ մնջկատակներովը : Կարծեմ ասի մին-
չեւ ցայսօր տեսնուած էն փոքրահասակ մարդն է :

Փիլիսոփայական դաշինք անուն գիրքը՝
որուն մէջ այնչափ հրաշալի և անհաւատալի բա-
ներ կը պատմուին, կը նշանակէ գաճաճ մը այ-
սինքն Ճշմարիտ Լիլիթիւթցի մը որ զգեստներովը
կշռուելով ՅՈ լիպրա կուգար հետը հաշուելով
միանգամայն իր կարթաւոր կօշիկները, գլխար-
կը, թուրը, պիտակ վարսերը և ձեռքի դաւա-
զանը :

Երբեմն Գաղղիոյ թագաւորը միմուներ և
գաճաճներ ունէին, կատարինէ Մէտիսին ա-
սոնցմէ շատերը ամուսնացոյց, բայց զաւակ չու-
նեցան :

Հռովմի մէջ գաճաճները բազմութիւ կայ-
սերաց զբուեցուցիչներն էին :

Սուէտան կըսէ թէ Օգոստոս կայսրը պալա-
տին մէջ կզբունուր տասն և ինն բթաշափ գա-
ճաճի մը ոստիւնները դիտելով :

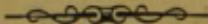
Տերեր գաճաճ մը ունէր քսան երկու բթա-
շափ որ նշանաւոր խորագիտութեան մը հետ կը
միացընէր հաստատուն կամք մը : Տերեր ձայն
շնորհեց իրեն ժողովյ մէջ :

Անտոնիոս Կղէոպատրայի ընծայ ըրաւ քսան
բթաշափ գաճաճ մը, որ ունէր այնպիսի թե-
թեւութիւն մը և այնպիսի հրաշալի դիւրաշար-
ժութիւն մը որ այս մեծ թագուհիս ամբողջ
ժամեր կանցընէր՝ դիտելով ասոր ըրած մարմնա-
մարզական հաղարաւոր ձեւերը և խաղերը :

Դամետիանոս իր ձանձրոյթը փարատելու հա-

մար մեծամեծ ծախտուք հաւաքեց այս գաճաճ-
ներէն յիսուն հատ և ասոնցմէ կազմեց սուսե-
րամարտկաց խումբ մը :

Այս օրինակներէս կը տեսնուի որ այս փոք-
րիկ էակները ամեն ատեն և ամեն ազդաց մէջ
տեսնուած են . ասոնց կեանքը կարճատեւ է .
չափահասութեան միջոցին զառամութեան նը-
շաններ ցոյց կուտան և դիակի քննութենէն կե-
րեւի իրենց վիժեալ գործարանաւորութեան
վրայ վտառութեան հետքեր :

Գլուխ Բ.

ԹԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ՍՆՆԴԵԱՆ

Ահագին տարբերութիւն մը կայ ջղա-մաղ-
ձային խառնուածոց և աւշաւոր-արիւնային կտղ-
մուածքի մէջ, մէկը չոր և վտիտ կըլլայ միւոր
խոնաւ և ճարպալից : Այս Երկու խառնուածոց
Երկու հակառակ կէտերը Երկու հակառակ չա-
փազանցութիւններ են, այսինքն վտտուքիւնն և
շաղղայեղց գիրուքիւնն :

Աւշաւոր-արիւնային խառնուածքի մէջ մա-
նաւանդ այն տարիքին մէջ ուր բարձրութեամբ
աճումը բադարած է, մարդը կսկսի թանձրա-
նալ: Խնունդը մասնաւորապէս կըդիմէ դէպ ՚ի
նեարդերը և գիրութիւն կը պատճառէ: Բայց
Եթէ սնուցիչ հիւթերը առատութեամբ մասա-
կարարուին միշտ և ճարպերուն մէջ մտնեն,
թանձրամարմնութիւնը կ'սկսի, և ետեւէն չա-
փազանց գիրութիւնը գալով մարմնոյն չափէ
գուրս աճում մը, հրէշային թանձրութիւն մը
կուտայ :

Ջղային և մաղձային խառնուածքները հա-
կառակ երեւոյթներ կընծայեն. նեարդերը գը-
րեթէ կ'ոչնչանան, սնունդը կը նուազի, և նի-
հարութիւնը գրեթէ կը հաստատուի: Սակայն
եթէ սնուցիչ հիւթերը նուազին արիւնային ե-
րակաց մէջ, այս խաւերը կը ցամաքին, կը ջըն-
ջուին գոգցես. որովհետ կ'սկսի մաշում, ծիւրութիւն
և կատարեալ հալում:

Կենդանական կարգին այս երկու մոլի և
թերի վիճակները՝ երբ աղէկան գործարանները
խորին եղծում մը չեն կրած, կրնան կենաց հետ
միաբանիլ աւելի կամ նուազ երկար ժամանակի
մը մէջ :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա.

ՇԱՂԱՅԵՎԸ ԳԻՐՈՒԹԻՒՆ, ԹԱՆՉՐԱՄԱՐՄՆՈՒԹԻՒՆ
ԶԱՓԱԶԱՆՑ ԹԱՆՉՐՈՒԹԻՒՆ

Զափազանց շաղպայեղց գիրութեան օրինակաց մէջ կրնանք հետեւեալները ցոյց տալ.

Զորս տարեկան տղայ մը՝ որ Փարիզու բժըշկական ժողովոյն ներկայացուեցաւ, 404 լիալրա կը կշռէր, տասը տարեկան մեռաւ 345 լիալրա կշռով :

Լէնքօլնի կոմսութենէն Անդղիացի մը 583 լիալրա կը կշռէր. տասն ոտնաչափ շրջապատ ունէր և ամեն օր իւր որովայնը կը մոնար 18 լիալրա եղան միտ և 10 լիար գարեջուր :

Ուրիշ Անդղիացի մը՝ որ վեց հարիւր քառասուն և ինն լիալրա կը կշռէր, գրեթէ նոյն չափով եղան խորտիկ կուտէր. Բայց անշիջանելի ծարաւ մը զգալով օրը մէկ կալօն գարեջուր կը խմէր. այսինքն, քսան լիար :

Պ. Աբօնէր որ Վարվիբի գաւառը մեռած է, Անդղիոյ ամենէն խոշոր մարդը կը համարուէր. յիսուն և եօթը տարեկան եղած ատենը

իւր ծանրութիւնը քառասուն և հինգ սրօնի հաշուեցաւ . այսինքն , վեց հարիւր եօթանասուն և հինգ լիսլրայի , մէկ ուսէն միւսը չորս ու կէս ոտնաչափ կը հաշուէր . մանաւանդ սրունքները հրէշային գիրութիւն մը ունէին . կը պատմեն թէ իր ծառաները գրաւ դրին որ մը օտարականաց հետ թէ իրենց տիրոջը սունազգեստը այնչափ լսյն էր որ կրնար հարիւր լիտր ցորեան առնուլ մէջը . գրաւը ընդունուելով ծառաները գաղտնի առին Պ. Աբօնէրի մէկ հին սունազգեստը և ոտքի տեղերուն վարի կողմը կարելնուն վերջը , մէջը լեցուցին 300 լիտր ցորեան և գեռ սունազգեստը ամբողջ լցուած չէր :

Կը պատմեն նաեւ որ իր մահուանէն երկու տարի առաջ Աթերսթօնի տօնավաճառը գացած ըլլալով հրէի մը հետ կուուի բռնուեցաւ և հրէայն փորին գանակի հարուած մը տուաւ . բայց այս վէրբա որ այնչափ վտանգաւոր է՞ո ուրիշ որ և է մարդու մը համար , իրեն համար ծանրութիւն մը չունեցաւ բնաւ : Դանակին բերանը՝ որ հինգ բթամատ երկայնութիւն ունէր , չկրցաւ փորութեաց համնիլ : Այս ահագին Անդղիացւոյս որովայնին ներբնակողմը վեց բթամատ ձարպով ծածկուած էր .

Փօյէ անուն ըմիշկը Եդուարդ Պրայթի հետաքրքրական պատմութիւնը կընէ որ Մօլտէնի նպարավաճառներէն մէկուն որդին էր և երկու տարեկան եղած ատենը 144 լիսլրա կը կշռէր :

Երիտասարդ Պրայթի դնդերաց հրէշային առնումը որ աւշալից խառնուածք ունէր , անդաւ

դար և շարունակ առաջ քալեց և բնաւ չկասեցաւ այն միջոցներով զորս բժշկական արհեստը դէմն հանեց իրեն :

Տասն և ութը տարեկան եղած միջոցին Պլոյթ կը կշռէր 336 լիպրա . իր հասակը 5 ոտնաչափ և 10 բժաշափ էր . ունէր սարսափելի դնդերային զօրութիւն մը և բաւական թեթեւութիւններ կը կատարէր : Երեսուն տարեկան եղած ատենը՝ որ իր մահուան թուականն է , իր ծանրութիւնը գրեթէ երկու անգամ աւելցած էր , վեց հարիւր և վեց լիպրա :

Կուրծքը հինգ ոտնաչափ և վեց բժաշափ շրջապատ ունէր . որովայնը ութը ոտնաչափ , բաղուկները երկու ոտնաչափ և երկու բժաշափ . սրունքներն երկու ոտնաչափ ութը բժաշափ :

Սովորական հասակ ունեցող եօթը մարդկրնային առանց նեղուելու ծածկուիլ իր տառատուին մէջ , և երբ թաղուեցաւ , տասներկու հոգի պէտք եղաւ որ դագաղը գերեզմանին մէջ իջեցնեն :

— Նէպինկցի Յակոբ Բօլելը կը կշռէր 570 լիպրա : — Վորչէսթէրֆի Պէքէրը 620 լիպրա : — Լայչէրսթէրցի Լամզերը 70 լիպրա : — Սամուէլ Ալկերս 760 լիպրա : Այս վերջինիս հասակը՝ որ 4 ոտնաչափ և 8 բժաշափ էր , փոքրէր իբ փորին տրամագիծն որ ունէր 5 ոտնաչափ և 1 բժաշափ տրամագիծ : Այս մարդու խղդուելով մեռաւ ճարպէն որ թոքերը պաշարած էր . 6 ոտնաչափ խորութեամբ 5 ու կէս

ստնաչափի լսյնութեամբ սնտուկ մը եղաւ իրեն
դագաղը . բայց այս դագաղը մեռելին սենեկէն
դուրս հանելու համար ուր շինուած էր , դու-
ռը շատ նեղ ըլլալուն համար , հարկ եղաւ ան-
ջրապետի պատը վլոցնել :

Սպանիացի Նիաբէն Վիթիլիս անուն զօ-
րապետը՝ որ անուանի էր իր չափազանց թանձ-
քամարմնութեամբը , կըսեն թէ եօթը հարիւր
քան լիալրա կը կշռէր . բոլոր իւր ձիերուն մէջ-
քը կը կոտրէր . Արաբիայէն երեք կորովի արուա-
յիկ բերել տուին իրեն հեծնելու համար :

Իւր մէկ հիւանդութեանը միջոցին ուր հարկ
եղաւ կերակրէ զգուշանալ երկար ատեն , ո-
րովացնին համեմատութիւնը կամ մեծութիւնը
այնչափ նուազեցաւ որ կնճռած մորթի ծալք մը
պորտէն սկսեալ ծնկուքներուն վրայ կիջնէր և
կօշկակարի գոգնոց մը կը ձեւացնէր , այս մորթո
կրնար մարմնոյն շրջապատը ծածկել և կռնակին
ետին կապուիլ :

Բժշկական զիտորեանց օրագրին մէջ դի-
տողութիւն մը կայ գրուած մարդու մը վրայ՝
որ մեռաւ քառասուն տարեկան՝ եօթը հարիւր
երեսուն և ինը լիալրա ծանրութեամբ . հասակը
վեց ոտնաչափ և երկու բթաչափ էր , փորը տա-
սը ոտնաչափ շրջապատ ունէր : Իր կուրծքէն
վար՝ որ հինգ ոտնաչափ և երկու բթաչափ լայ-
նութիւն ունէր երեք ոտնաչափ խորութեամբ ,
կը կախուելին երկու կտոր ճարագ , նման երկու
խոշոր սամինքներու : Այսպէս ալ Արկարս ճար-
պի առասութենէ խղդուելով մեռաւ :

Աշխարհի վրայ երեւցած ամենէն անուանի թանձրամարմինն է անտարակցու Հօբքինս անուն մարդո որ Կալի իշխանութենէն էր . չգտնուեցաւ այնպիսի մեծ կշիռ մը և ոչ ալ կշռորդ մը որ իր Տարմոյն ծանրութիւնը չափուէր . ուստի դրին զինքը պնդակառքի մը լծակին վրայ և կշռելով գտան 992 լիպրա : (Տես տախտակ 7 պատկեր 2) .

Այս հրեշային Անդղիացին պտըսցուցին Լօնտրայի մէջ չորս.զոյգ եզ լծուած կառքով մը :

Աը պատմեն թէ օր մը Հօբքինս իր աթոռէն ենել ու զելով հաւասարակշռութիւնը կորոյն և ինկաւ , մատակ խոզի մը վրայ որ տասն և ութը ձագի կաթ կու տար :

Խեզը խոզը ճմշեցաւ տակը և ձագերն ալ գետնին վրայ տափակցած մնացին տակառի մը մէջ աղսած բինկա ձկան նման :

Տասն և հինգ կորովի մարդ պէտք եղաւ Հօբքինսը վեր տռնելու և իր աթոռին վրայ գնելու համար . և այս ալ մեծ դժուարութեամբ եղաւ , որովհետեւ իւր փորին բոլորակութիւնը թըսքուկի մը մորթին նման ձգտեալ ըլլալով չէր կըրնար բռնուիլ մէկ կողմէն :

Երբոր մեռաւ քսանը հինգ փոքրիկ մուրաց կանի լամշ շինուեցաւ իր վերարկուին չուխայէն :

Հարիւր տասներկու տախտակ հարկաւորեցաւ մնտուկը շինելու համար և այս ահագին մնտուկը չորս անիւի վրայ դրուեցաւ և երկու ուժով ձի տարին զանի մինչեւ ՚ի գերեզմանաշ տուն :

Հրեշտակին գիրութեան օրինակները շատ քիչ կը պատահին կանանց մէջ, հաւանականաբար որ ասոնք այր մարդիկներէ սակաւ կուտեն և կը խմեն. և սակայն գեղեցիկ սեռն ալ ազատ չէ այս հիւանդութենէս :

Կան իդական գիրութեան այնպիսի օրինակներ որ կրնան բաղդատութեան մտնել արդէն կարդացուած օրինակաց հետ :

Շօրթ անուն բժիշկը կը յիշէ երիտասարդ կին մը որ քսան և հինգ տարեկան մեռաւ հինգ հարիւր լիսլրա ծանրութեամբ :

Անցեալները Գաղղիոյ տօնավաճառները կը պըաբացընէին տառն և ինը տարեկան աղջիկ մը հինգ հարիւր եօթանատուն և հինգ լիսլրա ծանրութեամբ : Իւր բազուկները այր մարդու մը մարմնոյն թանձրութիւնն ունէին և ոտքերը փիզի ոտքի պէս թանձր էին . իր շրջագդեսուը որ եօթանատուն երկու կանդուն կերպասէ շինուած էր, տասներկու երիտասարդ աղջկան զգեստ կըլլար :

Աւասիկ շարունակեալ րժշկական օրագրութենէն քաղուած դիտողութիւնն մը չափազանց գէր կնոջ մը համար՝ որուն բռեայ արձանը կը տեսնուէր դպրոցին թանգարանին մէջ :

Մարիամ Ֆրանչիսկոս Քլէ ծնաւ Վիէլլ-Էկ լիզ կոչուած տեղը, աղքատ ծնողքէ որ բնաւ նշանաւոր գիրութիւնն մը չունէին . տասներեք տարեկան եղած ատեն դաշտանը սկսաւ . և քսան և հինգ տարեկան ամուսնացու : Իր արդէն զարհուրելի գերութեանը հակառակ հե-

տիտոս կընկերանար իր ամօւսնցն՝ որ հարկադրեալ էր արհեստին պատճառաւ երկար ձաննապարհորդութիւններ ընելու . ունեցաւ վեց զաւակ որոնցմէ միայն մէկ հատը ողջ մնաց :

“Այս կինս երեսուն և հինգ տարեկան եղած ատենը Յ ոտնաչափ 1 բթաչափ բարձրութիւն և Յ ոտնաչափ 2 բթաչափ շրջապատ ունէր պորտին վրայէն չափուելով :

Գլուխը որ մարմնոյն մեծութեանը նայելով փոքր էր , երկու ահագին ուսերու մէջ տեղ կը կորսուէր , և անոնց մէջ անշարժ կ'երեւէր , եր վիզը աներեւութացած էր և կուրծքին և գիսուն մէջ տեղը միայն տիսս մը կերեւէր բազում բթամատից խորութեամբ . կուրծքը ահագին տարածութիւն մը և շրջապատ մը ունէր որ կողմէն որ քննուէր . Ետեւի կողմէն ուսերը վեր բարձրանալով ձարպերէն կը ձեւացընէին երկու խոշոր կամ լայն բարձրութիւններ , առաջին մասին վրայէն կը կախուէին երկու երկար ծիծեր 28 բթաչափ շրջապատով և որ կիսային փորին վրայ մինչեւ պորտը : Անութներուն տաշ կը ժողվուած ձարպից կըծիկները չէին թողուր որ վար իջնեն բազուկները և բունէն կը զատէին . փորին կողերը վեց անգամ յղութեամբ փարակցած ըլլալով չափաւոր թանձրութիւն մը ունէին և իւր ծաւալը ազեաց ծաւալին համեմատ էր . բայց մէջքին լայնութիւնը երկուք ու կէս ոտնաչափ էր , և զիստերը որ լի էին ձարպալից բարձերով գիտես թէ բաղկացը նեցուկ մը եղած եին . բարձերը և աղդրերը իրենց ա-

Հագին հաստութենէն զատ իրարմէ քիչ հեռու
խոռոշներ ունեին բոլորակաձեւ և խորին ակօս-
ներով ինչպէս կը տեսնուի բարեժանունդ տղայոց
վրայ . այս տձեւութեանց մէջ բազուկները պա-
հած էին իրենց ձեւը . իրենց ծաւալին առաւե-
լութիւնը զանոնք ահոելի չընելի զատ , ընդհա-
կասակն կընծայէր այն գեղեցկութիւնը զոր
Ռիւ պէնս անուանի պատկերհանը օրինակ առած
էր իրեն : Այս կինս հիւանդանոցը մեռաւ քա-
ռասուն տարուան և վեց ամսուան 427 լիսլրա
ծանրութեամբ :

1819 ին Փարիզի մէջ ցոյց կուտային Գերմա-
նացի երիտասարդ կին մը Ֆրէտէրիկ Ահրէնց ա-
նունով որուն ծանրութիւնը 450 լիսլրա կը կար-
ծուէր , 43 լիսլրա կը կըուէր ծնած ատենը . 42
լիսլրա՝ վեց ամսու եղած միջոցին , և 450 լիսլրա՝
չորս տարուան եղած ատենը . Երբ վեց տա-
րեկան եղաւ իւր մայրը կը բռնէր վեր կառնէր
և մեծ զարգացում մը ցոյց կուտար հասակի և
ֆիզիգական զօրութեանց : Քսան տարեկան ե-
զաւ , հասակը հինգ ոտնաշափի և հինգ բթա-
չափի ելաւ և նոյնչափ ալ շրջապատ ունէր սըր-
բանի ոսկրէն չափելով , բազուկները տասն և
ութը բթաչափ շրջապատ ունէին և ծիծերը քը-
ռան և հինգ բթաչափ . իր հրէշային գիրութեա-
նը հակառակ բաւական դիւրաշարժ կերեւէր
և իւրաքանչիւր ձեռքին վրայ կը կըուէր պարած
ատեն , երկու հարիւր յիսուն լիսլրայի ծանրու-
թիւն :

Ամեն մարդ գիտէ Արեւելեայց՝ գէր կանանց

Համար ունեցած ճաշակնին . այս հիւանդութիւնը իդական գեղեցիութեան պայմաններէն մին կը կարծեն , գիրութիւնը կաւելցընէ հանգըստեան , բաղանեաց , երակահատութեան զեղծմամբ և չափազանց մրցախառն աննդեամբ :

Փոքր Ասից եղերբը Զէշմէ կոչուած տեղը
տեսայ կին մը՝ որ գեղեցկաց գեղեցիկը կը համբաւուէր . ասոր մարմինը 637 լիպրա կը կշռէր .
ծիծերը մինչեւ զիստերը համելով իւրաքանչիւրը կը կշռէր 60 լիպրա . իր բազուկները և ոտքերը կը նմանէին սիւներու . փորը տակառի մը մեծութիւնն ունէր . այս թշուառ կնոջ համար շարժումը անկարելի էր որ տասն և ութը ամսը ուասն տղու մը կաթ կուտար :

Պառկած գորգերու վրայ՝ իր օրերը կանցը-
նէր նարկիլէ ծխելավ , մեղրաջուր խմելով և նընջելով , ասի երկրին Աստղիկն էր և այս մականունս ստացած էր իր հրէշային գերութենէն :

Պ. Ալիսէր իր խօթաբանութեան մէջ կը
յիշատակէ փոքրիկ աղջիկ մը զօր հասարակութեան ցցց կուտային ստակով և որ առտու մը խղդուած գտնուեցաւ չափազանց գիրութենէն :
Թէպէտ և 8 տարեկան էր միայն , մարմինը արտաքոյ կարգի ծաւալ մը ստացած էր . բոլոր ձեւերը գոգցես աներեւոյթ եղած էին ճարպից ահագին առատութեան մը տակ . աչքերը կը ծածկուէին այտերուն ձեւացուցած թանձր այտումներուն տակ , բինջերը նմանապէս ճմիւալըլալով տղայն շունչ առնելու համար բերանը բանալու կը հարկադրէր : Հետաքրքրաց բազմու-

Թիւն մը կը խոնէր ամեն որ այն վրանին մէջ՝ ուր ցցց կուտային այս հրէշ։ մանաւանդ թէ մարդուո զարմանքը կը գրաւէին իր ահագին ստինքը։ բոլոր յօդուածները աներեւութացած էին, և այս աղջիկս եղած էր ճարպալից զանդուած մը՝ որ հազիւ մարդկային կերպարանք մը կը պահէր։

Այս արտաքոյ կանոնի ճարպալից աճումը կը տեսնուի թանձրամորթ անասնոց վրայ՝ որք կենթարկուին ուրկութեան։ բուսականք ալ ցցց կուտան արտաքոյ կարգի մեծութեան և հաստութեան օրինակներ։ տեսնուած են ծառեր որոնց շրջապատը եօթանասուն ոտնաչափը անցած է։

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ.

ԶԱՓԱԶԱՆՑ ՆԻՀԱՐՈՒԹԻՒՆ, ՄԱՇՈՒՄՆ
ՑԵՏԻՆ ՆԻՒՐՈՒԹԻՒՆ

Զշամազձային և մելամազձոտ խառնուածքները ցցց պիտի տան մեզ ասկէց պահ մը առաջ պատմածներնուս բոլորովին հակառակդէպքեր։

Զափազանց գիրութիւնը ընդհանրապէս կը տեսնուի աւշալից խառնուածոց մէջ։ նիհարութիւնը ջղային կամ մելամազձոտ անհատից համար կը մասնաւորի։

Հին ժամանակները Փիղէտաս տը Քօս այն աստիճան նիհար և վտիտ էր, որ հարկադրեցաւ

կապարէ ոտքի աման հագնելու որպէս զի հովէն չ'կործանի :

ՄԵՐՄԱՍ բանաստեղծը աւելի համբաւ հա-
նած էր իր չափազանց նիհարութեամբը քան իր
ոտանաւորից գեղեցկութեամբը :

ԱՆՈՒԱՆԻՆ Ալբէսդրաթաս գերի բռնուելով
պատերազմի մէջ, դրին զինքը կշռեցին և տե-
սան որ մէկ օպող կը կշռէր :

Փիլիպպիտէսի նիհարութիւնը այն աստիճա-
նի էր որ առակ եղաւ . վտիտ մարդ մը հասկը-
ցընելու համար կըսէին թէ Փիլիպպիտէս մըն է :

ՄԻՉԻՆ դարուն մէջ կլիրօն անուն մէկը որ
Կրէնկալէ ալ կըսուէր, այն աստիճան նիհար էր
որ ձեռնածուները քովերնին առին հասարակու-
թեան ցոյց տալու համար . միայն յիսուն լիպ-
րա կը կշռէր կըսեն թէպէտ և սակայն բաւական
բարձրահասակ էր :

ՆՈՐ ժամանակներս չկայ անսանկ տօնավա-
ճաւ մը ուր կենդանի կմախք կոչուած այսպիսի
մարդիկ ցոյց տրուին :

ՏՕՆԱՎԱՃԱՌԷ տօնավաճառ պարտող բոլոր
կենդանի կմախքներուն ամենէն նշանաւ որն էր
անշուշտ Քլոտ Աէօրա որ 1798 ին ծնելով Շամ-
բանեի Թրոյ քաղաքը՝ չորս տարեկան հասակէն
կատարեալ նիհարութեան մէջ ինկաւ : Մորթը
բարակնալով բակած էր ձշդիւ ոսկորներուն
վրայ . գողցես բոլոր դնդերական դրութիւնն
աներեւութացած էր, և սակայն ողջ մնաց և
վերջնահանդները պարտեցաւ կենդանի կմախք
անունով :

Ահաւասիկ այս կերպով կը նկարագրէ զի՞նքը
հետաքրքիր մը որ 1832ին վերջերը դիտեց զի՞նքը :

“ Տարիքը 34, հասակը հինգ ոտնաշափ և ե-
րեք բթաշափ . բոլոր ծանրութիւնը 43 լիսլրա ,
գէմքը հիւանդութենէ մը ապաքինեալի մը նը-
ման քաղցր և մելամաղձատ . բոլոր մարմինը
վերջին ծայր նիշար . լանջաց տախտակը շատ
ներս մտած , կուրծքին նախար-վերջնագոյն տրա-
մագիծը երեք բթաշափ բլլալով . բազկերակը
տկար . մէկ վայրկենի մէջ յիսուն թունդ . դըն-
դերաց ծիւրութիւն և կատարեալ անհետում
ընդ մորթեան բազմաթերթ հիւսուածոց :

Բազկաց ուսոց ոսկրները խախտած են. և չկայ
բնաւ մսեղ նեարդ մը արտաքին պատասխն տակ .
ասոր համար այս մարդու մեծ դժուարութիւն
կզգայ թեւերը վեր առնելու մասին որ հազիւ
հազ երկու բթաշափ ու կէս շրջապատ ունին :

Նախաբազուկները , ձեռքերը , զիստերը ,
սրունքները և ոաքերը դեռ ունին շարժիչ կաղ-
մածի մէկ քանի առաջանիւթքը և այս կենդանի
կմախքը կրնայ ոտքի վրայ կենալ , շարժիլ , քա-
լել մէկ քառորդ ժամ . բայց ասկից խոնջու-
թիւն ծագելով կը հարկադրի շուտով հանդ-
չելու : Օրը տասը ունկիի կերակուր կուտէ ,
կէսը բանջարեղէն և կէսը խորոված միս . իր
խելքը սովորական է , իր ծննդական գործարան-
ները միշտ թմրած մնացած են . (Տես տախտա-
կիս պատկեր 4) :

Ուսին Օրպի Լանտի նահանդէն աշխարհ և
կաւ տասն և ինը բթաշափ երկայնութեամբ և

Երկու լիովրա ծանրութեամբ . շուտով զարդացաւ և աճեցաւ առանց որ և է հիւանդութիւն մը ունենալու . բայց վերջին ծայր նիհարութիւն մը և որկորսատութիւն մը՝ որոնց համար յաճախ կը գանգատէր իւր մայրը , այնպէս կը կարծեցը-նէր ամեն մարդու որ այս գձուձ արարածը չը-պիտի ապրի . և սակայն տասն և վեց տարեկան եղաւ : Դեռ այս տարիքիս մէջ արբունութեան նշանները երեւցած չէին . և իր հասակը հինգ ուսնաշափի և վեց բթաշափի ելած էր . ուստի զինքը բարձրահասակ ծիրեւալ կը կոչէին :

Ուստի Օրպի միշտ անօթութենէ տանջուել լով չէր կրնար շատանալ իր աղքատ մօրը կերակուրներովը . ուստի կերթար հաց կը մուրար մօտակայ տեղերը . բայց ողորմած մարդոց տը-ւած բանները չէին բաւեր անոր քաղցը շիջուցա-նելու : Գիշերները կը պըտըտէր պարտէղները , հում աղցան , կաղամք , ստեղղին և ամեն տեսակ բանջարեղէններ կուտէր , երբեմն տուն կը դառ-նար փորը ուռած օդապարիկի մը պէս : Այսչափ բան ուտելով ամեն օր՝ դարձեալ իր նիհարու-թիւնը կը վատթարանար :

Երբ տասն և եօթը տարեկան եղաւ , իր շարժիչ զօրութիւնները լքան . որչափ ալ ձիգ կը թափէր , իր ոսքերը չէին կրնար շարժիլ . ուստի հարկադրելով խշտեկի մը վրայ մնալու , ամեն վայրկեան կը պօռար թէ անօթութենէ կը մեռնի:

Բժիշկ մը այցելութեան դալով իրեն , այս փոքրիկ աղջկան մարմինը զարհութելի վիճակի մը մէջ դտաւ :

Կուրծքը նեղ և անմիտ ըլլալով՝ կողերը և
խորտուքորդ տեղերը բոլոր կը համրուէին. փո-
րին մորթը ողնայարի սիւնին բակած ըլլալով՝ ա-
կօսեալ էր կնճիռներով՝ որոնք անշուշտ պատ-
ճառած էին ահագին ձգտումէ մը : Բազուկները
և սրունկները աւելի կոթի մը հաստութիւնը
չունէին . վերջապէս իր մորթը այն աստիճան բա-
րակցած էր որ մարդ կմախք մը տեսնել կը կար-
ծէր :

Այս փոքրիկ աղջկանս մարմինը մահուանէն
վերջը կշռուելով քսան երկու լիպրա և երեք
ունկի եկաւ :

ԳԼՈՒԽ թ.

ՊՈՉՈՎ, ՄԱՐԴԻԿՆԵՐ

Յատ ճանապարհորդներ և մինչեւ անգամ
ընագէտներ պնդած են թէ Ֆօրմողա անուն
կղղեաց մէջ պոչով մարդոց ցեղ մը կայ, այլք
աւելի զգուշաւոր գտնուելով խորհած են թէ
երաստանի ոսկերց երկարութիւնը՝ որ անասնոց
պոչը կը ձեւացընեն, կրնայ մարդոց վրայ ալ
երեւիլ, բայց այս պոչաւոր մարդիկ պարտին
համարուիլ մեծ բացառութիւն մը, և դասուիլ
հրէշից կարգը :

Այս վերջնոց կարծիքը ճշմարտանմանութե-
նէ հեռի չէ բոլորովին, և եթէ արժանահաւատ
մարդիկ և դասախոսք կը հաւաստեն և կըսեն
թէ տեսած և շօշափած են պոչով մարդեր,
անպատեհ է աշակերտաց անոնց քթին խնդալ
և բոլորովին սուտ հանել զանոնք :

Մէկ քանի օրինակ ցցց տանք . Տըմայեէ
անուն հեղինակը՝ որ երկու պոչով մարդ կը
ցուցընէ մեզի, առաջին կարգի քննիչ մը կը
համարուէր . նոյն խակ վօլթէր այսպէս կը խոս-
տովանի զանի :

Ահաւասիկ Տըմայեէի պատմութիւնը . “Երբ
Տրիպոլիս անցայ, այս դարսուս սկիզբը, հոն տե-
սայ Մուհամմէտ անուն արաբ մը՝ որ չափազանց
ուժ ունէր . մէկ մեծ մակոյկ մը մինակ կը վա-
րէր երկու խոշոր թիակներու օգնութեամբ այն-

պիտի արագութեամբ որ ուրիշ քսան թխավար կարող չէին ըլլար անանկ շուտ վարելու :

“ Մէկ ձեռքով երեք մարդ գետինը կը փըռէր , և իր միջնողին վրայ կը կրէր զարմանալի ծանրութեամբ բեռեր : Մազոտ էր սեւերուն սովորականին հակառակ և ասկից զատ ունէր կէս ոտնաչափ երկայնութեամբ պոչ մը՝ զոր ինձի ցըցուց և ես շօշափեցի . ըստ ինձի թէ հայրն ալ իրեն պէս պոչ մը ունէր , ինչպէս իր երկրին այրերէն և կիներէն շատերը՝ որոնք բոլորովին մերկ կը պարախն և որոնց մէջ այս պոչը բնաւ անպատութիւն մը չէ ինչպէս Եւրոպիոյ մէջ ։ ”

Տրիպոլսոյ վաճառականները որ սեւ գերիւներու առուտուրը կընեն , ինձ այնպէս տեղեկացուցին որ Պուրնուի սեւերը՝ որ Մուհամմէտի հայրենիքն է , աւելի ուժով , աւելի վայրագ և աւելի գժուարազսպելի են քան միւս սեւերը . թէ ասոնք ամենքը պոչ ունին , այր մարդիկ ինչպէս կանայք , և թէ ասոնք շատ սուզ կը ծախուին Քարամանիոյ եզերաց վրայ փայտահարութեան համար :

Բայց պէտք չէ որ պոչը Ֆօրմովի և Պուրնուի բնակչաց մէկ մասնաւոր բաժինն համարինք . բնութիւնը միջոց միջոց կզբունու ամեն երկրի մէջ զայն բուսցընել տալով , ինչպէս Ափրիկէի նոյնպէս Եւրոպիոյ մէջ ։ ”

Լսենք գարձեալ Տըմայեէ քննչին . “ Բնաւ ամօթ չէ բնագիտի մը՝ խորը թափանցել այն իրաց՝ որ կրնան զինքը կրթել բնութեան գաղտ-

նեաց մէջ և առաջնորդել զանի ՚ի ծանօթութիւն որոշեալ ճշմարտութեանց :

1710 ին Բիղ քաղաքը գտնուելով խմացայ որ պոսնիկ կին մը կը պարծէր ըսելով թէ ճանչցած էր օտարական մը քիչ մը առաջ ըսուած պոչով մարդոց տեսակէն : Ուստի ես ալ հետաքրքիր եղայ զանի տեսնելու և հարցաբննելու :

Կինը պատմեց որ Լիվորնոյէն Բիղա գալով պատահեցաւ երեք Գաղղիացի սպաներու և անոնց մէկը սիրահարեցաւ իրեն . այս սպայն բարձրահասակ և բարեձեւ էր , և կրնար երեսուն և հինգ տարեկան մը ըլլալ : Սօրուքը սեւ և թանձր էր և մարմինը այնչափ մազոտ՝ որ արջէ մը վար չէր մնար այս մասին . որովհետեւ այս կինս այս տեսակ մարդու բնաւ պատահած չէր , հետաքրքրութեամբ ձեռքը մարմնոյն վրայ պըտըցուց և տեսաւ որ բթամատի մը հաստութեամբ և կէս ոտնաչափ երկայնութեամբ պոչ մը ունի , ուստի հարցուց թէ այդ ի՞նչ է :

Այս պոչը մազոտ էր մնացեալ մարմնոյն պէս : Սպայն պատասխանեց վշտալից կերպով մը թէ ՚ի ծննդենէ անտի ունէր այս միսի կտորը՝ այն փափաքաւ զոր իր մայրը ունեցած էր յդութեան ատենը ոչխարի պոչ մը ուտելու : Այս վայրկենէս սկսեալ այս պոսնիկը գիտեց որ իր սիրահարն ալ իրեն առջի սէրը չէր ցուցնէր , անշուշտ ամցած ըլլալով իւր գաղտնեաց յայտնուելուն վրայ : Հետեւեալ օրը այս պոչով մարդ գը աճապարանօք հեռացաւ Բիղայէն , իրաւամբ

վախնալով կանանց անխորհրդապահութենէն :
(Տե՛ս տախտակիս , պատկեր 4) :

Երրորդ օրինակը՝ թէպէտ կը պատմէ գիւտուն մարդ մը , սակայն մեզ նուազ վաւերական կերեւի :

Մէքայէլ ֆրէտերիկ Լաքնէր խորհրդակցութեան կոչուեցաւ ութը տարեկան տղու մը համար՝ որ եօթը ութը բթաչափ երկայնութեամբ պոչ մը ունէր և որ կը վերջանար թանձր մազերու փունջով մը : Այս պոչը գրեթէ նման ընձուղտի պոչին , կրնար ամեն կողմ շարժիլ և պէաք եղած ատեն ճանձերը վանելու ծառայել :

Իր ծնողքը կուզեին որ այս պոչը կտրուի , բայց տղայն միշտ գէմ կեցաւ : Խնքը մեծցաւ , պոչն ալ մէկաեղ :

Թրոպինէ որ հեղինակն է փիլիսոփայական նկատմանը անուն գրքին , տեսած է Փարիզումէջ յիսուն մարդ ալ կրցան նաեւ տեսնել լեմնի օշարակ ծախող կին մը՝ որուն երաստանին ծայրը տասն և հինգ բթաչափ երկայնութիւն ունէր . այս կինս մազոտ էր և կերպարանքը և կերպերը արուական էին :

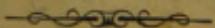
Մի և նոյն գիտունը կըսէ որ 0ռլէան քաղաքը երիտասարդ տղու մը պոչը շօշափած է որ ֆիզիքական մեծ ուժ մը ունէր : Այս խեղճ տըղայն՝ սիրուհւոյ մը հաճելի ըլլալու համար կըտրել տալով իր պոչը՝ գործողութեան հետեւանքէն մեռաւ :

1818 Տարւոյն սեպտեմբեր ամսոյ Հերմէս անուն լրադիրը պատմած է զայս :

Բուօվանսի Եքս քաղաքին ժամանակագրութիւնն անուն հանդէսը գրած է հետեւեալը . Լուգովիկուհի-Մարտինէն Երեսուն և հինգ տարեկան Եղած ատենը բռնուեցաւ այն ժանտախտէն՝ որ բնակչաց մեծագոյն մասը սպաննեց : Հիւանդութեան ատենը զինքը խնամողները իր սրունկներուն մէջ տեղը տեսան ծայրը մազուս պոչ մը միջին Երկայնութեամբ : Այս կնոջս՝ որ ֆիզիքական նշանաւոր ուժ մը ունէր, կզակը մօրուք կար . իր դիմոց գծերը աւելի մարդու կը նմանէին քան թէ կնոջ . Երկու անդամ ամուսնակալով զաւակ ունեցած չէր : Օր մը ապտակ մը իջեցուց զինքը պոչին համար ծայրող բեռնակը մը և գետինը փոեց զանի՝ որ Երկար ատեն մարած մնաց . ուրիշ բեռնակիր մը պաշտպանել ուզելով իր ընկերը, այն ալ կերաւ ապտակ մը և սաստկութեամբ դառնալով Երկու ակուն կտոր կտոր Եղաւ :

Նցն Եքս քաղաքին մէջ Պերնար անուն գործակալի մը մականունն էր խոզի պոչ . որովհետեւ Ճիշդ խոզի մը պոշն ունէր :

Կրնանք ասոնց նման հազարաւոր օրինակներ մէջ բերել, սակայն կարծեմք այսչափ կը բաւէ : Մենք այս տեսակ հրէշութեան նկատմամբ բնաւ խորհրդածութիւն մը չունինք ընելիք, միայն թերեհաւատից կըսենք, եթէ Եղջերաւոր մարդիկ կըսան, ինչու համար պոչով մարդիկ չըլլան :

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՈՐՈՇՈՂ ՄԱՐԴԻԿ

Որոշիլ կըսուի սովորաբար խոտակեր անասնոց համար՝ որ արդէն ստամբսին մէջ իջած կերակուրները վեր հանելու կարողութիւնն ունին, նորէն ծամելու և կատարելապէս մարսելու համար :

Այս գործողութիւնս՝ որ բնական է որոճող անասնոց, մարդուն վրայ տեսնուած ատեն ըստամբսի գործարանաց թերակատար ձեւաւորութեանը կամ հիւանդութեան մը արդիւնքն է : Այս զգուելի հիւանդութիւնը շատ հազուագիւտ է : Սակայն եղած դիտաղութեանց մեծագոյն մասը այնպէս կարծիք կուտայ որ դիտողք միսալած են փսխումի ձեւերէն մէկը որոճում կարծելով : Նետեւեալ օրինակներն ապացոյց մ'են այս ըստաճնուս :

Ժ. Պ. Վ ինտթիր Գերմանիոյ մէջ բարեկամացած էր քառասուն և հինգ տարեկան շուէտացիի մը հետ՝ որն որ բարի և զուարթ սեղանակից մ'էր և որ սեղանէն ելնելուն հարկադրեալ էր առանձին տեղ մը քաշուելու և ակամայ որոճման մը պարապելու :

Այս գործողութիւնս կ'սկսէր բազմաթիւ զգայուութիւններով և յետոյ կերած կերակուրները ստամբսէն բերանը կուգային, ուստի նորէն կը ծամշէր և կը կլեր : Բայց մարսողութեան

աւելի կամ նուազ յառաջացմանը համեմատ՝
կերակուրները թթու կամ անախորժք քաղցրա-
համութիւն մը կունենային . թթու համը շատ
անախորժք կըլլար իրեն . այս պատճառիս համար
ձաշէն անմիջապէս վերջը կորոճէր . սովորու-
թեամբ բնական բան մը եղաւ այս իրեն և իր
առողջութիւնը բնաւ եղծեալ չերեւաց ասով :

Այս Շուէտացիս ժառանգած էր այս հի-
ւանդութիւնս իր հօրմէն , և իր որդւոյն ժա-
ռանդութիւն թողած էր . բայց ասի աշխատու-
թեամբ և ջանիւք յաղթեց և քսան և չորս տա-
րու եղած ատենը բոլորովին աղատեցաւ այս հի-
ւանդութենէս :

Վէր բժիշկը տեսած է որոճման շատ դէպ-
քեր որ կրնանք մերժիչ կոչել . այս հիւանդու-
թիւնս ունեցող անձինք ձաշէն երկու ժամ վեր-
ջը կերած կերակուրնին բերանին կը դարձընէին ,
ստամոքսին անմարս մասունքը կը թքնէին և նո-
րէն կը կլլէին այն մասունքը որ մարսելի էին :

Ասոր նման երեւոյթ մը կը պատահի ձաշէն
վերջը փսխելու ենթակայ եղաղ անձանց : Ստա-
մոքսը՝ այնպիսի շարժումով մը որ կրնանք բը-
նազդմական կոչել , միայն հակակիր կերակուր-
ները դուրս կուտայ , մինչդեռ կը պահէ և կը
մարսէ իրեն յարմար եկած կերակուրները :

Այնպէս կըսեն թէ՝ որոճող կենդանիներէ
ստինք ուտող տղայք կամ անոնք որ հովիւ ըլլա-
լով անասնոց հօտերուն մէջ ապրելու հարկա-
դրեալ են , թէ՝ օրինակաւ և թէ՝ նմանողու-
թեան բնազդմամբ որոճելու սովորութիւն կըս :

տանսային : Նատ տարբիներէ վերջը այս օտարուսի սովորութիւնը վերջապէս կըլլար բնական գործ մը և մինչեւ անգամ անհրաժեշտ անհատին պահպանութեանը :

Դանիել Բէռինեթթի , Աէներթ և այլք հաւաքած են տղայոց շատ մը օրինակներ որ կաթ ջամբելով այծերէ կամ կովերէ եղած էին ձշմարիտ որոճողք :

Վիլ և **Վէրֆերթ** տեսան տղայ մը ծնած ապուշ մօրէ մը և ինքն ալ ապուշ՝ որ իր փոքր հասակէն ախոռները մնալով եղջերաւոր կենդանեաց մէջ , առանց կամեցողութեան սովորած էր խիստ մաքուր և երկարօրէն որոճելու :

Բնուրիեան գաղտնեաց օրագրին մէջ Լուգովիկ անուն բժշկութեան դասախոսը կը խօսի մէկ պատանի աղջկան մը վրայ՝ որ բնականէն խիստ քիչ բան ուտող էր , և սակայն դարձեալ կերակուրը քիչ կուտէր որովհետեւ կամցնար և կը վշտանար զինքը որոճողաց կարդը իջած տեսնելով . ըսել է որ յակամայից կորոճէր , և այս զարմանալի պարագայս կար որ առջի օրուան կերակուրն էր որ հետեւեալ օրը կորոճէր . Պ. Պ. Բէրսի և Լօրէն՝ բժշկուրիեան մեջ բառարանին որովանդը յօդուածին մէջ Ո . . . պարոնին գէպքը կը պատմեն որ խիստ հարուստ դարբնոցի մը տէրն է , և որ սաստիկ հիւանդութենէ մը վերջը որոճող կենդանեաց կարգն անցաւ :

Այս հիւանդութիւնս սկսաւ նախ հեծկըլ տուքով մը որ նախ դպրդական էր և յետոյ դաշն կոկորդին մէջ . հեծկլտուքով եկած ամեն զգայ-

ոտաթենէ մաս մը կերակուր ստամբուէն բերա-
նը կելնէր՝ զոր կը գոցէր պարկեշտութիւն հա-
մար, յետոյ անզգալի կերպով ծամելէ վերջը
կը դարձնէր դէպ 'ի ստամբուը: Պ. Ռ. . . , առ-
ջի բերան շատ վշտացաւ իր այս վիճակին վրայ
և պարապ տեղն աշխատեցաւ ասոր առաջըն
առնելու. սակայն շուտով սովորեցաւ և վերջա-
պէս տեսակ մը բերկրութիւն ալ կիմանար որո-
ճելով: Ամեն ձաշէ վերջը իր խուցը կ'առանձ-
նանար քիչ մը քնանալու պատրուակաւ և հոն ա-
մեն անխորհրդապահ տկանատեսէ աղատ ու-
զածին պէս հանգիստ կորոճէր. տեսէք ինչպէս
կընէր. կերակուրները բերանը կուգային հա-
ւասար չափով և հաւասար ժամանակաւ. վայր-
կեան մը կը ծամէր զանոնք, աջէն դէպ 'ի ձախը
կը պտըացնէր և յետոյ կը կլէր որպէս զի տեղ
բացուի նորէն վեր ելլող մասի մը և այսպէս կը
շարունակէր մինչեւ որ ստամբուին մէջի եղա-
ծը վերջանար:

Ա.յո գործողութիւնս երկար կը տեւէր. ո-
րովհետեւ դարբնոցապետը շուայտութիւնը կը
սիրէր և ասկից զատ խիստ լայն ստամբս մ'ու-
նէր: Յօդացաւի մը միջոցին՝ որով անկողինը մը-
նալ պարտաւորեցաւ ամիսի մը չափ, բնաւ մէկ
անգամ մ'ալ չորոճէց. երբ յօդացաւն անցաւ,
որոճէլու գործը առջի պէս հաստատուեցաւ:

Ա.նասնոց հետ ունեցած այս նմանութիւննը՝
որ որոճէլէ կը դադրին երբ հիւանդանան, նը-
շանաւոր է շատ նկատմամբ: Յիսուն տարեկան
եղած միջոցները Պ. Ռ. . . , ի որոճողական կարո-

Դութիւնը զգալի կերպով տկարացաւ և որով
շատ վշտացաւ : Ստամոքսի պաշտամանց մէջ եւ¹
զած այս փոփոխութիւնը իրեն համար անհրա-
ժեշտ մահուան մը գուշակութիւնն եղաւ : Ար-
դարեւ մարսողութիւնը օրէ օր գժուարանալով,
քանի մը ամիս ծիւրեցաւ և մեռաւ կատարեալ
մաշողութեան վիճակի մը մէջ :

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԲԱԶՄԱԿԵՐՔ ԱՄԵՆԱԿԵՐՔ

Այս անուններու կը տրուին այն անցագ մարդոց որ ծայր աստիճան որկորստութեամբ չափազանց կուտեն և որոնց քաղցը բնաւ չդիտէ բաւ ըսել . բազմակերութիւնը կը համարուի մարսողական խողովակին մէկ ծանր ջղային հիւանդութիւն մը :

Հին նշանաւոր բազմակերաց մէջ կը յիշատակուի Քրօմօնցի Միլօն ըմբիշը որ մէկ բռան հարուածով կ'սպաննէր եզ մը և մէկ օրուան մէջ կուտէր . ըստ Ավիդիոսի՝ Երիզիկտոն մէկ ժամու մէջ լափեց յիսուն մարդու համար պատրաստուած հոմերեան ձաշ մը :

— Թէազինէս մէկ նախաձաշին գրեթէ երկու ոչխար կուտէր :

— Լիւդիոյ Արգիտամ թագաւորը օրը վաթուն լիպրա միս և նոյնչափ հաց կուտէր և տասն և հինգ կուժ գինի կը խմէր :

— Քամպլէս անուն Ավրիկեցի իշխանը որշափ ալ ուտէր գիշեր և ցերեկ , բնաւ չէր կըշտանար . կըսեն որ իր կինը սպաննեց և հումհում կերաւ :

Եղիանոս կը պատմէ թէ Ակղայիս Մէկաբլէսի աղջիկը իր ընթրիքին կուտէր տասներկու լիպրա միս , ութը լիպրա հաց և վեցչափ գինի կը խմէր :

Տիոդիմոս անուն մէկը որ ձագար կը մական-

ուանուէր մէկ նստելուն ոչխար մը կուտէր և
տասն և հինգ չափ գինի կը խմէր :

Աւ բեղիանոս կայսրը երբեմն կզբունուր իր
սպաներէն մէկուն ուտելը գիտելով՝ որուն առ
ջին կը դնէին իբրեւ ընթրիք խող մը , խոճկոր
մը և խորովեալ գաւնուկ մը :

Աւ յու երեք կտորը երեք ժամ չէր տեւէր կա-
ներեւութանար , առանց հաշուելու տասը չափ
գինին որ երեսուն և վեց շիշ կըլլար :

Աւ յժմեան բազմակերք վար չեն մնար հին
ժամանակի բազմակերներէն . գուցէ գերազան-
ցած ալ են զանոնք եթէ պէտք է հաւատք ըն-
ծայել հետեւեալ վկայութեան :

Աւ բիսոս կը պատմէ որ Մաքսիմիլիանոս կայ-
սեր ներկայութեանը բազմակերին մէ կը հում
հում հորթ մը կըլեց իր կաշխովը և երկու խո-
շոր ոչխար օրոնց բուրդը խուզած էին վեր 'ի
վերս . Աւկապուրի բուրդ քաղաքացիք տեսան
այս եղելութիւնս :

Մէկ ուրիշ բազմակեր մը ամբողջ ոչխար մը
կըլեց Վիթթէմպէրի ծերակցատին առջև , յե-
տոյ խոճկոր մը և տասն և հինգ նապաստակ , և
վրայէն իբրեւ պտուղ կերաւ վաթսուն լիսլրա
սուլոր իբրենց կուտերովը և չորս կէս գրուաչափ
կեռաս : Յետոյ որովհետեւ ալ բան մը չէր տըր-
ուէր իբրեն ուտելու՝ հնոցի մը բուռը փլցուց և
կերաւ :

Աւ յու մարդս մէկ ուրիշ անդամ մը երկու
ժամէն նուազ միջոցի մէջ կերաւ երկու պարկ
թրթուր որ կրակը պիտի նետէին , երկու սա-

կառի լեցուն հաւ , վաթսուն խոշոր մուկ , գիշերը պայթած վեց խոճկոր և քոստո իշու մը յետոյքը զոր մորթեղերծին կը տանէին : Վերջապէս բազմութիւնը զբոսցնելու համար նաև պատուկի մորթ ծախողի մը վրան վազեց որն որ հետաքրքրութեամբ կեցած էր հոն , և անոր ձեռքէն յափշտակելով քսան և մէկ մորթ թէ նապառտակի և թէ ճագարի՝ կըլեց զանոնք իրարու ետեւ առանց խոկ ծամելու :

Ա. յս որկորսատութեան հաւատալ չու զողները կրնան այս մասին քննել Գէորգ Ռիւտոլֆ Պօխմէր բժշկին յիշատակարանները որ 1757 ին Վիթթէմոլերկի համալսարանին նախագահն էր :

Հէլիփիկ անուն բժշկութեան դասախոսը տեսած է քաջառողջ ծերունի մը՝ որ սովորաբար ճաշի ատեն կուտէր ութուն լիպրա կերակուր ամեն տեսակէ . միս , բանջարեղէն , ձուկ և այլն և տասն և հինգ լիտր գինի կը խմէր :

— Ու ալ Քոլոմպոս կը խօսի քսան և հինգ տարեկան եղնաքաղցէ ախտացեալի մը վրայ՝ որ բաւ ական կերակուր չգտնելով իր սպառիչ քաղցը յագեցնելու համար Բատուա քաղաքին մէկ գեղավաճառին խանութը մտաւ և ածուխի խոշոր պարկի մը վրայ իցնալով կըլեց զայն իբր թէ պատուական խողի երշիկ եղած ըլլար :

Փարիզու բուսաբանութիան պարտէդին հետաքրքիրք երկար ատեն ականատես եղած են Պիժու անուն տղու մը արտաքոյ կարգի որկուստութեանը՝ որ գառագեղին մէջ գործակալուաթիւն կընէր : Այս թշուառը զինքն անդադար

տանջող սոսկալի քաղցը յագեցնելու համար առանց խարութեան կուտէր կը կլէր ամենէն աւելի զգուանք և նողկանք պատճառող մնացորդները մէկ ակնթարթի մէջ :

— Գառագեղին գեղեցիկ տուիւծներէն մին պայթելով թանգարանին (միւզէ) սատարները մորթը հանեցին զմռոելու համար, գիշերը սայլ մը եկաւ գիակը վերցընելու համար բայց միայն կմախքը մնացեր էր . Պիմու բոլորն ալ կերեր էր :

— Մէկ ուրիշ անգամ մըն ալ տեսան որ առջի օրը մեռած փիզի մը փորը մտեր և այս ահագին կենդանւոյս փորստիքը կուտէր : Այն օրը իր փափաքին հասած ըլլալու էր : Սատարաց հաշուոյն համեմատ Պիմու եօթը ժամու մէջ իննսուն և հինգ լիպրա լեարդ և փորստիք կերած էր :

Այս անհաւատալի ձաշերէն վերջը երբէք ամենափոքր անհանդստութիւն մը չէր զգար . մարսողութիւնը կանոնաւոր էր, կղկղանքը առատ և գարշահոտ . մարմինը աւելի նիհար ըլլալով քան թէ գէր, չէր երեւեր բնաւ որ այնչափ քան կարենայ սպառել . միշտ քրտինք կը թափէր և իւր թոքային արտաշնչումը այնչափ առատ և այնչափ տաք էր՝ որ ամառը արեւուն մէջն ալ կը տեսնուէր իր արտաշնչութիւնը որ բերնէն կելնէր շոգիի ձեւով որպէս թէ ձմեռուան ցուրտ օր մը եղած ըլլար : Հաւանականաբար ասով էր որ կը կորուսանէր իր որկորսութեան նորոգած չափազանց կերակուրները :

Այս մարդս վախսուն տարիէն աւելի ապ-

բեցաւ : Երբ դիմակը բացին մէջը գտան ահագին ստամբս մը թանձր և չափէ դուրս տարածեալ : Մարսողական խողովակը սովորական վիճակէն նուազ երկայնութիւն ունէր և շատ կը նմանէր գիշակեր անամնոց ստամբսին :

Համառօտելով պիտի գրենք հոս Պ. Պ. Բէ-ռի և Լորէնի յօրինած քժշկական բառարանին մէջ նշանակեալ բազմակերի մը վրայ եղած գի-տողութիւնը . որուն վրայ կը տեսնուին որկորը-տութեան ամեն ձաշակները և ամեն տեսակնե-րը , որ պէտք եղած ատեն կուտէր ամեն տե-սակ հում , եփած , թարմ կամ ապականեալ միսեր . պտուղ , արմատ , խոտ , խար . վերջա-պէս ամեն բան :

“Այս աննման շատակերին անունը թարար էր . իր հայրենի տունէն ելնելով խիստ երիտա-սարդ , ժամանակ մը երկրին մէջ պտըտեցաւ երեմն գողնալով երբեմն մուրալով և վերջա-պէս մտաւ այն խեղկատակաց խմբակին մէջ . որ գտաւառաց տօնավաճառները կը պտըտին :

“Ուստի խաղու ելնելով կըսէր հանդիսա-կանաց թէ կրնաք զիս կշտացընել , և եթէ ասոնց մէջ գտնուէին ոմանք որ ուզէին իր կերածնե-րուն ստակը վճարել , կաներեւութայնէր զայնս իր ստամբսին մէջ , ինչպէս կընեն ձեռնածուք իրենց պարկերուն մէջ : Այսպէս մէկ օր մը եր-կու կապիճ խնձոր և երեսուն և հինգ լիպրա հում գետնախնձոր կերաւ , որոնց ստակը հե-տաքրքիր մէկը վճարեց . այս թեթեւ կերակու-րէն վերջը չգտնելով մէկը որ իր սուաջարկու-

Թիւնն ընդունի , կլլեց սունկէ խիցեր , դայլա-
խազներ և ամեն ի՞նչ որ տուին , բայց այս յի-
մարական խաղերուն պատճառաւ շատ անգամ
հիւանդանոց գնաց որ խնամել տայ զինքը կրած
փորի ցաւերուն համար :

“ 1790 ին կամաւոր զինուոր եղաւ և գուն-
դի մը մէջ մտաւ . եօթը ութը զինուորի պահ-
կութիւնը կընէր և անոնց ուօժիկը ինք կուտէր .
հարիւր լիպրա կը կշռէր . ուստի գրաւ գնելով
որ մէկ օրուան մէջ իր ծանրութեամբը եղան
միս կուտէ , գրաւը շահեցաւ և ամենաթեթեւ
անհանգստութիւն մըն ալ չղգաց :

“ Շատ անգամ իր ընկերները զբոցնելու
համար կատուներ , ձագարներ , կենդանի հաւեր
կուտէր և երկու ժամ վերջը դուրս կուտար
մազերը և փետուրները՝ գիշատիչ թռչնոց պէս .
շոտ կը սիրէր օձերը և օձաձուկերը . ողջ ողջ
կը կլլէր զանոնք առանց ծամելու : Մէկ ժամէն
նուազ ժամանակի մէջ կերաւ լմնցուց տասն և
հինգ գերմանացի գործաւորաց համար պատ-
րաստուած ձաշ մը . այս ձաշը կը բաղկանար չորս
տաշտ մածունէ , տասն և հինգ լիպրա համե-
մեալ կազամբէ , ջուրի մէջ եփած աղով և ձար-
պով տասը լիպրա խմորէ , ասկից զատ քսան շիշ
դարեջուր խմեց : Այս գրեթէ անհաւատալի
ձաշն վերջը՝ իւր փորը որ սովորաբար թոյլ և
խորշումեալ էր , տարածուեցաւ օդապարիկ գնտի
մը պէս և շատակերս գնաց քնացաւ մինչեւ
հետեւեալ օրը՝ վիշտպի ծանր քունով որով կը
կատարուի մարսողութիւնը :

Սիւլքէնի հիւանդանոցը մտնելով ուր մնաց քիչ մը ատեն , վիրաբոյժներէն մին ճանչնալով որ ասի այն անուանի Թարար շատակերն է , քառապատիկ ոռօջիկ տալ տուաւ իրեն . տոկից զատ իրեն համար կը պատրաստէին տեսակ մը խիւս հիւանդաց և ցաւագարաց կերակուրներուն մը նացորդներովը . և սակայն ասով ալ չէր կշտանար , և երբ կարենար գաղտագողի գեղարանը մտնել , ագահութեամբ կը յարձակէր այն պուտանարդներուն վրայ՝ որոնց մէջ կեփէր բժշկական տած և մէկ քանի վայրկենի մէջ կը հատցնէր : Օր մը քառասուն և հինգ լիսը տած կերաւ , յետոյ տասը լիսը մանանեխ . որ պատրաստուած էր քացախով տածի համար , և բնաւ անհանգստութիւն մը չկրեց :

“ Զենք ուզեր երկարօրէն սպատմել թէ ինչ հնարքներ կը բանեցնէր Թարար կերակուր ճարելու համար : Երեւակայեցէք ամեն ինչ որ ամենապիղծ անսասունները կրնան ուտել , այն ատեն որոշ գաղափար մը կունենաք այս թշուառիս ճաշակաց և պիտոյից վրայօք : Նուները և կատուները կը փախչէին երբ մօտիլը կը սեսնեն , որպէս թէ կը գուշակէին իրենց զլսունգամբը :

Հիւանդապահները լուր հանեցին թէ Թարարի՝ հիւանդներէն առնուած արիւնը խմելը տեսած էին . ոմանք ալ կը սէին և կը հաստատէին որ զանի գտած էին անդամահատութեան ու թահին մէջ և տեսած էին դիակաց վրայ իր գար չեմ քաղցը յագեցընելը :

Տառնըզորս ամսուան տղայ մը յանկարծ աւ ներեւութանալով Թարարի վրայ դարհուրելի կասկածներ պարտեցան : Վանատեցին զինքը հիւանդանոցէն , իր արտաքսումը 1794 ին եղաւ . ալ այնուհետեւ ինչ եղած ըլլալը չէր գիտէր մարդ մինչեւ 1798 ը . և այս թուականիս կատարելապէս ծիւրեալ և ծնգեալ վիճակի մէջ Վերսայլի հիւանդանոցը մտաւ և հոն մեռաւ քիչ միջոց վերջը :

“ Իր մահուանէն քանի մը ժամ վերջը դիակը բոլորովին հոտեցաւ . տարածած սոսկալի գարշահոտութեանը չնայելով հիւանդանոցին վիրաբոյմները չ'վսիցան փորը բանալու . մարսողական խողովակը թարախով լցուած էր :

Ատամօքսը կը ար դցյլ մը կերակուր առնուլ և կը հոտէր երկոտասան մատնեան աղեաց մէջ որոնց ծաւալու մը երկրորդ ստամոքս մը կը ներկայացնէր :

Թարարի փորոտիքը՝ փոխանակ ուրիշ մարդոց նման բազմապատիկ մանուածներով գալարելու (ձ) ի ձեւով անցք մը կը ձեւացնէին :

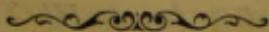
Այս զարմանալի ձեւաւորութիւնը շատ նը կատամիք նման ըլլալով առիւծի վագեր և ուրիշ գիշակերաց ձեւաւորութեան՝ կիսովին կը բացատրէր այս բազմակերութիւնը . այս դիշարերաց նման աղահութեամբ կուտէր . շուտով կը մարսէր և կը գերազանցէր զանոնք որկորատութեամբ :

“ Թարարի զգեստները միշտ թաց էին քըրշտինքէն , իր թոքային արտաշնչութիւնը տօթաւ

կեզ և աչքի դգալի կերպով կենէր դուրս . իւր գլուխը շոգեաց ամպի մը մէջ ընկղմեալ կը թուէր . այս ահագին և անգուշտները իր հրէշային սպառման պատճառը կապացուցանեն :

Ծոմեղած ատենը իր փորին մորթը՝ որ թոյլ և խորշոմեալ էր , կրնար իր մարմնոյն շուրջը պատել . բայց երբ կշտանար՝ բոլոր այս կեձիռները կը ջնջուէին և փորին մորթը կը ձգտէր և կը տարածուէր թմբուկի մը մորթին պէս . զինքը ողաղող շոգին կերակուրը կերածին պէս կաւելնար . իր այտից խնձորները և աչքերը շոգեշունչ կարմրութիւն մը կառնուին . անասնական քնէութիւն մը կը տիրէր վրան և կերթար կերածները մեկուսի աեզ մը կը մարսէր .. :

Կենաց տեւողութիւնը ընդհանրապէս սակաւատեւ կը լլայ բազմակերաց համար՝ բնութիւնը չ'կրնար երկար ատեն դիմանալ աշխատութեան՝ որով անդադար ընկճէալ է . այս մարդոց վիճակը ճշմարիտ գրգիռ մը , շարունակեալ տենդ մ'է որ կը լափէ և կը կիզու զիրենք . գործարանները կը մաշին իրենց գործունէութեան համեմատութեամբ . և անունդը ալ այնուհետեւ յարաբերութիւն և համեմատութիւն չունենար կորստեան հետ . երբ այս հաւասարակը շռութիւնը միանգամ կը վերնայ , մարմինը կը ձնշի , կեանքը կը հիւծի և կանհետի .

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ԱՆԿԵԶ ԿԱՄ ԱՆՇԱԽԱԿԱՆ ՄԱՐԴԻԿ

Այսպէս կը կոչուին այն անձինք՝ որ երկար կրթութեամբ և մէկքանի առողջապահ միջոցներով յաջողած են թէ իրենց մարմնոյն երեսի մորթը կարծրացնելու և թէ իրենց մարմնը ջերմութեան նուազ զդայուն ընելու համար :

Հին ժամանակները և միջին դարուն մէջ անծախական մարդիկ բազմաթիւ էին, որովհետեւ ձեռնածուաց թիւը հասարակաց տգիտութեան և դիւրահաւասութեան հետ կը քալէ ձիշդ համեմատութեամբ . այսօր ալ կը տեսնուին միջոց միջոց անդէզներ բայց շատ հազուագիւտ են . ալ այս արհեստը չբանիր կոր :

Վիրդիլիսս և Պլինիսս կը հաւաստեն թէ Սորաբք լեռան Ապողոնի քուրմերը իրենց չառտուծմէն առած էին բոկոտն խարսչի վրայ քակելու դաղտնիքը որպէս թէ ձեմէին ծաղկանց վրայ :

Սորաբքն մի և նոյն բանը կը պատմէ Ձեւրոնք դիցուհւոյն նուրիրեալ կուսանաց համար :

Առիստոտէլ և անկէ ետեւ Ապուղէսս նման օրինակ առանձնաշնորհութիւն մը կընծայեն Տիւան Բէրսիքի քուրմերուն՝ որուն մեհեանը կը տեսնուէր Թիւան քաղսքին մօտերը :

Այս ժամանակաց միւս բազմաթիւ մատենագիրք ասոր նման իրողութիւններ հաւաքած և հրատարակած են :

Միջն դարը՝ իւր դիւրահաւասութեամբը իր անկէզներովը մեղ կընծայէ կրակի փորձը որ դասաստան Աստուճոյ կըսութի. պարտգայ մը՝ որ զարմանալի կերպով կօժանդակէ ձեռնաշուաց և մոլեռանդից թիւր աւելցնելու :

Քարտան և Ամբրոսիոս Բառէ կըսեն թէ տեսած են շաղփաղիներ այնչափ սովորած եռացեալ ձէթի, հալած կապարի և վառած խարոյ կի՞ որ երեսնին կը լուային առաջններով և բընաւ նեղութիւն մը չէին ցոյց տար խարոյի կըլելմով. բայց ուրիշ տեղ մը կըսեն որ եթէ թագաւորք, թագուհիք, եպիսկոպոսք և այլ անձինք կրակի փորձին ենթարկուելով ողջ առողջ փրկուեցան, սակայն նոյնը չպատահեցաւ նաեւ անանուն և աղքատ պատանեաց՝ զորս կրակը կը լափէր անգթաբար, ասոր ապացոյց են հետեւեալ օրինակները :

Լոթերի կինը Թիւրիթպէրժ՝ իւր Երիտասարդ՝ իշխանազուն եղը օրը հետ յարաբերութիւններ ունեցած ըլլալու մասին ամբաստանուելով Աստուճոյ դատաստան ինդրեց իր անմեղութիւնը ապացուցանելու համոր :

Այս ապուշ տգիտութեան ժամանակներս հարկ չէր որ այս փորձը մարդ ինքն ընէր, այլ կը բաւէր գտնել քաջ մէկը՝ որ ուզէր այս փորձն ընել ամբաստանելոյն համար :

Թիւրիթպէրժի ոսկին և աստիճանը գտանքաջ մէկը՝ որ բազմաթիւ դատաւորաց առջեւ իր բազուկը խօթեց եռացեալ ձէթի կաթոսցի մը մէջ և դուրս հանեց առջի պէս զով և զօրաւոր :

Թագաւորը այս ճարտարութեանս վրայ ըստ քանչացած՝ բայց անհամոզելի մնալով իւր կնոջ ամբծութեան վրայ, սակայն հարկադրեցաւ զանի անմեղ կացուցանելու և պահելու իր քով, որովհետեւ այդպէս էր Աստուծոյ դատաստանը :

— Սի և նոյն օրը շինականի մը կինը շնութեամբ ամբաստանուելով ուզեց ինքը փորձել եռացեալ ձիթոյ փորձը, բայց բազուկը դուրս ելաւ սոսկալի կերպով այրած. ուստի ծազունշաւակուելով բազմութենէն՝ կախուեցաւ իբրեւ եղեռնագործ :

Ոժոն Գ. ի կինը Մարիամ Արակոնացի սիրածը նեղանալով իտալացի երիտասարդ իշխանազունի մը ըրած առաջարկութեանց մերժուելուն վրայ, ամբաստանեց զանի կայսեր առջեւթէ ուզած էր զինքը դլսէ հանել, և թշուառին գլուխը կտրուեցաւ. Ասոր այրին՝ իր ամուսնոյն անմեղութիւնը և կայսրուհոյն վատութիւնը ապացուցանելու համար տաք երկաթի փորձը խնդրեց. ուստի հրապարակն ելաւ և յառաջացաւ մէկ ձեռքովք բռնած գլխատելոյն գլուխը, և միւս ձեռքովք բռնեց կրակ կտրած երկաթէ գաւաղան մը զոր դէպ ՚ի երկինք շարժեց վիէմիսնդրութիւն հայցելով:

Այս անհերքելի փորձին վրայ Մարիամ Արակոնացի կենդանուցն այրելու դատապարտեցաւ և անմիջապէս դահճին մատնուեցաւ :

Ալտօպրանտինի անուն Ֆլորէնցացի վանականը մականուանեալ Պետրոս Իգնէոս՝ իր հրեւ

զէն՝ փորձոյն առթիւ, իւր եպիսկոպոսն ամբաստանեց սիմոնականութեամբ, և ցուցընելու համար թէ ճշմարիտ էր իր ամբաստանութիւնը բազմիցս անցաւ դարձաւ երկու ահագին փայտակուտից խարոյիներուն վրայէն :

Տասն և եօթներորդ դարուն վերջերը ՈՒիքարտուրն Անգղիացին մեծ համբաւ հանեց Եւրոպիոյ մէջ՝ իր անկիզութեան հրաշալեօքը : Կը քալէր վառած ածուխներու և կրակ կտրած երկամթէ տախտակներու վրայ . լեզուին վրայ կապար հալեցընել և կտոր մը պիֆրէք եփել կուտար, եռացեալ ձէթ, մեղրամոն կը կլէր, նոյնպէս բորբոքեալ կուպր, ձիւթ, ծծումբ և ուետին, և այս ամենը կը կլէր առանց այրելու և փոքր վիշտ մը կրելու, որպէս թէ Թօրթօնիի մէկ զովարար պաղպաղակը կերած ըլլար :

Պ. ՈՒիքարտուրնի այս փորձերը՝ որ այս ժամանակի հետաքրքրաց խօսակցութիւններուն նիւթ եղած էր, պարտաւորեցին Փարիզու գիտութեանց ճեմարանը՝ որ այս բանիս վրայ զբազի լրջմտութեամբ : **Պ.** Տօտարի յանձնուեցաւ այս գործս, որուն հետազոտութեանց արդիւնքը՝ որ նշանակեալ է զիտնոց օրագրին մէջ, հաստատեց այս անկէզ Անգղիացւոյն հրաշալիքը :

Մէկ ուրիշ անուանի անկէզ մը իր երկիրը զՍպանիան ապշեցնելէն վերջը՝ Գաղղիա եկաւ հետաքրքրաց համար և անկից անցաւ Նաբօյի, ուր անուանի Աիմէնթինի բժշկութեան դասախոսը ենթարկեց զինքը իր դիտողութեանցը՝ ոչ բուն տեղեկագիրը այս է :

Զեռնածուն գլխուն վրայ կը պատրացընէր
կրակ կտրած երկաթէ գաւաղան մը առանց մա-
զերը կարմրցընելու . միայն անկից թանձր շոդի
մը կենէր . յետոյ կը պատրացընէր զայն կուրծ-
քին, լեզուին, թեւերուն և սրունքներուն վր-
բայ, վերջը ակռաներովը բռնելով կարմրութե-
նէն ճերմկած ուրիշ երկաթ մը՝ սրահին չորս
կողմը կը պատրացընէր ուր կը խռնէր հանդիսակա-
նաց բազմութիւն մը :

Ճէզայիրի Արաք ձեռնածուներէն ոմանք
կարմրացեալ երկաթ մը կը խածնեն և մեր ո-
րով շատ Գաղղիացիք ստուգած են այս բանս :
Աւսումնական յանձնաժողովոյ մէկ անդամը ստու-
գած կապահովէ որ իրենց ակռաներուն փայլը
բնաւ չէր աւրուեր ասկէ :

Սպանիացին եռացեալ ձէթ կը խմէր, դէմ-
քր և ձեռքերը կը լուար հալած կապարով . կա-
պարի կաթիներ կը վազընէր լեզուին վրայ . և
իւր երեսը երկար ատեն կենթարկէր ձիթոյ և
գինւոյ ոգիի բոցերուն : Ամեն մարդ կը հիանար,
շատերը կը համարէին զանի արտաքոյ կարգի
էակ մը, Աէմէնթինի միայն հասկցաւ որ ձեռ-
նածուն այս ամենը կընէր գաղտնի գործողու-
թեանց միջոցաւ . ուստի հետամուտ եղաւ գըտ-
նելու կրակի վնասներէն պահպանող քիմիքական
զօրութիւնները, իր առաջին հետազօտութիւն-
ները ապարդիւն եղան :

Մէկ ուրիշ անկէզ մը կիօնէթթի անունով
երեւցաւ նաբօլի քաղաքը Սպանիացիէն վերջը .
իր նախորդին խաղերը կը ձեւացնէր քանի մը

ուրիշ բաներ ալ աւելցնելով վրան։ Աէմէնն
թինի նորէն սկսաւ իր փորձերը և այս անդամ
իր փորձերը յաջողութեամբ պսակուեցան։
Ուստի իւր մարմնոյն մէկ մասը երկար ատեն
ծծմբային թթուով շփելէն վերջը արիասիրտ
գասախոսը կրցաւ վրան պտըտցընել կրակով
կարմրացեալ երկաթ մը։ յաջողութիւնը աւեւ
մի կատարեալ եղաւ այս մասը լուալով պազլե-
զի լուծմամբ։ դիպուածով գտան ուրիշ աւելի
ապահով միջոց մը, անշուշտ այս միջոցո ըլլալու
է այն զոր կը գործէին ձեռնածուք։ Պազլեզով
պատրաստեալ մասը աճառով օծեց որով ստա-
ցաւ անկիզութեան բարձր աստիճան մը։ Ան
ատեն Աէմէնթինի հետզհետէ կրկնեց Ռոպէրթ-
որնի, Սպանիացւոյն և Լիօնէթթիի փորձերը և
ապացուցիւ հաստատեց որ ռամկին ոքանչելիք
կամ հրաշք կարծած այս ամեն բաները ձեռ-
նածուի խաղեր են կատարուած աւելի կամ նը-
ւազ ճարտարութեամբ։

Մեր դարուն սկիզբը տեսնուած է մէկ մարդ
մը՝ որ զինքը Անիէլ Արարացի կը կոչէր։ Այս
ձեռնածուիս խաղերն ալ իր նախորդաց նման
էին ձրագի և փուռի խաղուց առաւելութեամբ։
այսինքն այս մարդս կենթարկէր իր բաղուկները
ծրար մը ծրագի բոցերուն և կը մանէր վառած
փուռի մը մէջ ոչխարի զիստ մը բռնած ձեռքը։
Երբ փուռէն գուրս կելնէր զիստը եփած կը-
լար։ Սակայն այս վերջին կէտս յայտարարու-
թեան մէջ միայն նշանակուած էր և իրականու-
թիւն չունէր։ որովհետեւ ամենէն զօրաւոր ան-

կէզներն ալ չեն կրնար խորովէի մը փուռին ջեր-
մութեանը դիմանալ :

Եթէ պէտք ըլլայ , կրնանք զայս ապացուցա-
նելու համար վկայ բերել այն անխոհեմ ձեռ-
նածուին գործը՝ զոր կը պատմէ Աւոնար Վէռ ,
որն որ իրեն չ'պատրաստած մէկ փուռին մէջ
փակուելու յիմարութիւնն ընելով , հօն տեղ
խղդուեցաւ իսկոյն : Երբ հետաքրքիրք փռան
դուռը բացին անկէզ մարդուն տեղը կէսը չոր-
շած մօմիա մը գտան :

Կարծեմք ըստ բաւականին ապացուցինք թէ
բոլոր մարդկային իրողութեանց մէջ կրթութիւ-
նը և վարժութիւնը այնպիսի կարողութիւններ
կուտան մարդուս՝ որ հրաշալեաց կարգը կանց-
նին : Ամեն օր կը տեսնենք այնպիսի արհեստա-
ւորք՝ որոնց արհեստը յարաժամ կրակի պէտք
ունենալով , այս անձինքս՝ եթէ ոչ անկէզ դրեթէ
խիստ նուազ զգայուն են կրակին ազդեցու-
թեանը :

— Խոհարաբք՝ բանջարեղէնները և խորո-
վածները եռացեալ հեղուկէն դուրս կը հանեն
առանց մատերնին երելու :

— Դարբինք շատ անգամ կը բռնեն կարմ-
բացեալ երկաթը կամ հալեալ մետաղը առանց
վնասուելու :

— Կապարագործք ալ աւելի դժուար բան
մը կընեն , ձեռքերնին կը խօթեն հալած կապա-
րին մէջ հետաքրքիրաց անոր մէջ նետած ոսկին
կամ արծաթը հանելու համար :

— Շոգենաւուց կրակարանի գործաւորները

Երբեմն ենթարկեալ են այնպիսի ջերմութեան մը՝ որով հաւ մը կը խորովի :

— Լեհացի գարբինի մը համար կըսեն թէ կարմրացեալ երկաթեայ գաւաղաններու վրայ կըքալէր և հետաքրքրաց կըսէր թէ ասի սովորութեան մը գործն եր :

Մարդկային անկիզութեան այս զանազան երեւցից մէջ պէտք է նկատողութեան և հաշուի առնել թէ ի՞նչ եղանակաւ ջերմութիւնը կը մեկնի կիզիչ մարմինէ մը , որովհետեւ այս եղանակը կը զանազանի մարմնոց բնութեան և ջերմութեան աստիճաննէն :

Եթէ կաթիլ մը ջուր լեցընենք կարմրութենէն սպիտակացեալ երկաթի մը վրայ , այս կաթիլը քանի մը երկվայրկեան վրան կը մնայ գընտակի մը ձեւով , մինչդեռ նմանորինակ կաթիլ մը ջուրը եթէ լեցընենք անկէ քիչ տաքցած երկաթի մը վրայ խոկոյն շոգի կըլլայ :

Դարբինները լաւ գիտեն որ աւելի գէշ կայրի մարդ՝ կէս պաղած սպիտակացեալ մի և նցն մետաղով : Կերեւի թէ այն միջոցին որ մետաղը իր ջերմութեան բարձր աստիճանաւը գնտածեւ և լուսաւոր կըլլայ , դուրս ցցուած ջերմութիւնը գրեթէ լուսոյ արագութեան նման արագութիւն մը կ'ստանայ , և այն ատեն մարմնոց հետունեցած միաւորութիւնը գրեթէ ոչինչ կըլլայ եթէ խիստ գժուարին ալ չըլլայ :

Վերջապէս փորձուած է և հաստատուած որ եթէ հիւսիսպնակ մարդը կընայ 85 աստիճան ցրտութեան մը դիմանալ , ինչպէս որ տես-

նուած է Եկեղիքի մէջ 1735 წն , նոյնպէս ալ
այրեցեալ գօտեաց բնակիչը կրնայ նմանապէս
դիմանալ իր մարմնոյ ջերմութեան աստիճանէն
աւելի 85 աստիճան ջերմութեան ալ , (յայտնի
է որ մարդուս ջերմութեան աստիճանը գրեթէ
36 է) որ ըսել կըլլայ 121 աստիճան , այս ահա-
գին թուզոյ շատերը չպիտի ուզեն հաւատալ .
սակայն այսպիսի բաներու մէջ փորձառութեանց
վստահիլը խոհականութիւն է :

**Յաբ Ճանապարհորդը Ռուսիոյ մէջ 90 աստի-
ճան ջերմութեամբ տաքցած բաղնիքներ մուած է :**

**Թոփլէ Տիւհամէլ և ուրիշ շատեր Անկումօյի
Լարոշֆուքօ քաղաքը տեսած են հացագործի
սպասուհիներուն փուան մը մէջ մտնելնին՝ որուն
ջերմութեան աստիճանը 123 աստիճան էր . ա-
սոնց խօսքին նայելու ըլլանքնէ ձեռքը զիստ բռ-
նող Արարացոյն պատմութիւնը անկարելի չէ :**

**Գիտնոց ըրած փորձերէն ապացուցուած է
որ մարդուս մարմնոյն ջերմութեան աստիճանը՝
տաքութեան այս բարձր աստիճանին ենթար-
կուելով միայն 2-3 աստիճանի կելնէ . և այս
երեւութիս պատճառն է կըսեն՝ մորթին մակե-
րեւութին վրայ և թոքերուն մէջ եղած տռատ
շոգիացումը . որովհետեւ այս շոգիացումը տե-
սակ մը հաւատարակշուութիւն կը պահէ մօրմ-
նոյն և միջնորդին մէջ : Այսպէս ալ հաստատ-
ուած է որ մարդկային ջերմութեան աստիճանը՝
ամենասաստիկ ցրտութեանց միջոցին , կենաց
հետ միաբանելէն վերջը , երեք աստիճանէն ա-
ւելի վար չիջնէր :**

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ՎԱՅՐԵՆԻ ՄԱՐԴԻԿ

Այս անունով կորոշուին այն տղայք որ անտառաց մէջ կորսուելով կամ թօղուելով բնաղդմամբ հոգացած են իրենց կենաց պահպանութեան պիտոյքը : Շատ մատենագիլք ըսած են թէ այս տղայք մնած են անասնոց կաթովը . առանց բոլորովին մերժելու և հերքելու այս կարծիքը՝ այնպէս կը կարծենք որ եթէ վայրի գաղանները չեն լսփած զասոնք՝ պատճառը այս է որ իրենց լքման միջոցին՝ արդեն խնդգինքնին անոնց վնասներէն պահպաննելու տարիքին մէջ էին : Մեկուսացեալ ընկերութենէ , իրենց նմանեաց հետ յարաբերութիւն չունենալով այս թշուառներս հարկադրած են իրենց լեզուն , իրենց ծագման յիշատակը և բարոյական կարողութեանց վերաբերեալ ամեն բան կորանցնելու :

Իրենց գաղափարները տակաւ առ տակաւ ջնջուելով տեղի տուած են միակ մտածութեան մը , այս է իրենց պահպանութիւնը : Այս բուռն և անդադար մտածութիւնը չափէ դուրս զարդացուցած է ուղեղին այս մասը . իսկ միւս մասունքը անմշակ մնալով անկատար աճում մը ստացած են :

Մարմնոյ վարժութիւնները աւելցուցած են իրենց դնդերական զօրութիւնները , օդոց անբարեխառնութիւնները զօրացուցած են իրենց

կազմուածքը , և շուտով վայրենի կենաց սովորութիւնները մօռցնել տալով իրենց ամեն անհատականութեան դաշտափար՝ անասնոց կարգը դասուած են :

Ասի հաստատապէս կապացուցանէ թէ մարդը անհասուններէն միայն դիմով և ձայնական կազմածով կը տարբերի և իւր ուրիշ էակաց վրայ ունեցած կասարելութեան և գերազանցութեան տարեբբն ասոնք են միայն :

Այժմ ընթերցողին ցցց տանք այն վայրենեաց պատմութիւնը՝ որ ամենէն աւելի գրաւած են հասարակաց ուշադրութիւնը :

ԱՐՁ ՄԱՐԴ

Լեհաստանի բնական պատմութեան մէջ կը կարդանք որ 1661 տարւցն մօտերը որսորդք՝ Վւթանիոյ մէկ անտառին մէջ տեսած են Երկու տղայ գրեթէ ինը սարեկան , որ լի կորովով և զօրութեամբ՝ կը խաղային արջուց խումբի մը մէջ : Որսորդք արջերը փախցնելով ուզեցին այս տը Պապը բռնել . բայց շատ ջանքերէ վերջը միայն պատիկը կրցան բռնել՝ որն որ գարձեալ յամառ ընդդիմութիւն մը ըրաւ իրենց՝ ատամամբք և եղնդամբք :

Այս խարտիշահեր և խիստ գեղեցկադէմ տղայն լեհաց թագաւորին ներկայացուեցաւ , որ մկրտել տուաւ զինքը՝ կնքահայր ընելով անոր թագուհին և կնքահայր Գաղղից դեսպանը :

Ի՞նչ խնամք որ ալ աարուեցաւ իր դաստիարակութեանը համար՝ կարելի չեղաւ բոլորովին ընտանեցնել զինքը։ Դժուարաւ կը հանդուրժէր իրեն հագցուցած զգեստուցը, և երբ հսկող չըւլար քովը՝ խսկյն կտոր կտոր կընէր զայնս։ Իրեն խօսիլ սորվեցնելու համար դաստիարակաց ըրած այնչափ ջանկերն անօգուտ եղսն . Երիտասարդ վայրենոյս բերանը չուզեց բնաւ բառերը յօդաւորել, և մինչեւ քսան երկու տարեկան հասակը՝ որ իր մահուան թուականն է, արջուց այսինքն իր սնուցիչ հարց գոչիւնը և սովորութիւնները պահեց միշտ։

Քօննօր անուն Անգղիացի բժիշկը 1694 թը լոյն վերջերը Վարսավիոյ մէջ տեսած է տասնամեայ ուրիշ տղայ մը նմանապէս արջուց մէջէն բռնուած Լիւթանիոյ անտառաց մէջ։ Երբ զինքը բռնեցին սկսաւ սոսկալի ոռնիւններ արձակել։ Մարմինը ծածկուած էր բոլորովին կարծըր և խիտ մազերով։ Վայրագ և վայրենի բընութիւնն մը ունենալով շատ դժուարաւ սովորեցաւ մեր կենաց եղանակին։

Շատ տարիներ ժրաջան դասախոսութենէ վերջը՝ երբ մէկ քանի բառ յօդաւորելու կարողութիւնն ստացաւ ուզեցին իր նախընթաց կենաց վրաց հարցումներ ընել իրեն, բայց մոռացած էր բոլորովին ասոր՝ յիշատակը, և որով չկրցաւ գոհացուցիչ պատասխան մը տալ։

Տարիքոտ և փորձառու փայտահարք հաւաստեցին զՔօննօր որ արջը յաճախ կը յափշտակեն ճամբու վրայ յամող տղայքը, և թէ փո-

խանակ անոնց չարիք մը ընելու՝ կը տանին զա-
նոնք իրենց որջերուն մէջ և կը խաղան հետեր-
նին . Երբ տղայն գգուած ատեն արջի մը ծանր
թաթիկը տղայն պօռացընէ , միւս արջերը անոր
վրայ կը թափին և կը պատժեն անոր անպիտա-
նութիւնը . . . :

ԳԱՅԻ ՄԱՐԴ

Փիլիպոս Քամերարիոս կը պատմէ թէ 1544
ին պատանեակ մը գտան Հէսի անտառաց մէջ
գայլերու վոհմակի մը մէջ . անոնց պէս չորս ոտ-
քի վրայ կը քալէր և այնպիսի արագ ոստիւներ
կընէր որ վոհմակին մէջէն ամենէն արագընթաց-
ները կանցնէր :

Չոքքոտանւց դիրքը այնպէս ընտանեցեր էր
իրեն որ հարկուդրեցան կուրծքին տախտակներ
կապելու որպէս զի ոտքի վրայ կանգնի :

Հէնրիկոս իշխանը՝ որ Հէսի աշխարհակոմսն
էր և որուն առջին հանեցին այս տղայս , վար-
պետներ բռնեց իրեն համար և ինքը անձամբ
հսկեց իր դաստիարակութեանը վրայ : Բայց
զինքն ընտանեցընելու համար եղած ամեն ջան-
քերն անօգուտ եղան . Երիտասարդ վայրենին
ապուշ անտարբերութեամբ մը կընդունէր ի-
րեն եղած խնամքները և նպաստաւոր առթի մը
կ'սպասէր որ Երթայ իր վաղեմի ընկերները դանէ :

Հոլանտացի Թիւլբիս անուն բժիշկը իրլանց
տիոյ մէկ անապատին մէջ գտնուած չափահաս
տղու մը պատմութիւնը կընէ , որն որ կիսավայ-
րենի ոչխարաց հօտի մը մէջ կապրէր : Իր մոր-
թը խիստ թխագոյն ըլլալով ծածկուած էր քըր-
դալից մազերով : Իերանը չափազանց լայն՝ չէր
կրնար ո՛ր և է մարդկային խօսք մը յօդաւորել .
բայց միջոց միջոց պապաչող ձայն մը կարձակէր
նման մաքեաց մայիւնին : Իւր ճակատը խիստ
ցած և ներս մտած ըլլալով՝ գագաթին վրայ
կերեւէր այտում՝ մը ինչպէս կը տեսնուի խցից
վրայ : Յարձակման և պաշտպանութեան համար
իր գլուխը կը գործածէր արտաքս կարգի զօրու-
թեամբ :

Այս երիտասարդ տղայո կորուսած էր իր
ծագման և անհատականութեանը մասին ամեն
գաղափար . հաւանականաբար ոչխար կը կար-
ծէր զինքը , նման այն ոչխարաց՝ որոնց հետ կ'ապ-
րէր . անոնց պէս խոտ կը ճարակէր և ուրիշ
սնունդ չունէր :

Օր մը մատակ ձի մը եկած ըլլալով իր քովը
արածելու՝ գլխովը հարուած մը սալով իր քովը
գետինը փռեց զանի : Այս վայրենոյս հասակը
բարձր և նուրբ էր , դէմքն անուշ բայց ապուշ
իսցց կը նմանէր :

Տասն և ութերորդ գարուն վերջերը Ամըս-
թերտամ տարուելով՝ ՚ի զուր աշխասեցան զա-
նի ընտանեցընելու . միշտ իր վաղեմի սովորու-

Թիւնները ձեռք կառնուր և փախչիլ կը ջանար
ամեն անգամ որ առիթ կը դտնէր :

Պօյէրվահէ գիտունը սովորութիւն ունէր
իր դասուց մէջ օրինակ բերելու երիտասարդի
մը պատմութիւնը՝ որն որ կորսուելով անտա-
ռաց մէջ հինգ տարեկան եղած ատենը, տասն
և վեց տարի ապրած էր վայրի անասնոց նման :
Իր սնունդն էր խոտ, պտուղ, արմատ, զորս
կընտրէր հոտոտելեօք, միշտ խորշելով առանց
օխակելու թունաւոր բռւսականներէ :

Երբ զինքը մարդոց ընկերութեան մէջ մըտ-
ցուցին, անասնոց ընկերութեանը կարօտը կը
քաշէր և հաղարաւոր փորձեր ըրաւ անոնց քով
վերադառնալու համար :

Պօյէրհավէ՛ երիտասարդ վայրենւոյս այս
բնածին փափաքը՝ մարդկային ընկերութեանց
Ճակատուն նետուած երգիծանք մը կը համարէր :

ՕՎԵՐԴԱՍԵԼԻ ՎԱՅՐԵՆԻ ԱՂՋԻԿԻ

1717 Տարւոյն օգոստոսի վերջերը՝ Ճանա-
պարհորդք 0 թիւնէլ գաւառին մէկ լեռնոտ
անտառին մէջ հալածելով բռնեցին վայրենի աղ-
ջիկ մը .

18 Կամ 20 տարեկան ըլլալու էր, բայց
մարդ չէր էիտեր թէ որչափ ատենէ ՚ի վեր կը
բնակէր անտառաց մէջ : Մորթը թուխ էր, խոր-
շոմեալ և լի մազերով, իր երկար և խիտ մա-
զերը կը չածանէին իր կորովի ուսոց վրայ : Խօ-

սիլ չեր գիտեր , սուր ձայներ , դաշն հռնչիւն
մը միայն եղան իրմէ առնուած պատասխաննե-
րը : Բնաւորութիւնը վայրենի էր , պաշտպանու-
թեան բնազդումը օժանդակեալ դնդերական զօ-
րութեամբ՝ կը դժուարացնէր և կը վտանգէր իր
ըմբռնումը : Սակայն քանի մը օր տան մը մէջ իր
սեռէն եղող անձանց մէջ մնալով իր բնական
կատաղութիւնը հանդարտեցաւ . բայց կարելի
չեղաւ իրեն խօսիլ սորվեցնել . սակայն բուրդ
մանել սորվեցուցին իրեն և ուրիշ բան չկրնալով
ընել , թշուառ աղջիկն մինչեւ ՚ի մահ բուրդ մա-
նեց :

ՊԻՐԵՆԵԱՆՑ ՏՂԱՑՔ

1819 ին ինը տասը տարեկան երկու փոքր
տղայք նշմարուեցան անտառաց կնքադիրներէ
Պիրէնեան լերանց մայրիներուն մէջ : Երբեմն
երկու ոտքի վրայ կը քալէին , երբեմն ալ ձեռ-
քերնին իր գործածէին մէկ ժայռէն միւսը թե-
թեւութեամբ ցաթկելու համար՝ ըստ նմանու-
թեան այծքաղից , մարդ չկրցաւ բռնել զասոնք :

ՀԱՆՈՎՐԱՑԻ ՏՂԱՑՔ

Լ եռնոտ հաւամրգեանց անտառի մը մօռը՝
Համելն կոմսութեան մէջ 1724 ին տասն երեք
տարեկան տղայ մը բռնեցին . իր մարմինը ծած-

կեալ էր սպիներով, գեմքը տղեղացեալ մեծ
բերնով մը և տափարակ քիթով մը ցոյց կուտար
վայրագ բնաւորութիւն մը . լեզուն խիստ թանձ-
րախօս ըլլալով չէր կրնար ձայն մը արտաքերել .
բայց ասոր փոխարէն այնպիսի կոկորդական ճի-
շեր կարձակէր, որ մարդ կը զարհուրէր . առջի
բերան հում միս կուտէր, յետոյ կամաց կա-
մաց եփած միս ուտելու սովորեցաւ : Կըսեն
թէ իր որկորսութիւնը այնչափ մեծ էր, որ
տասն մարդու կերածէն աւելի կուտէր :

Անդզից թագաւորը երկու տարի կրթել
տուաւ զանի Լօնտրայի մէկ տան մը մէջ : Իրեն
տրուած ամեն դասերը անօգուտ եղան, հազիւ
հազ կըցաւ անդզիերէն լեզուաւ խմելիք և ու-
տելիք խնդրել :

ՇԱՄԲԱՆԵԱՅԻ ԱՊՀԻԿԻ

Լա Քօնտամին և մանաւանդ Ռասինի որդին
խիստ հետաքրքրական մանրամասն տեղեկու-
թիւններ տուած են գրեթէ տասն և չորս տա-
րեկան աղջկան մը վրայ՝ որն որ 1734 սեպտեմ-
բեր ամսոյ մէջ բռնուեցաւ Սօնեի գիւղին մօ-
տերը Շալօնէն չորս փարսախ հեռուն և որ վեր-
ջը կոչուեցաւ մատմուազէլ Լըպլան :

Ռասին իր պատմութեանը մէջ նշանակած
է ոչ միայն իր ձեռքն եղած բոլոր գրուածքն այլ
և այն բոլոր հասարակաց լուրերը՝ որ կը պըտը :

տէին այս վայրենի աղջկան վրայ : Արդ համառ
ռօտենք աստ իւր պատմութիւնը :

Եամբանեայի Սօնեիի գղեկին ծառաները
ինձորենիի մը վրայ ելած տեսակ մը ուրուական
տեսնելով բռնել ուզեցին զանի . բայց նա սկիւ-
րի մը թեթեւութեամբ ցաթկեց իրենց գլխուն
վերեւէն , անցաւ պարտէ զին պատերէն և փա-
խաւ մերձակայ անտառ մը :

Սինեքի իշխանը հրամայեց իր ծառայից որ
շրջապատեն այն ծառը՝ որուն վրայ ապաստա-
նած էր . բայց մինչդեռ ասսնցմէ ոմանք ծառէն
վեր ելնել կուզեկին , ուրուականը սկսաւ մէկ
ծառէն միւրու ցաթկել այնպիսի թեթեւաշար-
ժութեամբ մը որ յապուշ կրթեց զամենքը :
Ուստի երկար տաեն և 'ի զուր զանի բռնելու
փորձեր ընելէ վերջը՝ գղեկին տիկինը բերել տը-
ւաւ դոյլ մը ջուր , գնել տօւաւ ծառին տակը
և հրամայեց իր մարդոց որ հեռուն ծածկուին .
այս խորամանկութիւնս յաջողեցաւ , վայրենի
աղջիկը ծարաւէն նեղեալ ըլլարվ անշուշտ , վար
իջաւ և գնաց դոյլէն ջուր խմելու : Դիտեցին
որ անամոնց նման կը խմել՝ կզակը մէջը խօթե-
լով մինչեւ բերանը : Ան տաեն բռնեցին զինքը
և ըրած ընդդիմութեանը հակառակ յաջողե-
ցան զանի գղեակը տանելու . Նախ նետուե-
ցաւ հում հաւերու վրայ՝ զորս խոհարար կը
պատրաստէր և քանի մը վայրկենի մէջ լափեց
լինցուց : Իւր երկար և ուժով եզունգներուկը
վեր կեներ ծառերէն և կը բըզբքտէր իր որսը :
Իւր մարթը՝ որ շատ թուխ կերեւէր , սկսաւ

Ճերմկնալ .քիչ ժամանակէն վերջը , խօսիլ չեր գիտեր , միայն սուր ձայն մը կարձակէր և գիտէր միանգամցն շատ անասնոց ձայնին նմանիլ . ցուրտ եղանակին ատեն անասնոց մորթերով կը ծածկուէր , և մէկ գօտիով մը՝ զոր բնաւչէր հաներ մէջքէն , կը հաստատեր գաւաղան մը լախտի ձեւով . և այս զէնքով գետին կը կործանէր ամենէն վայրսոդ անասունները : Նաև կը սիրէր խմել այն նապաստակաց արիւնը՝ զորս կը բռնէր ետեւնուն վազելով : Իր եղունգներով կը բանար անոնց շնչերակը և կը ծծէր արիւննին մինչեւ վերջին կաթիլը :

Ա.յս երիտասարդ աղջիկո այնչափ արագ կը վազէր որ գրեթէ չէր տեսնուէր իր ոտից շարժումը : Նոյնպէս կը լողար մի և նոյն կատարելութեամբ . և խիստ քիչ կը պատահէր որ հալածած ձուկը չկարենայ բռնէլ :

Երկար ատեն ոչ հագուիլ ուզեց , ոչ ապրիլ և ոչ ալ պառկիլ մեզի պէս . պէտք էր իրեն հում միտ և արիւն , մանաւանդ դաշտերը պըտըտելու , ծառոց վրայ ելնելու կամ ջրոց մէջ նետուելու ազատութիւն . ասոր համար շատ անգամ Աօնեիի դղեկէն փախչելու փորձեր ըրտ :

Երբ քիչ մը ընտանենալով սկսաւ քանի մը բառ թոթովել , իր նախընթաց կենաց վրայ հարցումներ ըրին իրեն . բայց չկըցաւ բնաւ գոհացուցիչ պատախան մը տալ . սակայն յիշեց որ ապրած էր իրեն հասակակից աղջկան մը հետ . և ըսաւ որ հետեւեալ կերպով կորուսէր էր զանի :

Օր մը գետի մը մէջ միատեղ լողացած ա-

տեննին բոմբիւն մը լսեցին և ջուրին տակը մը՝
տան։ Որսորդ մը հրացան պարպէր էր իրենց
վրայ անշուշտ ջրահաւ կարծելով զիրենք։ և ո-
րովհետեւ գետէն դուրս կելնէին անտառի մը
մէջ պահութելու համար, գտան համբիչ մը՝ որ
կռուոյ պատճառ եղաւ իրենց։ իւրաքանչիւր ոք
կը փափաքէր ինքն առնուլ զայն՝ ասպարանջան մը
ընելու համար։ Այն ատեն այս վայրենիս իրընկե-
զոջմէն բազկին վրայ հարուած մը ընդունեց և ինք
ալ անոր գլխուն այնպիսի հարուած մը իջեցուց՝ որ
իր բացատրութեանը նայելով կաս կարմիր եղաւ։

Անօր անշարժ գետինը փռուելոց տեսնելուն
վրայ կարեկցելով ելաւ կաղնիի մը վրայ և փռ-
ցուց խէժ մը՝ զոր կը ճանչնար, վէրբին վրայ դը-
նելու համար։ Երբ ծառէն վար իջաւ, տեսաւ
որ իր ընկերը չկայ, հաւանական է որ մէկ քա-
նի ճանապարհորդք այս օրհասական աղջկան
պատահելով, տարին մերձակայ գիւղը՝ ուր հո-
գին փէց։ Այս թշուառութենէս քանի մը
օր վէրջը՝ այս վայրենի աղջիկս բռնուեցաւ Աօ-
նեիի անտառաց մէջ։

Կենաց փոփոխութիւնը սաստիկ հիւանդու-
թիւն մը պատճառեց այս աղջկան և գրեթէ իր-
մէ յափշտակեց իր բոլոր ճշմարտիւ արտաքոյ
կարգի զօրութիւնը։ Որովհետեւ իր գերու-
թեան առաջին օրերը գետինը փռեր էր ութը
հուժկու գիւղացիներ՝ որ եկած էին զինքը կա-
պելու։ Երկար ատեն հում միսի ճաշակը պա-
հեց, և երբ տղայ մը կը տեսնէր, անոր արիւ-
նը խմելու փափաքով կը տանջուէր։

Առնեիի իշխանը մեռնելով՝ այս վայրենիս
դրուեցաւ Շալօնի մէկ վանքը։ Խղիկիմը մէջ
փակուած և դաշտը և երկինքը տեսնելու հա-
մար մէկ փոքրիկ լուսանցոյցէ մը նայելու դա-
տապարտուած՝ անտառաց այս ազատ աղջիկը
չկրցաւ այս նոր տեսակ կենաց սովորիլ։ Սեւ մե-
լամաղձուութիւնը մը ծանրացաւ վրան, իր թար-
մութիւնը, առողջութիւնը և մնացեալ զօրու-
թիւնը աներեւութացան։ Շատ անգամ անտառ-
ները փախչիլ ուղեց իր վաղեմի սովորութեանց
հետեւելու և ազատութիւնը ձեռք ձգելու հա-
մար։ Շալօնի վանքէն՝ Փարփղի Քարօլիկ աղջիանց
վանքը փոխագրեցին զինքը։ անկից ալ Շայեօի
վանքը տարուեցաւ և ալ այնուհետեւ խօսող
մը չեղաւ իր վրայօք։

ԱՎԵՅՐՈՒԻ ՎԱՅՐՆԱԽ

Յիսուն տարիի չափ կայ որ փայտահարները՝
թարն նահանգին մէկ անտառին մէջ տեսան ե-
րիտասարդ տղայ մը բողոքովին մերկ՝ որ իրենց
ծոտենալը տեսնելով փախաւ . արդէն օրը տա-
րաժամեալ ըլլալով կորուսին իր հետքը։

Հետեւեալ օրը փայտահարը և ուրիշ ան-
ձինք գացին անտառին բաց տեղերը և տեսան
մի և նոյն տղան . որ խոզկաղին և արմատ կը ժող-
վէր ուտելու համար։

Այս լուս շուտով տարածուելով երկրին
մէջ, բազմաթիւ հետաքրքիրք եկան պաշարեցին

անտառը՝ այս վայրենիս բռնելու համար . արշ
դարեւ բռնեցին զինքը . բայց իր արագաշար-
ժութեամբը և զօրութեամբը ազատեցաւ . զին-
քը տանողներուն ձեռքէն փախաւ և նորէն ան-
տառը մտաւ :

Ասոր վրայ տասնըհինգ ամիս անցեր էր երբ
նորէն գտան զինքը Քօնի երեք որսորդք անտա-
ռին եզրը : Զանոնք տեսնելով երիտասարդ վայ-
րենին նախ փախչիլ ուղեց . սակայն որսորդնե-
րէն հալածուելով կատուի մը պէս ելաւ մեր-
ձակայ ծառի մը վրայ : Շատ ժամանակէ և հոգ-
նութիւններէ վերջը այս երեք որսորդք բռնե-
ցին զինքը և Քօն տարին :

Բոլորովին մերկ էր . գիտախուիւ մազերը գը-
րեթէ կը ծածկէին իր դէմքը . եղունգները իխոտ
երկայն և մարմինը մազոտ էին . իր գորշ աչքե-
րը կը փայլատակէին և գիշերը կանաչագոյն լցու-
մը կարձակէին :

Շամբանեացի վայրենի աղջկան հակառակն
ըլլալով ասի՞ բնաւ միս չէր ուտէր . միայն խոզ-
կաղինով , արմատով , հում գետնախնձորով և
շագանակով կազմէր , զորս առատութեամբ կու-
տային իրեն :

Ութը օր մնաց այրի կնկան մը տունը Քօն
քաղաքը , և այս կինո բնաւ պակաս բան մը չէր
ըներ իրեն , բայց ազատութիւնը նախամեծար
երեւեցաւ իրեն և նորէն փախաւ : Այս ան-
գամ փոխանակ անտառն երթալու՝ լերանց մէջ
թափառեցաւ և քառասուն հաղարամեթը տեղ
պտըտեցաւ նոյն նահանգին մէջ , այսպէս թա-

Փառական և միայնակ ապրեցաւ վեց տմիսէն
աւելի ժամանակ :

Օր մը խիստ ցուրտի մը վայրենիս մտաւ
Աէն-Աէրնէնէն քիչ մը հեռուն զետեղեալ տուն
մը : Մարմինը կիսովին ծածկեալ էր կտոր կտոր
եղած հին շապիկով մը՝ զոր իրեն տուած էին
վեց ամիս առաջ : Մերձակայ բնակիչք շուտով
իմացան իր երեւիլը և ամեն մարդ վազեց զինքը
տեսնելու . զանի պառկած գտան լաւ կրակի մը
քովը՝ որ կերեւէր թէ հաճելի էր իրեն մեծա-
պէս : Շատ հարցումներ եղան իրեն , պատաս-
խան չտուաւ . և այնպէս կարծուեցաւ որ համրէ :

Վերջապէս մարդ մը իրեն շատ գգուանկը-
ներ ընելէն վերջը յաջողեցաւ զանի իր տունը
տանելու . կերակուր հանեցին իրեն , բնաւ չու-
զեց դպչիլ ոչ միսերուն և ոչ համեմեալ բան-
ջարեղինաց , բայց ապահովեամբ կերաւ գետ-
նախնձորներ և ջուրի մէջ եփած շադանակներ :

Աէն-Աէրնէնի հիւանդանոցը փոխադրուելով
երիտասարդ վայրենին շատ զզուանք ցոյց տուաւ
ապուր ուտելու և անկողնոյ մէջ պատկելու հա-
մար . սակայն կամաց կամաց այս երկուքին ալ
սովորեցաւ : Թէպէտ և իւր կեանքը քաղցր և
հանգիստ էր և շրջապատեալ խնամօք , սակայն
ազատութիւնը ալ աւելի քաղցր էր իրեն , ուս-
տի երկու անգամ փափուշելու փորձ ըրաւ : Ա-
հաւասիկ ժամանակակից բժշկի մը իր վրայօք
խօսածը :

“ **Ա**յս տղուս մարմինը կընծայէ բազմաթիւ
սպիներ . մանաւանդ թէ մեծ սպի մը կը տես-

Նուի վզին վրայ՝ որն որ գուցէ որդեսպան ձեռ-
քի մը հետքն է . իր մոտաւորական կարողու-
թիւնները ոչինչ են . անասունի մը ամեն բնադ-
դումներն ունի . Երբ զինքը գգուելու ըլլան ,
իր ուրախութիւնը կը յայտնէ դաշն հռնչմամբ .
Եթէ կամացը հակառակ բան մ'ընելու ըլլան ,
քիթ կընէ , կը զայրանայ և երբեմն ալ կը խածնէ
զինքը չարչարող ձեռքը : Քունը թեթեւ է , ա-
մենափոքր աղաղակ մը զինքը կը զարթուցանէ .
իրեն հասակակից տղայքը կատէ , և սակայն բը-
նաւ չարութիւն մ'ալ ըրած չունի . անտարբեր
է ամեն բանի . միայն իրեն կերակուր բերող
մարդը տեսած ատենը կը ժագաի . ապուշ մէկու
մը անսեղութիւնն և հեղութիւնն ունի . կառ-
կածուտ է և միշտ զգոց . կը կենայ . ընկերութիւ-
նը զինքը կը ձանձրացընէ և միայնութիւն կը
վնասուէ :

“ Հիւանդանոց մոնելով այս տարաբաղդա՝
նման օտար հողի մը վրայ անկուած տունկի մը ,
երբ արեւու գեղեցիկ ճառագայթ մը ծագի
պատուհանին վրայ , երկինք կը նայի սուր ձայն
մը ձգելով . կը նայի դաշտի ծառոց վրայ կարօ-
տալից աչօք , և իր վայրենի կենաց գեղեցիկ օ-
բերը բնաւ մուցուած չեն , աւազ . . . յետոյ
նորէն կիցնայ իւր զգայազիրկ անտարբերութեան
մէջ , գէմքը կը ծածկէ իր ձեռաց մէջ և կը ննջէ :

“ Այս թշուառս կէս վայրենի մնացած է .
իր թանձր լեզուն չկընար բառ մը յօդաւորել .
զինքը խնամողաց հոգնութեանց և ջանից հա-
կառակ երբէք խօսիլ չկրցաւ սորզիլ .

Միայն այս տղայքու չեն տեսնուած վայրենի տղայքը . ասոնցմե զատ շատ ուրիշներ ալ եղած են . ուստի այն ընթերցողք որ կը փափաքին ասոնց թիւը և պատմութիւնը գիտնալու , պարտին դիմել մասնաւոր գրքերու :

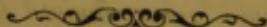
Մեր այս նշանակած օրինակները հաստատուն և նշանաւոր իրողութիւն մը կը յայտնեն թէ ասոնք խօսիլ չունին կամ կը դժուարին բառերը յօդաւորելու : Գրեթէ բոլոր այս երիտասարդ վայրենիները խօսիլը մոռցած էին . սուր ձայներ կամ դաշն հեծեծանիքներ էին՝ իրենց ուրախութեան և վշտի ատեն ունեցած բացատրութեան միակ միջոցը :

Բաղմաթիւ դասուց և յամառ ջանից հակառակ կարելի չեղաւ իրենց խօսիլ սորվեցընել . եթէ քանի մը բառ սորվեցան , անոնցմով միայն իրենց բնական պիտոյքը կը յայտնէին :

Այս թերութեան պատճառն՝ անշրջու ձայնաւոր լարից թուլութիւնը և ծիւրութիւնն էր՝ վարժութիւն չունենալով : Տեսնուած է նաեւ որ լեզունին շատ թանձր ըլլալով կորուսած էր իր շարժունութիւնը և տաղնապեալ կը մնար իր շարժմանց մէջ : Միւս կողմէն զգայարանք և բնագդմունք միշտ գործելով՝ ստացած էին բարձր զարգացում մը , մինչդեռ մտաւորական կարողութիւնք թմրած և գրեթէ ջնջուած էին :

Այս տարաբաղդներս բոլոր իրենց կենաց մէջ վայրագ , ապուշ , երկչու և առանձնակեաց մնացին , մեքենաբար գործադրեցին իրենց առանդուածը և միշտ իրենց վայրենի վիճակին

կարօտը քաշեցին . ասկից կը հետեւի այս եզ-
րակացութիւնը որ եթէ ուղեղը մարդուո՞ւ ա-
նասնոց վրայ ունեցած գերազանցութեան պատ-
ճառն է , խօսելու կարողութիւնն ալ իր կա-
տարելիութեան տարեբքներէն մին է : Այն տը-
զան որ կասպրի և կը մեծնայ առանձնութեանց
մէջ , հեռի մարդոց ընկերութենէն , կամաց կա-
մաց կը մոտենայ անասունի և վերջապէս անա-
սուն կը դառնայ :

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ԵՐԿԱԿԵՆՑԱՂ ՄԱՐԴԻԿ . ԼՈՒՂՈՐԴՔ

Այս անունո տրուած է այն առանձնաշնորհ հեալ մարդոց՝ որ ջրոց խորերը կիջնեն ու հոն կը կենան քիչ շատ ժամանակ առանց խղդուելու վտանգի :

Հնախօսութիւնը մեզ կընծայէ երկարաձիգ լուզորդութեան գեպքեր որ մարդուն հաւատալը չգար . Հերսոդոսո՞ իւր ութերորդ գըրքին մէջ կը պատմէ թէ Արտաշէս Մեմնոնի թագաւորութեան ժամանակը՝ Սկիզբիաս անուն մակեդոնացի մը երեւելի եղաւ ծովուն ջուրերուն տակ վեց վտաւան տեղ երթալով նաւատորմիզն կորատեան գոյժը Յունաց տանելու համար :

Պիինիոս կըսէ որ Փաբրէացի ձկնորս մը ամեն օր մէյմէկ ժամ և երբեմն ալ աւելի ժամանակ կը պտըտէր ծովուն տակը՝ ձկնաւէտ տեղեր բնտուելու համար . շատ անգամ կը պատահէր որ միւս ձկնորսները բան մը չէին բռներ իրենց ուռկաններովը . բայց ինքն ընդհակառակն միշտ իր ուռկանները կըքաշէր լի ձկամբք . այս պատճառաւ որ կանխաւ գացած գտած էր աղէկ տեղեր :

Երբ Մուհամմէտ Բ. պաշարեց զիիւզանդիսնն , յոյն լուզորդ մը կարեւոր նամակներ առած Վասքորէն անցաւ լողալով երկու ջրոց մէջ տեղէն , և առանց նշմարուելու հակառակ եզրը եւաւ :

Ավելիլոյ պատմութիւնը մեղ կընծայէ հետեւեալ դէպքը :

“Օր մը թագաւորը ծովուն Եզրերը իր պատականներովը պատըտած միջոցին կօչեց ձկնորս մը՝ որ մեծ համբաւ ստացած էր Երկրին մէջ իր լուղորդութեան և Երկար ժամանակ ջուրին տակ մնալու կարողութեամբը . թագաւորը գիտնալ փափաքելով Քարխաղի և Սկիլայի Երկրաբանական գաղանիքը՝ ձկնորսին վարձք մը խոստացաւ եթէ այս վէին տակը իջնէր . բայց լուղորդը գիտնալով ասոր վտանգը շընդունեց առաջարկութիւնը . ան ատեն թագաւորը իր ընչասիրութիւնը փորձելու համար մեծագին քանդակագործ գաւաթաթ մը նետեց ծովը և ըստաւ . “Թէ որ Երթաս բերելու ըլլաս զայն՝ քեզի ըլլայ ” : Զկնորսը առջի բերան վարանեցաւ , յետոյ ալեաց մէջ նետուեցաւ , և քառորդէ մը եսքը Ելաւ վեր այն խութքէն հեռուն՝ մէկ ձեռքով գաւաթը բռնած և միւս ձեռքով լողալով : Երբ հարցուցին թէ ի՞նչ տեսեր էր վէին տակը , պատասխանեց թէ գաւաթը փոխանակուղղահայեաց կերպով վար իջնելու , հակառակ ընթացք մը առած էր , և թէ ինքն ալ յորձանքին բռնութենէն մղուելով շատ դժուարութեամբ և հոգնութեամբ կրցած էր զայն բըռնել :

Թագաւորը իր հետաքրքրութիւնը հաճեցը նելու համար մատէն հանեց իր ադամանգեայ մատանին , անոր անցուց ոսկի գունդ մը և նետեց վէին տակը . “գարձեալ քեզի ըլլայ այս , բ

տառ , թէ որ ծովին հանես , և անկից զատ իմ շնորհքս պիտի վայելես ո :

“ Ուստի լուղորդը շլանալով ընծային շքեղութենէն և արքունականաց ծափահարութիւնն ներէն՝ թոքերը օդով լեցուց և երկրորդ անգամ նետուեցաւ ծովք : Տեսնուեցաւ ջրոց իր հետքերուն վրայ շուտով պտուտիլը . երկար ատեն սպասեցին . մէկ , երկու ժամ . . . մինչև երեկոյ . . . բայց ի զուր . վիհը յափշտակած էր իր որսը . և յաւիտեան գոցուած էր անվեհեր լուզորդին վրայ . ուստի արքայական հետաքըբրութիւնն չկրցաւ գոհ ըլլալո :

Հնդիկ լուղորդները՝ մանաւանդ մարդարիստ որսալու գործածուող սեւերը շատ խորունկ տեղեր կիշնեն կը լողան և կը լոսուի թէ կէս ժամու չափ կը մնան ծովուն տակը առանց երեւնալու : Այս որսս առաջին անգամ տեսնող ձանապարհորդներ երկիւղով կը յափշտակուին այս թշուառաց վիճակին վրայ՝ զորս թաղուած կը կարծեն ջուրին տակը . բայց ոստիկ զարմանք մը կը յաջորդէ շուտով իրենց զարմանաց՝ երբ լուզորդը ջուրին երեսը կելնեն այս պատուական խեցիով :

Խառնորդք բնական պատմութեան անուն գրքին մէջ կը կարդանք հետեւեալը :

“ Լիրկանէս գիւղը ծնած երիտասարդ Սպանիացի մը Ֆրանսուա տը Լէկա անուն՝ օր մը ծովուն մէջ բաւական բացը իր բարեկամաց հետ լուացուած ատեն , յանկարծ իջաւ ջուրին տակը և մէյմալ չերեւաց . իր ծնողքը զինքը իւրդ-

գուած կարծեցին . հինգ տարի վերջը Քատիքսի
ծովուն ձկնորսները ուռկանաւ բռնեցին ծովա-
յին մարդ մը և քաղաքը տարին : Սկսան հետը
խօսիլ շատ լեզուներով , բնաւ պատասխան չեր
տար . Ֆրանչիսկեան կրօնաւորք երդուքնցուցին
զինքը , բայց դարձեալ չխօսեցաւ ոչ իբրեւ
գեւ , այլ և ոչ իբրեւ երկակենցաղ , սակայն
վանական մը լսելով անոր Լերկանէս արտասա-
նելը , այս գիւղը տարաւ զանի , իր հայրը , եղ-
բայրները և քցրերը ձանցան զինքը և փարե-
ցան իրեն . բայց ինքը անզգայ ըլլալով իրեն
շուայլեալ գգուանաց՝ իր ընտանեաց մէջ մնաց
ինը տարի , առանց խօսել կարենալու և նորէն
աներեւութացաւ : Իր հայրենակիցներէն մէկը
ասոր աներեւութանալէն քանի մը տարի վերջը
ծովով ձանապարհորդելով ըստ թէ տեսած էր
զանի Ասթիւրիի ծովուն մէջ գլխիններու վոհ-
մակի մը հետ ո :

Սամոս կղզւոյն բնակիչները ամեն ատեն ըն-
տիր լուղակներ եղած են . Թուրնը ֆօր որ այցե-
լութիւն ըրած է այս կղզւոյս , մեզ կիմացընէ-
թէ երիտասարդ Սամոսացի մը չկրնար ամուս-
նանալ առանց այս մարմնամարզական փորձերն
ընելու :

Մեր օրովեն եղած ոստրէից ձկնորսները օժ-
տեալ են թոքային մեծ զօրութեամբ , և շատ
վայրկեաններէ վերջը կենեն ջուրին վրայ շունչ
առնելու համար , այնուհետեւ նորէն կիշնեն
տակը :

Մեր դարուն սկիզբը գրեթէ երեսուն տա-

բեկան անծանօթ մը Ուռքի ջրանցքին եղերաց
վրայ հաւաքեց մայրաքաղաքին բոլոր հետաքըր-
քիները : Այս մարդո՞ւ որ Ամերիկացի կը կոչէր
զի՞նքը , ամեն օր անխափան կուգար կէս օրուան
միջոցին կը հանուէր բարձրաւանդակ եղերքին
վրայ , ծովը կը նետուէր և երեք քառորդ ժամէ
մը վերջը կենէր վեր . կը հագուէր հանդար-
տութեամբ և կը ձգէր կերթար առանց մէկու
մը երես նայելու : Շատ ականատեսք կըսեն թէ
տեսած են ասոր ջրանցքին տակը պարտիլք՝ որ
տասներկու ոտնաշափ խորութիւն ունի , գլու-
խը քիչ մը առաջ ծռած , ձեռքերը կունակը դը-
րած , խորհող մարդու մը կեցուածքով :

Օր մը այս ստորագետեայ շրջագայութենէն
վերջը՝ հետաքըրքիր մը հարցուց իրեն հագուած
ատենը , թէ ի՞նչպէս կրնար այնչափ երկար ա-
տեն ջուրին տակ մնալ . երկակենցաղը հարցը-
նողին երեսը նայեցաւ ուշի ուշով և պատաս-
խանեց . - Ես անդգայ եմ : Հարցընողը՝ որ գու-
ցէ անխոհեմ մէկն էր , ըստաւ . - ի՞նչու . համար
հոն կը կենաք այնչափ երկար ատեն . - որպէս
զի ձանձրութիւն չ'զգամ ձանձերէն և մանա-
ւանդ մարդիկներէն : Այս պատասխանէս վերջը
երկակենցաղը հեռացաւ և սյն օրէն վերջը մէյ-
մալ չերեւաց :

Այն անուանի նաւական պատերազմէն քիչ
մը վերջը որ 1872 ին տեղի ունեցաւ Նավարէնի
նաւահանդստին մէջ՝ ուր ընկղմեցան բազմաթիւ
նաւեր , կառավարութիւնը հոն բերել տուաւ
Ցոնիացի և Սիկինիացի լուղորդաց ընկերութիւն

մը որպէս զի ծովուն խորը եղած թնդանօթները
երկաթները պարանները եւայլն հանեն : Այս
ընկերութիւնո՝ որ քան և մէկ հոգիէ բազկոց
եալ էր, լաւ յաջողեցաւ իր այս ձեռնարկու
թեանը մէջ, և հետաքրքիրք բազմութեամբ
խոնած ծովեզեր վրայ այս մարդոց աշխատու
թիւնը տեսնելու, ապշած կը մնային զարմաց-
մամբ : Այս լուզորդները էն քիչը հինգ տասը
վայրկեան կը մնային ջուրին տակը . ձեռքերնին
պարաններ առած կը կապէին թնդանօթները՝
զորս անուորդք եզերքը կը հանէին . ասոնց մէ-
ջէն մէկը՝ որ ընկերութեան ամենէն զօրաւորն
էր, շատ անդամ տասն և եօթն վայրկեան մնաց
ջուրին տակը առանց շունչ առնելու համար վեր
ենելու : Այս անվեհետ լուզորդը նաւուց սեն-
եակներուն գռները կը բանար, կը մանէր ընկըշ-
մեալ նաւուց ներսը, կը կապէր մետաղաց խոշոր
կտորները, մուրճի հարուածներով կը կոտրէր
չկրցած բացած ոնտուկները և պահարանները,
մէջի եղած թանկագին բաները կառնէր և յե-
տոյ ջուրին երեսը կենէր շունչ առնելու որ
պակասած էր իրեն տասն և եօթն վայրկենէ ՚ի
վեր :

Շատ անդամ հանդիսատեսք զանի խղդուած
կարծեցին և աղաղակեցին իր ընկերաց որ անոր
օգնութեան երթան, բայց ասոնք կը խնդային
իրենց երկիւղին վրայ, որովհետեւ գիտէին ի-
րենց ընկերոջը ծովային կարողութիւնը :

Այս գլխաւոր լուզորդը բնիկ Սամոսացի էր.
Երբ իրեն կը հարցընէին թէ ի՞նչպէս կընէր այն-

չափ երկար ժամանակ ջուրին տակը մնալու համար, կը պատասխանէր թէ այս մասին ամենեւ ւին միջոց մը և գաղտնիք մը չունէր. թէ ասի պարզապէս օրական կրթութեան մը արդիւնքը և սովորութիւն մ'էր զոր ստացած էր իր տղայ հասակէն՝ ի վեր:

Ուրկից կը ծագի այս երկակենցաղ կոչուած մարդոց այս կարողութիւնը՝ որով ջրոց տակը կրնան մնալ ուրիշ մարդոց սնչնչութեան և մահ պատճառող ժամանակէն աւելի ժամանակ „ :

Երբեմն այս բանիս վրայ այսպէս կը տրամաբանէին մարդիկ. ձուաձեւ ծակ մը կայ սաղմին սրտին մէջ. որուն միջոցաւ արիւնը շրջան կընէ առանց թոքի օգնութեան. ծննդենէն անմիջապէս վերջը թոքային գործողութիւնը կը հաստատուի և ձուաձեւ ծակը կը գոցուի. ուստի այն մարդիկ՝ որոնց այս ծակը գոցուած չէ որ և է պատճառաւ մը, կրնան, սաղմի նման՝ որոշեալ ժամանակ մը օդ չեղած տեղ մը մնալ և սալլիլ :

Այսօր այս ձուաձեւ ծակին վարկածը բոլորովին անընդունելի է. որովհետեւ շատ նշանաւոր լուղորդաց դիաղննութիւնը չէ ապացուցած սրտի մէկ ականջէն միւս ականջի մը մէջ եղած հաղորդակցութիւնը. ուստի կը կարծուի թէ այս յատկութիւնս կախում ունի շատ մը միացեալ պայմաններէ. այսինքն լայն և խորին լանջական առւփ մը. խիստ քաջառողջ թոք մը. շնչոյ տուր և առի շարունակեալ մարմնաբարզութիւն մը այնպէս որ օդային փամփուշտները սովորին օդոց

մեծ քանակութիւն մը պահելու իրենց մէջը և
վերջապէս լուղորդութեան սովորութիւնն ու
վարժութիւնը փոքր հասակէ սկսեալ :

Այս թոքային գործարանաց մարզը կը ներւ
գործէ սրտին վրայ՝ որուն նեարդերը աւելի ա-
ճում և զօրութիւն կ'ստանան . ջղաց ներքին
գործողութիւնը խիստ զօրաւոր բլալով և այս
գործարանս կծկեալ պահելով և հետեւաբար
արեան շրջանը ազատ մնալով մարդս կրնայ ան
ատեն հինգ , տասը , քսան , երեսուն վայրկեան
երբեմն ալ աւելի ժամանակ մնալ առանց ան-
շնչութեան վտանգի . կան նաև պնդողներ որ
միայն բուսականներով մնանող մարդիկ՝ մսակե-
րաց չափ թթուածին չեն սպառեր և այս պատճ-
ճառաւ կրնան երկար ատեն ջուրին տակ մնալ :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

ԴՆԴԵՐԱԿԱՆ ԶՈՐՈՒԹԻՒՆ

Կենդանական գործարանաւորութեան այս
յատկութիւնը միայն գնդերական նեարդից
ծաւալէն կախում չունի, այլ կը պահանջ
չէ նաև ուրիշ բազմաթիւ պայմաններ . նախ
ոսկերային կմախեաց ամրութիւնը որ իբր նե-
ցուկ կը ծառայէ, յետոյ նեարդից լսու կազ-
մակերպութիւնը . իրենց ներդաւոր յօդից ամ-
րութիւնը, կծկման շարժմանց մէջ եղած կատա-
րեալ ներդաշնակութիւնը . վերջապէս զանոնք
շարժող ուղղոյ մղումը : Ուղղոյ ներգործութիւն-
նը դրապէս կազդէ գնդերային զօրութեան վր-
բայ . գործես ծածկեալ ձգտալար մ'է այս որ
կը զարգացնէ և նեցուկ կըլլայ անոր :

Շատ անգամ կը տեսնենք նիհար մարդիկ
օժտեալ զարմանալի զօրութեամբ որ դժուարին
կըլլայ մեկնել եթէ ջղացին ներգործութիւնը
չմիջամտէ . մինչդեռ սնդին ուրիշ մարդիկ ըստ
երեւութին կորովի և հաստամարմին, առաջնոց
շափ զօրութիւն չունին . ասոր պատճառը ուրիշ
բան չէ այլ ուղղոյ ներգործութիւնը ծանր զար-
գանալով մաեղէն զանգուածոց մէջ արգիլեալ
կը մնայ . արիւնային և ջղամաղձային խառ-
նուածքները խիստ որոշ կերպով մեղ կընծառ
յեն այս տարբերութիւնս :

Ըմբիշն հասնդարտ վիճակի մէջ ունեցած

շարժմանց ծանրութիւնը , իր կեցուածքը , իր դանդաղ տեղափոխութիւնը ցոյց կուտան ուղղոյ ներգործութեան նուազութիւնը , ուստի պէտք է որ ո՞ր և է խթան մը գայ զարթուցանէ թմրած ուղեղը . այն ատեն կ'սկսի գործուզութեան , իւր ուժերը կը գրգռին , բարձր աստիճանի մը կը հասնին և հոն կը կենան :

Հիները՝ որ միշտ լաւ դիտողներ եղած են , իրենց ըմբշաց համար , այնպէս կը նկարագրեն թէ ասոնք կուիւէն առաջ կրկէսը կուգային անհոգութեամբ և ծանրաքայլ . յետոյ կամաց կամաց կենդանանալով հանդիսականաց ծափահարութիւններէն գրգռուելով և քաջալերուելով իրենց հանգստեան միջոցին որչափ ծանրաշարժէին նոյնչափ ալ ցասկոտ և սոսկալի կըլլային կուույն ատեն :

Զզային մարդոց վրայ՝ զօրութիւնը բոլորովին ուղղոյ ներգործութեան մէջ կը կայանայ . յանկարծ կառնու իր զօրութիւնը և կարտադրէ այնչափ հզօր արդիւնք մը ո՛րչափ աւելի արագ է . բայց այս բուռն յետաշրջութիւնը որչափ արագ ըլլայ այնչափ նուազ տեւողական կըլլայ . գնդերական նեարդերը ուղղոյ գործողութեան պատասխանելու անկարով ըլլալով անդամները կը կբին և պարտասում կէյաջորդէ այս բուռն ձգանց :

Այսպէս մէկ կողմէն կը տեսնենք որ ֆիզիքական զօրութիւնը գնդերական զանգուածոյն հաւասար համեմատութիւն չունի , և միւս կողմէն ջղային գրգռումը նուազ զարգացեալ գնդեւ

բաց միայն վայրկենական զօրութիւնը մը կուտայ :
Այս երկու միացեալ պայմաններէն՝ այսինքն
գլխական ուժգնութենէն և ոռկերային և դըն-
դերական դրութեան ճոխութենէն կը ծագի
ֆիզիքական զօրութիւնը, ուժը իր վերջին առ-
տիճանին հասնելով :

Բայց ֆիզիքական զօրութիւնը գրեթե եր-
բէք հաւասար համեմատութեամբ բաժնուած
չըլլար մարդկային մարմնոյ մը ամեն մասանց մէջ .
միշտ կը զարգանայ մէկ մասին կամ մէկ անդա-
մին վրայ ներգործեալ դործողութեան և վար-
ժութեան համեմատութեամբ : Ընթացողաց և
պարողաց սրունքի և զիստի դնդերք խիստ լաւ
զարգացեալ են մինչդեռ վերին անդամոց դըն-
դերք անզօր մնացած են :

Կռվամարտք և ըմբիշք ունին լսյն զարգա-
ցեալ լանջք մը . բազուկներնին մէծ կըլլան և
ներգաւոր ցցուածքնին կը յայտնեն իրենց զօ-
րութիւնը, թէպէտ և սրունքնին դնդերալից
են, և սակայն զօրութեան և ճապկութեան
մասին չեն կընար հաւասարիլ վերին անդամոց :

Բէռօն իր տեսած ազգերուն բաղդատական
զօրութեան ցանկը շինած է որ է այս :

Տիէմէնի երկիրը քաղաքակրթութեան Ա.
աստիճան, 60 : - Աշու հոլանտա՝ քաղաքակրթու-
թիւնը քիչ մը առաջ դացած , 62 : - Մալաքքա
կղզիները՝ 64 : - Գաղղիոյ և Անդղիոյ մէջ 68 :
- Այսպէս ընդհանուր կարծեաց հակառակ կէս
- վայրենի ժողովուրդք նուազ կորովի են քան
քաղաքակրթեալ ազգերը :

Հին ժամանակները մարդոց ֆիզիքական զորութիւնը կայսերութեանց զօրութիւնն էր . ուստի այն ազգերը որ բաւական բազմաթիւ ժողովուրդ չունեին հզօր ազգաց արշաւանաց դիմադրելու ; համար , հարկաւ կը պարապէին դնդերաց զօրութիւն տուող միջոցներուն վրայ , և ասոր մէջ յաջողեցան Յոյնք բազմաթիւ մեծ հաստատութեանց օգնութեամբ :

Զօրաւոր պաշտպաններ և կորովի զինուորաներ ունենալու համար որ կարենան Պարսից բազմաթիւ բանակաց դիմադրել , կրթարաններ բացին և երիտասարդները պարտաւորեցին այն տեղերը յաճախելու . իրենց այս մարմնամարզական զանազան վարժութիւնները պատրաստութիւն մըն էին Մարտաթոնի , Աազամինէի և Թերմոպիլէայ պատերազմացը . իրենց տօները՝ խաղեր , և իրենց խաղերը՝ յաղթութեան փորձեր էին . յունաց փոքր ազգը այս կերպով իր զօրութիւնը կառաւելուր Ասիոյ բոլոր զօրութեանց գէմ մրցելու համար :

Հին Յունաստանի խաղերը խիստ գեղեցիկ միաւորութեամբ մը զուգընթաց կերթային տերութեան զօրութեան և գեղարուեստից յառաջադիմութեան հետ :

Երկու սեռի երիտասարդաց սուանց զգեստու կատարած մրցումները և հրապարակուկան խաղերը , կեղծ պատերազմները , զինեալ մեջկատակը , արշաւանքները , լողալը և ուրիշ կրթութիւնները նմանողութեան համար կընծայէին ամենագեղեցիկ համեմատութիւններ և ամենա-

սիրուն դիրքեր . ասոր համար է որ զօրութեան և ֆիզիքական գեղեցկութեան օրինակները շատ առատ էին հին Յունաստանի մէջ և շատ հազ-
ուագիւտ են այսօր մեր մէջ :

Ըմբշաց չնորհուած պատիւները և վարձքե-
րը կառաւելուին անոնց թիւը և նախանձնին կը
շարժէին : Ազդային խաղուց և հրապարակական
տօներու ատեն ըմբշական կրթութիւնները ան-
հրաժեշտ էին : Բազմութիւնը կրկէսին չորս կող-
մը պատաճ՝ ուր կը կռուէին ըմբիշք , կը ծափա-
հարէր յաղթողը . ուտուի նշանակենք այս ահա-
գին զօրութեան տէր մարդոց մէջէն մէկ քանի-
ները որոնց անունները պահած է պատմութիւնը :

Փրոթոնացի Միլօնը՝ որ արտաքոյ կարգի ուժ
մը ունէր , չորս անգամ յաղթող եղաւ ողիմպիա-
կան խաղուց մէջ : Ամենէն կորովի մարդիկ չէին
կրնար ձեռքէն առնել նուռ մը՝ զոր երկու մա-
տով կը բռնէր : Իր գնդերքը կծկելով և իր ե-
րակները ուռեցնելով կը փրցընէր այն չուանը՝ ու-
րով կը պատէին իր ձակատը : Եզ մը կառնէր ու-
սերուն վրայ , կրկէսի մը շուրջը կը դառնար ա-
բագ արագ ընթանալով և նպատակին հասնելով
մէկ բռան հարուածով կենդանին կ'ոպաննէր և
կը նստէր կուտէր :

Բօլիտամաս Թեսաղացին իր ժամանակի մար-
դոց ամենէն կորովին և ամենէն ձարտարն ե-
ղաւ . Հերակլէսի նման յարձակեցաւ ահոելի
առիւծի մը վրան և սպաննեց զայն որ կաւերէր
Ողիմպոս լեռան հովիտները : Մէկ ձեռքով կը
կայնեցնէր երկու ձի լծած կառք մը . ծառի մը

բունը կը կոտրէր ինչպէս կը կոտրէ մարդ փոք:
բիկ գաւաղան մը . Դարեհ թագաւորը իր այս
շօրութեան խաղուց ականատես ըլլալու համար
բերել տուաւ զանի իր արքունիքը . ներս մտած
ատենը թագաւորին պահապան զօրաց մէջէն է՞ն
զօրաւոր և կորովի երեք զինուոր մէկ մէկ ձեռւ
քի հարուածով գետինը փուեց . այսպէս իբրեւ
կատակ ասոր անոր ուրիշ հարուածներ տալու
վրայ էր , երբ Դարեհ գոհ ըլլալով՝ այդչափը
բաւ է ըստաւ . ան ատեն ցուլի մը ոտքէն բռնեւ
լով խթել տուաւ զայն . կենդանին կատղելով
կ'աբացէր , կից կարձակէր , բայց չըկրցաւ ա-
զատիլ մինչեւ որ սմբակը չելաւ :

Պլինիոս հետեւեալ երկու բաներս կը պատ-
մէ . Սալվիոս անուն մէկը կար Հռովմ քաղաքը
որ 200 լիպրա բան առնելով ուսերուն վրայ , 200
լիպրա ալ ոտքերուն վրայ՝ թեթեւութեամբ
կենէր սանդուղիքէ մը վեր :

Աթանաթոս անունով ուրիշ մէկը կրկէու կը
պտղուէր 1000 լիպրանոց բեռ մը բեռցած՝ որուն
500 ը ուսերուն վրայ և 500 ն ալ ոտիցը վրայ
էին :

Թասեցի անուանի թէոքինէու՝ որ Ապողոնի
մարմնոյ մը գեղեցիկ ձեւոց հետ կը միացնէր Հե-
րակլեան զօրութիւն մը , գերազանցեց բոլոր իւր
հակառակորդները մարմնամարզական կրթու-
թեանոց մէջ և հազար չորս հարիւր պսակ ըն-
դունեց իր կենդանութեանը :

Եւրիպաթ , Քիլօն , Եւթիմոս , Ասթիտա-
մաս և ուրիշ շատեր անուանի եղան իրենց զ-

բութեամբն ու ճարտարութեամբը . այն ժամանակի արձանագործներն և բանաստեղծները անմահացուցին իրենց յաղթութիւնները մեծ զօրապետաց յաղթութեանց հաւասար :

Թէ պէս և այսօր առջի ատենուան պէս ըմբշութիւնը պատիւ չունի , և սակայն նոր ժամանակաց ժամանակագրութիւնք կը պատմեն մեր Հերակլէսներուն հաղուագիւտ քաջութիւնները , և եթէ ասոնք պսակ չեն ընդունիր , սակայն ժողովրդեան զարմացումը կը գրաւեն տակաւին :

Միջոց միջոց մայրաքաղաքաց հրապարակներուն և հասարակաց ուրախութեանց միջոցներուն ուժով մարդիկ՝ որ իրենց բազկաւը , ծընդաւը , մէջքովը , ծամելեաքը և այլն մեծ զօրութիւն մը կը յայտնեն . բայց զօրութեան և ձեւի հարստութեան կողմէն չեն հաւասարիր նախկին վաղեմի ըմբշաց . սակայն կան մէկ քանիներ՝ որ կրնային մրցել Քրօթոնացի Միլօնին հետ :

Լուի որ Պուգլէր՝ որ ծնաւ 1534 ին , Կորովի մականուանեցաւ իր ահագին ֆիզիքական զօրութեան համար . ձեռքով երկաթէ գաւազան մը կը կոտրէր . ամենէն քաջ մարդը ՚ի զուր կը ջանար ձեռքէն խլելու գնտակ մը՝ զոր կը սխմէր բժամատին և ցուցամատին մէջ տեղը : Գետնի վրայ առանց յենարանի կը կայնէր , և չորս հուժ կու զինուոր . չեն կրնար տեղէն երերցնել . եւ զած տեղը հաստատ կը կենար գետինը տնկուած ցցի մը պէս . երբեմն կղբօսնուր իր ուսերուն վրայ առնելով իր ձին և այս ծանր բեռամբ զի-

նուց հրապարակին շուրջը կը պտըտէր ՚ի մեծ
բերկրութիւն ժողովրդեան :

Լուի տը Պուֆլէր զօրութեան հետ միացու-
ցած էր ճարտարութիւն և թեթեւաշարժու-
թիւն . և այս հազուագիւտ հանգամանք մըն
էր . որովհետեւ Հերակլէսները ընդհանրապէս
ծանրաշարժ կըլլան . ամեն զէնքերովը սպառա-
զինեալ իր ձիուն վրայ կը ցաթիէր առանց ոտքը
ասպատանը դնելու . ըմբիշք և անուանի ըն-
թացողք միշտ յազթուեցան իրմէ . իր զօրու-
թիւնը և ճարտարութիւնը առակ եղան :

Բնիկ Սպանիացի Բիէտրօ անուն սննդը 1555
ին զարմանք պատճառեց Նաբոլիի բնակչաց իր
դաստակաց դնդերական զօրութեամբը . կը խոր-
տակիէր ամենէն ամուր ձեռակապները որով կը
կաշկանդէին իր ձեռքերը : Բազուկները կուրծ-
քին վրայ կը դնէր և տասը մարդ չուաններով
քաշելով զանոնք չէին կրնար տեղերնուն շար-
ժել :

Սաքսոնեայի Մօրիս անուն կոմս՝ որ վերջը
Գաղղից մարածախոտ եղաւ , ոչ սակաւ անուանի
եղաւ իր Հերակլեան զօրութեամբը և զինուո-
րական տաղանդներովը . օր մը իր ձիուն ոտքե-
րուն պայտ զարնել տալու համար պայտարի մը
խանութը մտնելով մատուցներովը կոտրտեց բու-
լոր պայտարին տուած պայտերն ըսելով . “ այս
պայտերը շատ անպիտան են , բարեկամ . ասոնք
կապար են ” : Եւ ժպտելով նետեց իրեն վեց
ֆրանքնոց մը և կը պատրաստուէր դուրս ելնե-
լու երբ պայտարը՝ որ նմանապէս արտաքոյ կար-

գի ուժով մէկն էր, կայնեցուց զինքը այս խօսքով “Տէ՛ր, ձեր սկուտներն ալ իմ պայտերէս աւելի պիտանացու չեն” . այս ըսելով տուաւիրեն դրամը երկու կտոր ըրած զոր խորտակած էր մատերովը : Կոմոք ապշելով զօրութեան կողմէ այսպիսի ախոյեանի մը պատահելուն վրայ՝ լաւ վարձատրութիւն մը ըրաւ պայտարին և իրքովն առաւ :

Կըսեն թէ Սաքսոնիոյ կոմոք անդամմը Լոնտրա ճանապարհորդած ատեն, վեց կրտսեմարտիկ ուզելով իրեն ճամբան գոցել, վեցն ալ բռնեց և իրարու ետեւէն աղբեւաց սայիի մը մէջ նետեց որպէս թէ գնդակ մը նետէր մարդ :

Տասն և վեցերորդ դարուն Պարսապաս հազարապետը երեւելի եղաւ իր բազկաց գնդերական զօրութեամբը, ուստի պատմենք իր կենաց ամենէն նշանաւոր գործերէն մէկքանին : Օր մը 500 լիպրանոց սալ մը առաւ և վերարկուին տակ պահեց : Նատ անդամ իր ընկերները զբոցնելու հստար հրացանի կրթութիւն կընէր թնդանօթով : Մատուըներովը կը խորտակէր կը ջախջախէր ամենէն խոշոր անսանոց անդամները : Օր մը դիսուածով ճանապարհաց կիցքէ մը անցած ատեն՝ ուր տեղ ժողովուրդը կզբունուր, դիսելով ահագին մէծութեամբ արջ մը՝ զոր իւր տէրը կը խաղցընէր, Պարսապաս բազմութիւնը կը ճղքէ և կուզէ կոռուիլ այս ահարկու գաղանին հետ, այս բանիս դժուարաւ համոզուեցան վախնալով որ վտանգ մը չպատահի . հազարապետը բազմիցս գետինը փոեց իր հակառակօրդը և

զանի անարժան համարելով իրեն, մէկ բռան հարուածով սպաննեց և ուսերուն վրայ առած տարաւ սքանչացեալ բազմութեան ծափահարութիւններովը :

Երեկոյ մը որ բանակատեղին կը մտնէր Պարսապաս՝ տեսաւ որ իր գնդին սպաններէն շատերը պաշարուած էին գրգռեալ ժողովրդ ենէն. վազեց անոնց քով իր ճամբուն վրայ գտնուող մարդիկները գետին փռելով ինչպէս տղայ մը գետինը կը փռէ թղթէ մարդիկը : Բայց ժողովուրդը կատղելով վրան թափեցաւ կատաղութեան աղաղակներով որ գէշ արկածի մը նշան էր իրեն և իր ընկերաց համար : Ուստի այս միջոցիս երկու ձեռքովը բռնելով երկու ամենէն կորովի յարձակողները, զանոնք իբրեւ լախտ գործածեց միւսները հեռացընելու համար : Այս հերակլեան զօրութիւնը տեսնելով ժողովուրդը ցրուեցաւ զարհուրած, և սպանները գացին իրենց բանակատեղին : Պատմուածներէն կերեւի որ խելացութիւն չէր ասանկ մէկու մը հետ իշնալը, և սակայն կասքոնացի մը չվախցաւ զինքը մենամարտութեան հրաւիրելու : Պարսապաս համբերատարութեամբ, ինչպէս են իր ուժն ունեցող բոլոր մարդիկ, լուռ թիւն պահեց : Կասքոնացին պնդեց և գարձեալ պատասխան մը չառաւ, վերջապէս երբ երրորդ անդամ հրաւիրուեցաւ թշնամանալից շարժմունքով մը՝ Պարսապաս համբերութիւնը կորսնցնելով ըստ իրեն . “ուրեմն զիս կը հարկադրէք . բռնեցէք ոս ձեռքս” : Կասքոնացին անխոհեմութեամբ

ձեռքը դնելով Պարսապասի ձեռքին մէջ սոսկալի , զարհուրելի ձայն մըն է ձգեց , ձեռքը կըտոր կտոր եղեր փշրեր էր դարբնոցի մամուլի մը ակռաներուն մէջ փշրուածի պէս :

Այս Պարսապաս հազարապետիս քոյրը ոչ նուազ նշանաւոր էր իրմէ ուժի կողմէն , իր վըրայօք շատ բաներ կը պատմեն որոնցմէ միայն մէկը կը բաւէ զինքը դատելու համար . գողեր մտած ըլլալով այն վանքը՝ որուն մէջ կը կրօնաւորէր , սոսկում մըն է տիրեց ամենուն վրայ և բոլոր մայրապետները առանձնացան և փակւեցան իրենց խուցերուն մէջ . այս դէպքս իմանալով Տօրոթէ մայրապետը (այս անունս տուէր էին իրեն) կը քալէ գողերուն վրայ , առջեւն ելնողը կը բռնէ , կը բանայ պատուհանը և կը նետէ պարտէզը , այսպէս կը պատրաստուէր զաննք իրարու ետեւէ պատուհանէն վար նետելու , երբ դանակի հարուածով մը մէջքէն վիրաւորուած զգաց զինքը . տեսնելով իր արեան վազելը և կատղելով , աղօթարանին սիւներէն մէկը վրցուց և հալածեց գողերը այս ահագին լախտով , երկուքը գետինը փռեց սպաննեց և միւսները փախցուց :

Տօրոթէ մայրապետ պատուական սիրտ մ'ունէր , բայց իր շարժմունքը խիստ և զարհուրելի էր . կըսէն թէ օր մը իր երկու ընկերաց հետ խաղացած ատենը՝ անոնցմէ մէկը խղդեց յանգէտու և միւսին թեւը կոտրեց շոյած ատենը , ասոր համար վանքէն դուրս հանուեցաւ :

Լեհաստանի Օգոստոս Բ. թագաւորը մա-

տերովը կտոր կտոր կընէր ձիու պայտերը . դը-
րամները խիստ գիւրութեամբ կը կորացընէր .
և մէկ ձեռքին վրայ մարդ մը առած կը տանէր .
մենք ալ երեմն մեր օրով ականատես կըլլանք
այսպիսի խաղուց :

Կ. Պօլսոյ ծովազները գեռ կը խօսին մէկ
Յշնի մը վրայ՝ որ իր երկու ձեռքքը յաջողած
էր կօլէդի մը խարիսխը կորացընելու :

Նաւու Հերակլէնք մականուանեալ երկու
եղբարք Ռուսէլ կոչուած մեղ ընծայած են վեր-
ջին ժամանակներս արդարեւ նշանաւոր զօրու-
թեան մը օրինակները . զօրութիւնը հաւասա-
րապէս բաժնուած էր իրենց վրայ , այսինքն բա-
զուկները , ծնգաց կրկնուածքը , մէջքէրը և ծա-
մելիքները փոխն ՚ի փոխը ամենասատիկ մարմ-
նամարզութիւն մը կը կատարեն : Անդրսնիկ
Ռուսէլ տասն ոտնաչափ բարձրութենէ մը վար
կը ցաթկէր ոտքերուն վրայ 50 լիպրա ծանրու-
թեամբ բեռով մը և նոյնչափ ծանրութիւն ալ
իւրաքանչիւր ձեռքին վրայ . մէկ թեւով մէկ
վայրկենի չափ կը կենար այս խոնջեցուցիչ գիր-
քին մէջ առնելու համար պատէն կախուած օ-
ղակ մը և հորիզոնաբար և մէկ կողմէն վեր կել-
նէր . մարմինը յարատեւ գնդերական ամփոփ-
մամբ կարծրացած ըլլալով : Աթոռի մը վրայ ել-
նելով գլխիվայր կը կանգնէր և ակռաներովը
գետնէն վեր կառնէր 500 լիպրանոց ծանրու-
թիւն մը . յետոյ 1800 լիպրա ծանրութեամբ
բեռնաւորեալ սեղան մը նեցուկ ընելով իրեն
կառնէր ուսերուն վրայ :

Այս երկու եզրաբք գրեթէ մի և նոյն զօրութեամբ և հասակաւ, իրենց պատանեկութեան ատենը արտաքոյ կարգի բան մը չէին ցըցուցած վրանին. աստիճանաւոր վարժութեամբ և մեծ ժուժկալութեամբ հասան այս դնդերական զօրութեան բարձր աստիճանին :

Քրիւմց իր բովանդակուրիշն համօրէն ուսմանց անուն գլքին մէջ Ռուսէլ եզրաց նման մարդոց օրինակներ կը պատմէ և կը նշանակէ կըէմզէրկ անուն գարբինը որ 2500 լիսրա ծանչ բութեամբ թնդանօթ մը վերցուց . ամենէն կորովի երկու մարդ չէին կրնար մէկ ձեռքովլ բըռնած գաւաղանը կորզէլ իրմէ :

Պակլիսի խօսքին համեմատ՝ Անդղիացի մը մէջը չուան մը անցընելովլ կը կայնեցընէր խաշրազանաւ կատղած երկու ձիերը միատեղ :

Հին Յունաստանի իքքոս անուն ըմբիշը ամենէն կատաղի ցուլը կը կայնեցընէր և եղջիւրները կը փրցընէր բողէ մը փրցընելու դիւրութեամբ :

Դնդերական զօրութիւնը թէ մարդոց և թէ անասնոց համար դնդերաց կծկութենէն կախումունի. կորովի մարդիկ խիստ զարդացեալ դնդերներ ընծայելով՝ պարտիմք հաւատալ թէ զօրութիւնը ընդհանրապէս դնդերաց ծաւալին կամ մանաւանդ իրենց մսեղէն նեարդից թուցն համեմատութեամբը կըլլայ . բայց պարտիմք նաեւ յաւելուլ որ ջղային գրգումը մեծ գեր կը խաշաց ֆիզիքական զօրութեան մէջ :

Յաճախ կը տեսնենք մարդիկ՝ որսնց դնդերը

Քը թէպէտ և ըմբշական ձեւ ունեցող մարդոց
չափ չեն երեւիք աչքի, սակայն դնդերական
զօրութեամբ կը գերազանցեն զանոնք . ասոր
պատճառը մի միայն ջղային դրդումն է որ աւել
վի ազդու և գործունեայ կըլլայ առաջնոց՝ քան
թէ երկրորդաց վրայ :

Դնդերական կծկութեան տարածութիւնը
միշտ համեմատութիւն ունի նեարդից երկարու-
թեան և ծաւալքին հետ :

Դնդերական զօրութեան ամենէն հասարակ
պատճառը կամաց մէջ է, սակայն կան հիւան-
դութիւններ ինչպէս Են արդանդի խօմթութիւ-
նը, ջղաձգութիւնք եւայլն որ յակամայից պատ-
ճառ կըլլան այս կծկութեան :

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ԸՆԹԱՑՈՂԻՔ · ՈՍՏՈՍՏՈՂԻՔ · ԼԱՐԱԽԱՂԱՑՔ

ԵՐԲ մարդկային մարմինը փոքր հասակէ են՝
թարկուի մարմնամարզական զանազան վարժու-
թեանց , կատանայ այն արտաքոյ կարգի ճապու-
կութիւնը և կակղութիւնը զորս կը տեսնենք ա-
մեն որ ոստոտողաց և պարողաց վրայ :

Ուստի շարունակեալ վարժութեամբ և ան-
գաղար մի և նոյն շարժմունքները կրկնելով
նցնապէս մի և նոյն դիրքերը որ այս մարդիկս
կրնան պահել ողնայարի և անդամոց խաղալեաց
պարուտակներուն և յօդակապներուն մէջ տղայ
հասակնուն միջոցն ունեցած առաձգութիւնը և
ճապուկութիւնը . այնպէս որ այսպէս վարժուած
անհատները արուական արբուն հասակին մէջ
ալ կը պահեն այս մեղ զարմացնող հրաշալի դիւ-
րաշարժութիւնը :

Ո՞վ չէ լսած այն անուանի Օռիօլ ոստոտոշ
զին հիանալի խաղերը՝ զորս կը կատարէր սովո-
շեալ և սքանչացեալ հասարակութեան առջեւ .
հրացանի վարժութիւն կընէր ոտքով . վեր կառ-
նէր ոտքը և կը հաստատէր զանի ու զզահայեաց
կերպով իր դիմուն քով . ինչպէս կընէ զինուոր
մը բարեւած ատեն . շատ մը վտանգաւոր խա-
ղեր կը խաղար կրկնին հրապարակին մէջ , այն-
պէս կը կարծէր մարդ որ մարմինը եղէդի մը պէս
ճապուկ ըլլալով ձգտալարով մը կը շարժէր :

Ար միացընէր իր երկու ստքերը , գետնին վրայ
քառակուսի մը կը գծէր և զանոնիք հոն կամ
փոփէր . յետոյ արագ և անակընկալ սստիւնով
մը , կը դառնար իր անձին վրայ և իր երկու
ստքերը գծած քառակուսին վրայ կուդային
ճշդիւ : Այս սստիւնը որ կայծակի արագու-
թեամբ կըլլար , ամենադժուարին խաղ մըն է :

Հետեւեալ պատմութիւնը լաւ կապացու-
ցանէ իր հրաշալի դիւրաշարժութիւնը . դիշեր
մը երեք գող յարձակելով վրան՝ 0ռիոլ կը տես-
նէ որ իր փրկութիւնը ստից առաձգականու-
թենէն կախումն ունի . մէկ սստիւնով կազատէ
զինքը օձիքէն բռնողին ձեռքէն և կը ցաթիէ ա-
նոր գլխուն վրայէն՝ մինչդեռ գողը ապշած կը
կենար այս բանիս վրայ , ընկերը կերթայ զ0-
ռիոլն բռնելու , բայց 0ռիոլ նորէն կ'ոստնու-
նոյն վտանգաւոր կերպով . ան ատեն երրորդ
գողը միւս իր երկու ընկերաց հետ միացընելով
իւր ուժը՝ որոնց ապշութիւնը փարասած էր ,
կը ջանայ բռնել այս ճարտար սստոստողը որ մէկ
ստքի հարուածով մէկը կը փռէ գետինը , ստ-
քերը միացընելով կը ցաթիէ միւսին գլխուն
վրայէն և կաներեւութանայ :

Երեք գողերը ապշած իրարու երես կընային
և մէջերնուն մէկը կըսէ հեգնութեամբ ծիծա-
զելով . “ միայն 0րիոլ կընայ այսպիսի խաղեր ը-
նել : ”

ԵՐԱԾՈՒԱԿ ՄԱՐԴԻԸ

Փարիզու մէջ քանի մը տարի առաջ լարախաղաց մը կար որուն ողնայարի սիւնը այն առափան դիւրաշարժութիւն ստացած էր որ կը նար փորին վրայ պառկելով իր պարանոցը բըռնել երկու ոտքովը և մարմինը կը որցընելով շըրջանակի մը ձեւ առնուլ . լարախաղաց մը զինքը այս վիճակիս մէջ կը գլոորցընէր թատրոնին վըրայ ինչպէս տղայ ք կը գլոորցընեն և կը դարձընէն իրենց շրջանակները : Իւր ըրած զանազան խաղուց մէջ հետեւեալը խիստ նշանաւոր էր :

Նախ կելլէր ուղղահայեաց կերպով կը կայնէր նախաբազկացը վրայ , ոտքերը վեր և գլուխը վար . յետոյ իր երկու սրունքները ետին կը տանէր և երկու ոտքերը կը կրթնցընէր գլխուն գագաթին վրայ անանկ կերպով որ ծոծրակը կը դպչէր քամաքի ոսկերաց . այս անհաւատալի անդրաշրջութեան վիճակին մէջ՝ ձեռքերուն վըրայ կը քալէր՝ կուրծքքը թեթեւ կերպով կրթընցընելով գետոնին . այս խաղը հաճոյական և վայելուչ ձեւ մը չունէր . բայց ապացոյց մէր թէ մարդս ի՞նչեր կրնայ ընել երկար ատեն շարունակեալ վարժութեամբ :

ԸՆԹԱՅՑՈՂՔ

Ընթացողին ֆիզիքական գործարանաւորութիւնը հակառակ է ըմբշին գործարանաւորութեանը , անանկ որ մէկը ծանրութեամբ և

Թանձրութեամբ կը յառաջանայ , իսկ միւսը կը խուսէ արագութեամբ և թեթեւութեամբ :

Ընթացողը պարտի ունենալ բարեկազմ կուրծք մը , առողջ թոք , շնչելու մեծ ազատութիւն , որովհետեւ ընթանալու ատեն շունչը կը ճեպէ , սրտի բազիսիւնները արագ կըլլան , և թռքային արեան շրջանը շատ արագ կը կատարուի :

Դիտուած է ընդհանրապէս որ տեւողութիւնը և արագութիւնը իրենց մէջ հակառակ համեմատութեամբ կը կատարուին . ուստի իրենց ուժը պահպանելու համար ընթացողք միշտ կանոնաւոր քայլ կառնուն : Արագ և շարունակեալ վաղքը թօքային հիւթոց հաւաքում և մահ կամ ծանր անդամալուծութիւններ կըրնայ պատճառել . ասոր ապացոյց է այն յօյն զինուորը որ արեան նախճիրով ծխացող Մարաթոնի պատերազմի դաշտէն մէկ շունչով վազեց Աթէնքի դուռը և ուրախ եղէք , յոյնք յադրեցին միայն կրցաւ ըսել և իսկցյն ինկաւ մեռաւ :

Պլինիոս իր Եօթներորդ գրքին մէջ կը պատմէ Լակեդոմանացւոյ մը գործը՝ որն որ մէկ օրվան մէջ հազար վտաւան տեղ պտրտեցաւ :

Պարսից արքունեաց մէջ սուրհանդակի պաշտօն ստանալու համար Խովահանի շաթըները շարունակեալ փորձերու ենթարկեալ են որ է երեսուն և վեց փարսախ տեղ երթալ տասն երկու ժամու մէջ :

Ամերիկայի վայրենիք վազելով կը հասնին և կը բռնեն հոգնեցընելով ամենէն թեթեւաշարժ կենդանիները :

Պ. Բարիզել կը նշանակէ փոքրահասակ գէր
մարդ մը որ երեսուն և վեց փարսախ տեղ կը
քալէր առանց ամենափոքր հոգնութեան . տե-
սած է անոր թղթատարութեան ձիերու առ-
ջեւէն վազելը և շատ անգամ իր քայլերը ծան-
բացընելը՝ անոնցմէ արագ չվազելու համար :

Մօրիս Ռիւմել որ Վէսթօրֆ ծնած է , 1825
յուլիսին Հանօյէն Ֆրանքֆորթ Ֆրանքֆորթէն
Հանօ դարձաւ այսինքն ութը փարսախ տեղ քա-
լեց երկու ժամու և մէկ քառորդի մէջ : Լաւ
ձիէր հեծած ձիաւորներ չկրցան ասոր հետեւիլ
մինչեւ նպատակը : 1726 ին երկու անգամ իրա-
րու վրայ անցաւ Նեօլիք և Սէն-Քլուի մէջ տեղն
եղած կամուրջներուն վրայէն այսինքն վեց հա-
զար կանգնաչափ տեղ երեսունը չորս վայրկենի
մէջ , իր արագութիւնը մէկ վայրկենի մէջ հա-
րիւր եօթանասուն և վեց կանգնաչափ էր :

Վինտսօրցի անուանի Վէսթը հազար վեց
հարիւր կանգնաչափ տեղ կերթար հինգ վայր-
կենէն նուազ ժամանակի մէջ , այսինքն ութը
մզոն մէկ ժամու մէջ և իր ընթացքը կը շարու-
նակէր հինգ ժամ . մէծ գրաւի մը մտնելով հա-
րիւր մզոն տեղ գնաց տասն և ութ ժամու մէջ :

Բայց շարունակ և երկար ատեն վազողաց
մէջէն Պլինիոսի իր եօթներորդ գրքին մէջ պատ-
մածը զամենքը կը գերազանցէ . Աղեքսանդրի
ֆիլոնիտ անուն սուրհանդակին է այս , որն որ
մինչեւ ցարդ իրեն հաւասարող չէ գտած . ասի
Եփս քաղաքէն Սիրակուսա կերթար ինը ժամու
մէջ , և աս երկու քաղաքաց իրարմէ հեռաւու

բութիւնն էր քառասուն և հինգ փարսախ ։
Երբէք ոչ Անգղիացի և ոչ Արարացի ընթացող
մը չէր կրնար հետեւիլ Ֆիլոնիոի ։ ամենէն ու-
ժով ձիերը կը պայթին չորս վեց փարսախ տեղ
երթալէ վերջը ։

Մարդ կրնայ այս իրողութիւններէս եզրա-
կացընել որ չորբոտաննեաց մէջէն ոմանց արա-
գութիւնը գերազանց է մարդուս արագութե-
նէն ։ բայց մարդս ալ կրնայ զանոնք հոգնեցը-
նել և անցնիլ մէկ միջոց մը ։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ՈՐՈՎԱՅՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Այս բառով կը հասկցուի այն արհեստը որ
ձայնով տւելի կամ նուտզ հեռաւոր կամ մօ-
տաւոր հնչիւններ կը հանէ մէկը . ասոր պատ-
ճառին անգէտ եղողին որչափ արտաքոյ կարդի
երեւի այս բանս՝ այնչափ խիստ բնական կըլլայ
պատճառը գիտցողին համար . ուստի որովայնա-
խօսութիւնը այսպէս կրնայ համառօտիլ :

Որովայնախօսը թոքին օդը կը մղէ ձայն յօ-
րինող հագագի պատառուածոյն մէջ՝ որուն
ծակը գրեթէ գոց է . քիմքին առագաստը վար
կիջնէ . օդամղումը մերթ տկար և մերթ զօրա-
ւոր կըլլայ պատճառել ուղած արդեանց համե-
մատ . յօդեալ հնչիւնները կուգան կը բաղիսին
քիմքին առագաստին և կամարին . այս գործո-
ղութեան ատեն խոչափողի և ըմբանի դնդերք
և որտի առագաստը կը կծկին և կը շարժին և
կը գործեն ազդու կերպով . բերանը հազիւ կը
բացուի ձայնին ելքը չափաւորելու և լեզուն և
շրթունքները հազիւ բառից յօդաւորութեան
հարկաւոր եղած շարժումները կը գործադրեն .
Ուստի կը հասկցուի որ այս հնարքով ձայները
չկրնալով ազատ ելք մը գտնել , ձայնական խո-
զովակէն քիմքին առագաստին ետեւ և բերնին
ետեւի կողմը խլացեալ կը մնան . ձայնը աւելի
մեղմ կամ նուազ յստակ կըլլայ աւելի տկար

ըլլալով, այս տկարութիւնս ճշդիւ կախում ունի շնչառութենէ զոր պէտք է արգելուլ երբեմբն . ձայնը նուազ հնչսկան կըլլայ որովհետեւ ձայն յօրինող հագագի պատառուածոյն շրթունքը շատ ձգտեալ են . իր յօդաւորութիւնները նուազ յստակ կըլլան, որովհետեւ արտասանութեան գործարանները շատ քիչ կը շարժին որովայնախօսին ձայնին մէջ . վերջապէս խօսելու այս եղանակին մէջ արտաշնչութեան միջոցին օդը կոկորդին ներքին կողման զարնելով և ոչ թէ արտաքին կողման՝ ինչպէս կըլլայ սովորական եղանակին մէջ, այնպէս կըթուի թէ ձայնը հեռուէն կուգայ :

Երբեմն որովայնախօսութեան պատճառը չգիտցուելուն համար շատ անդամ աւելորդապաշտութիւններու և շատ զարմանալի և զուարձալի արկածներու տեղի տուած է :

Ֆրանսուա առաջնոյն ծառայն Լուի Պրապան իր որովայնախօսութեան տաղանդովը՝ երկար ատենէ 'ի վեր մեռած մարդու մը ձայնը նմաննցուց և այնպէս համոզեց իր այրի կնոջը որ իր աղջիկը իրեն կնութեան պիտի տայ : Դարձեալ այս Պրապանը մի և նոյն ձարտարութիւնը գործածեց սեղանաւորէ մը հարիւր հաղար ֆրանք առնելու համար :

Լա Շաբէլ անուն Աբբան որ մէկ հատոր գիրք գրած է որովայնախօսութեան վրայ, հետեւեալ պատմութիւնը կընէ որ պատահած է իր առջեւ :

“ Աէն-ծիլ անուն մարդը՝ շատ զուարթ

մէկը՝ իր ժամանակի ընտիր որովայնախօսներէն մին էր, զիս մոցուց իր խանութին ետին՝ ինձի ցուցընելու իր ճարտարութիւնը . կրակին քովը նստանք ուր տէքս տնկած երեսը կը նայէի . ինձի շատ ծաղրաշարժ տեսարաններ պատմելէն վերջը՝ զորս ըրած էր իր որովայնախօսական տաղանդով . մէյմ'ալ լսեցի որ մէկը զիս կը կոչէր յստակ ձայնով, բայց այնչափ հեռուէն և այնպիսի օտարոտի ձայնով որ այլայլեցայ :

“Եւ որովհետեւ կանխաւ իմաց տուած էր ինձ, հետո իբրեւ որովայնախօս կը խօսիք, ըսի. ժպտելովլ պատախաննեց ինձ . նորէն երկրորդ անգամ անունս լսեցի մէկ ուրիշ կողմէ մը, գիտես թէ ձայնը տանը տանիքէն կուգար . ասոր նման ուրիշ փորձեր ըրաւ շատ, իր ձայնը ամեն կողմ կը թռչըտէր . ուզած տեղէն կուգար և պատրանքը կատարեալ կըլլար :

“Ահաւասիկ այս որովայնախօսին մէկ ուրիշ տեսարաննը՝ որուն ներկայ գտնուեցայ և որն որ զիս շատ խնդացուց :

“Օր մը Աէն-Ճիլ կը պարտէր վաղեմի զինուորի մը հետ որ կը քալէր կարկամ մարմնով և գլուխը ծռած և կուրծքքը դուրս ինկած . այս մարդս պատերազմներէ, գունդէ, պահապան զօրքերէ, մենամարտութիւններէ և ասոր նման բաներէ զատ ուրիշ բանի վրայ խօսք չէր ըներ . ուստի իր հետը միայն այս բաներուս վրայ հարկ էր խօսիլ . ուստի Աէն-Ճիլ անոր այս տաղտկացուցիչ մոլութիւնը զսպելու համար՝ որով միշտ իր արուեստին վրայ կը խօսէր, ուզեց իր ճար-

տարութիւնը գործածել ասոր դէմ։ Գործնական ծաղրածութենէ աւելի մարդս ուղղող և զուարշացընող բան ըրլար։

“ Ուստի երբ հասան Սէն-Ժէրմէնի անտառին մէկ տեղը՝ զինուորը ծառի մը դադաթէն այս խօսքերս լոել կարծեց։

— Մարդ ամեն ատեն կրած թուրը գործածել չդիտէր։

— “ Ո՞վէ այս լիրբը, ըսաւ խկոյն զինուորը։

— Հաւանական է որ թռչունները բուներէն առնող հովիւ մը ըրլայ, ըսաւ որովայնախօսը։

— “ Ուրեմն սրիկայ մըն է, ըսաւ զինուորը սպառնալուք գլուխը թօթվելով։

— Մօտեցիր, ըսաւ ձայնը որ ծառին քովը իջած կը թուէր. կը վախճա՞ն։

— Ո՞չ, չէ աղաղակեց զինուորը գլխարկը կոխելով և յարձակման պատրաստուելով։

— Ի՞նչ պիտի ընէք, ըսաւ իրեն Սէն-Ժիլ արդիլելով. վրանիդ կը խնդան։

— Դիմակալութիւնը ամեն ատեն քաջութեան նշան չէ, ըսաւ ձայնը։

— Այս՝ հովուի ձայն չէ, ըսաւ զինուորը զայրացած, այս վատը հիմակ պիտի զղջայ իր տրութեանցը վրայ։

— Ասոր վիայ է Հերակլէսի առջեւէն վիախչող Հեկտորը, աղաղակեց ձայնը ծառին տակը իջնելով։

“ Զինուորը չկընալով իր բարկութիւնը զըսպել, խկոյն կը քաշէ իւր սուրը և ծառին բունին փարող մացառին մէջ կը խօթէ մէկ քանի

անգամ . . . մացառէն դուրս կելլէ ճագար մը
և կ'օկսի փախչիլ ամենայն արագութեամբ :

— “Ահա Հեկտոր, կըսէ իրեն Սէն-Ժիլ և
դուք քաջ Ա.քիլլէսն էք :

“Այս կատակաւ զինուորին կատաղութիւնը
իջաւ, և ամենքս խնդացինք այս ծաղրաշարժ
արկածին վրայ ո :

ՎԵՐՋ

ԲԱՌԱՐԱՆ

Ի Պ Ե Տ Ս Մ Մ Ա Տ Ե Ն Ի Մ

Ազագուն . տկար . բիճ :
 Աղէթափութիւն . ուեղելլի+:
 Ազցան . աւլիւ+:
 Աձառ . աւուն+:
 Այծքաղ . աւեւեւեւիւնի+:
 Այտումն . շիւ+:
 Անուակ . ւըւըւ+:
 Անութ . աւլիււ+:
 Անտառ . օրման+:
 Ապարանցան . ուիլշիւն+:
 Առաւուշու . իւլիւնւուն+:
 Ասպատան . էսլիւնիւն+:
 Ատամն . ուիւ+:
 Արգանակ . էիւ ասայուն+:
 Արմատ . աւու+:
 Արջ . այչ+:
 Աքացել . նեւեւի+:

 Բ .
 Բազմաստինք . չւ+ մեմեւի+:
 Բազմիցս . չւ+ ուիֆ+:
 Բանդագուշանք . աւյըւլու-
     ման+:
 Բարձ . թամրից . ուլուլը+:
 Բարձք . պուուր+:
 Բինջ . պառըռան ուելլի+:
 Բոզարոյժ . ֆոյիւ+:
 Բողկ . նուուք+:
 Բուռ . պայքուշ+:
 Բուռու . աւուն+:
 Բուհայ . աւլուռուն+:

Գայլ . իւնըր+:
 Գանել . գ-ֆ+:
 Գառագեղ . հայլունիանի+:
 Գեղձ . էիւ ուեղիւն+:
 Գեղմ . բեւունիւնի+:
 Գիսախորիւ . աւուլըւ իւր-
     մանըրըւ+:
 Գոյժ . իւրուիւնուեւ+:
 Գորչ . իւր+:
 Գրաւ . ուիւ+:

 Դ .
 Դաշն . եւլուլ+:
 Դաստակ . ուիլիւն+:
 Դարբին . ուեւիրիւն+:
 Դշում . իւուր+:
 Դեւադէմ կիին . աւապուսիւն+:
 Դղրոգական . բանըրտըւ+:
 Դողով . բեւլունիւնիւն+:
 Դոյլ . իւըւ+:
 Դոփիւն . ոյունըւ եեւեւ լուր-
     ման+:

 Ե .
 Եզնաքաղց . նուէ ուաւորիւն+:
 Ելունդն . կոծիծ . ուռու ,
     միւլ+:
 Եղիներաւոր . ուայնուուր+:

Եղիշեր . դայնուն :
Եղունգն . նընդաւ :
Եռացեալ . դայնունը :
Երկածիզ . չմիւլ :
Երկուորեակ . եւիւլ :
Երշիկ . խոզենի . դայնուն
ստուգուն :

Զ .

Զգայուութիւն . իւրէ ժեւ :
Զիստ . ժալու դայն :

Ը .

Ըմբան . դօւնը դայն :
Ըմբիչ . փեհվելու :
Ընթացող . ակյրութիւն :
Ընձուղտ . զերեցիւ :

Ի .

Իրան . դերենին եօդարիւ
նընդուն :

Լ .

Լանջք . իւստա :
Լարախսաղաց . ճամպուն :
Լեարդ . ժարութիւն :
Լերդահմայ . ահը ըստմաւը :
Լիպրա . ԱՇ ¼ թիրնեմ :
Լիլիթ/լիթական . զժ + իւ-
նիւտ :
Լիւօփն . դիշունի անդա-
բերութեանց հակա :
Լորձունք . սուլուն :
Լու . բիւն :

Լուզորդ . դայնը :
Լուսանն . լույս :
Լուսնոտութիւն . սունա :

Խ .

Խաղալիք . օյնաւ :
Խար . ժաւբու օն :
Խարիսխ նաւու . իւրէ ու-
թը :

Խարոյկ . ալել :

Խեղկատակ . մադուլուր :

Խեցի . սերեֆ :

Խէժ . զամաւ :

Խթեն . ճօդունը :

Խշտեակ . ակըլըլուն :

Խոզուկ . սուզուն օւլուս + իւրէ :

Խոհարար . ալճը :

Խոյ . ժօւ :

Խոմճկոր . դայնուն եազրուսուս :

Խօթարանութիւն . խոս-
նուլը+դոն պահա իւրէ իւրէ :

Ծ .

Ծիրան . ժայըն :

Ծոծրակ . ինտու :

Կ .

Կաղամիր . ըսհանաւ :
Կաղար . ժաւըլուն :
Կապարագործ . ժաւըլուննը :
Կապիճ . պիճ օյ գիւլ :
Կայթ . ըսհանաւ :
Կարկամութիւն մանկան .
ովուր սուխունընը :

Կաքաւ . +է+լի+ :
 կեղեւ . գ-դու+ :
 կենդանատունկ . նեղոնի+
     հոյլոն :
 կենդանւոյն . սաշ . սաշ :
 կեռաս . +իրու+ :
 կից . վիթի+ :
 կիցք ճանապարհի . ուեօթի
     եւլ-ուլու+ :
 կմախը . եօվի- +իմյի+ :
 կնքաղիր . դամի-չը :
 կըիո
 կըորդ } ժանիորտ :
 կուզ . դամուրուրու+ :
 կրտսեր . +իւղի-++ :

Հ.

Համբարու . ուերեւ մինաւինի :
 Համր . ուիլշւ+ :
 Համրիչ . նեղոնի+ :
 Հաւամրգի . սի-դի-ըւին օնու+ :
 Հեծկլտուք . ընչւըըւտ+ :
 Հերաթափ դեղ . սաւուես-
     +ին իւն+ :
 Հիդրա . ջէ դ-ուլ եւլու+ :
 Հիւթեղ . եօվի+ :
 Հնդիկ . հինուլի+ :
 Հորթ . դանու+ :
 Հունդարիա . հունդարիապան+ :
 Հռնչիւն . իւըըւըւնմա :
 Հօտ . սի-ըւի+ :

Զ.

Զագար . իսունի+ :
 Զգտալար . վիշտերի+ :
 Զգտումն . իւրիլի+ :

Զեռակասկը . եւ ուեթրի+ :
 Զեռնածու . օֆի-դուլ+ :
 Զիթ . վէյլին ե-ուլ+ :
 Զիւթ . զիթի+ :
 Զկատուն . դաւլւ+ ուոյ-
     բոււլու+ :
 Զողաձուկ . ուոււուլու ուուլու+ :

Ճ.

Ճագար . սուս ը-վանիւ :

Մ.

Մածուն . եօզուրու+ :
 Մակոյկ . սանդալ+ :
 Մամուլ . մինիւնե+ :
 Մայրի . +օսուս+ :
 Մանանեխ . հարդարւլ+ :
 Մատակ . ուիլի+ :
 Մելան . մ-ըւեւեւու+ :
 Մեհեան . ժու-ըւիւնե+ :
 Մեղրամոմ . դուլ հօնու+ :
 Մենամարտութիւն . դուելլուլու+ :
 Մետաղ . յորին+ :
 Միզել . սուս ուետմետ+ :
 Միզուկ . վիւ+ :
 Միմոս . մուգալիսիտ+ :
 Միջնողն . օնուրըւ ուեյիլի+ :
 Մզմաւանջ . ուետուրու+ :
 Մուրճ . վիւիճ+ :
 Մրրախառն . նօրինուլու+ :
 Մօրուանի . սոււուլու+ :

Ց.

Ցատակագիծ . բիւնիւ+ :
 Ցուշկասկարիկ . իւրիւլիւ+ :

Յօդուած . օյնա+ :

Ն .

Նապաստակ . ն-վշան :
Նաւատրութիղ . դժնանմա :
Ներբան . դ-դան :
Ներդաւոր . +ընըդդաւլ+լ :
Նիհարութիւն . շայիչլ+ :
Նոխազ . արու այծ . նէ+է :
Նուազութիւն . դէրմանսըն-
լը+ :

Նուրբ . ինճէ :

Նպարավաճառ . դադաւլ :

Շ .

Շագանակ . +է-նանէ :
Շինական . +էօյին :
Շնչերակ . շահդամար :
Շրջանակ . չէմոյէր :

Ո .

Ոզնի . +էբէի :
Ոզնի ծոզու . դէնիւ +է-
նանեսէ :
Ոլնածայր . +ույրսու+ սօ-
սումը :
Ողնայար . ժնորըն +է-նիյէ :
Ոսկր ուսոց . +օւդուշ +է-նիյէ :
Ոսկր քամակի . մը+մ +է-
րիյէ :
Ոսնեալ . բիճ ժ-լըւլ :
Ոստրէ . անդինիս :
Որկորսատութիւն . շէլ ուս-
շուլը+ :
Որձ և էզ . հէմ էբ+է+ հէմ
դէնիյէ :

Որոճող . իւզիւ իւնիրէն , իւզին :

Որովայնախօս . է-ընընդու-
նէօյլըյին :

Որովայնախօսութիւն . է-ը-
նընդուն էօյլըյի :

Ուզտ . դէվէ :

Ունկի . սէ+իշ ոիշնէմ :

Ուս . օմուլ :

Ուրկութիւն . ույսուլ :

Ո.

Պահկութիւն . անկարես :

Պաղեղ . շառ :

Պայտ . նալ :

Պայտար . նալըննոր :

Պատառուած հազարի .
դօւշ է-ուըդիւն :

Պարանոց . պօշուն :

Պարուտակ . էն շ-ըւ :

Պիտակ վարսք . բէրսու+ս :

Պուտնարդ . +ուըն :

Պտկաժտնի . էմին+ ինոյէ
դադարընըւ ուշէ օւն էոնին
ուշնան հայդնէ :

Պտկունք . էմին+ ուշը :

Պտուտել . անցիցընդունի :

ՈՒ .

Ուետին . լու ս-իւըդիւն :

ՈՒ .

Սալ . էօրս :

Սաղմ . ուըս+ :

Սամոս . սուսում սպաս :

Սանտալ . օրունդուն այս+
դույլ :

Աստար . չ-լի՞ն :
 Աեխ . է-դ-ն-ն :
 Ակիւր . ա-շ-ն-ո-ւ :
 Ամբակ . մ-ի լ-ը-ն-ո-ւ :
 Առւնկ . յ-ա-ն-ո-ւ :
 Առւերամբտիկ . գ-լ-է-ն
     ի-ն-ի-ն :
 Ապայ . օ-ֆ-ի-շ-ո-ւ :
 Ապի . պ-է-ք-է :
 Առնազգեստ . բ-ա-ն-ի-ս-լ-ն :
 Ատեպին . հ-ա-յ-ս-ն :
 Արբան . պ-ի-ն-ի-ս-ն :
 Արինդ . ք-ա-ն-ի-ն :

4.

վազակաւոր . եւնաշան :
 վարկած . սնն :
 վիժած . ոլուխտ :
 վիճ . էպիճ :
 վիրաբոյժ . ճերքան :
 վհուկ . ճարը :
 վոհմակ . բանար , ալոքեւ :
 վոսբոր . ոյօշու ինք :
 վտաւան . ութ օդ Բնադրելք :
 վրան . ութք :

S.

**Տախտակի լանջաց . կոյէւ-
թահոռում :**

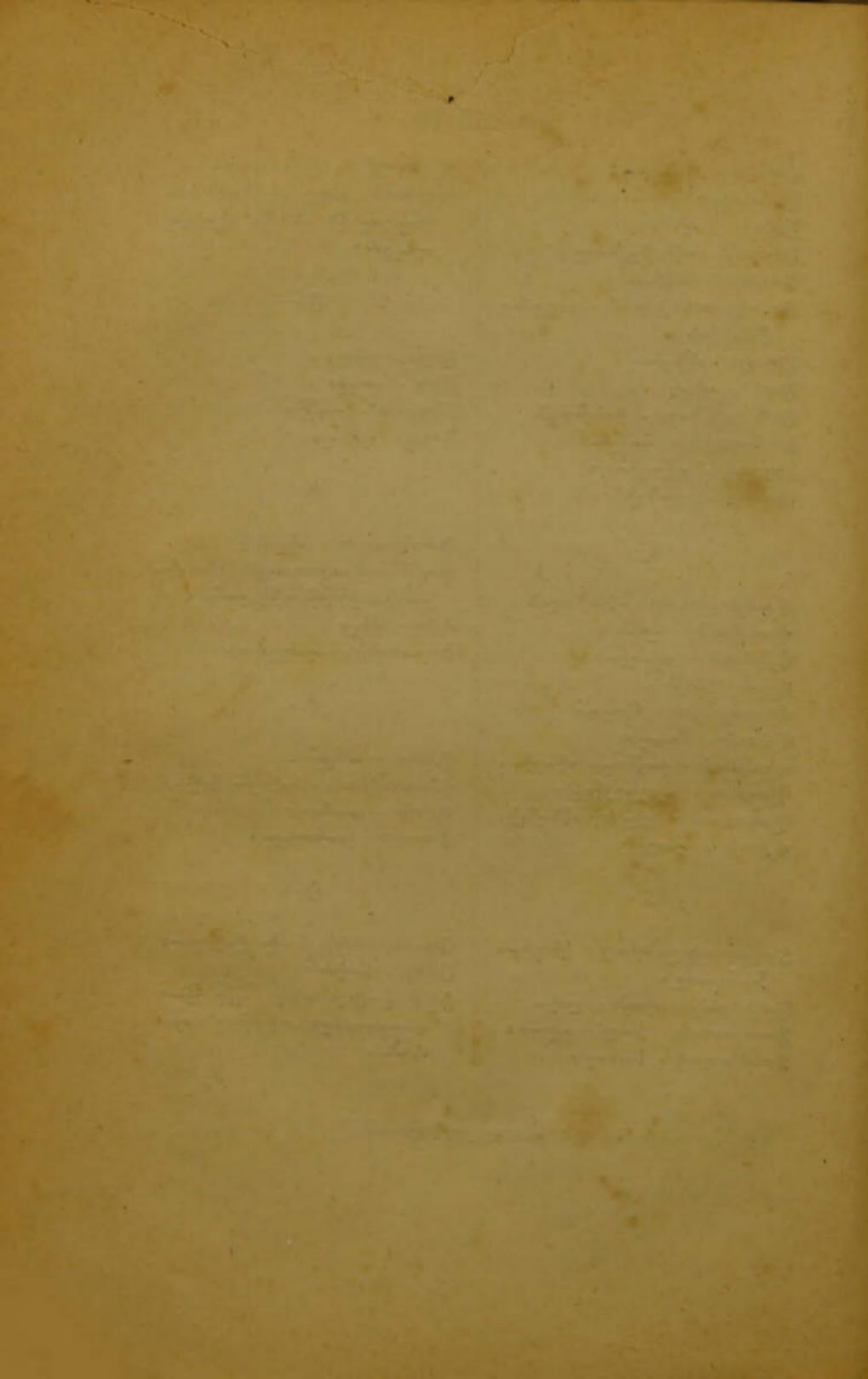
Տրիմալիս . Առաջաւութեա :
Տրիտոն . Եւրը դեկտիվն եօ-
դութեա ինչու Ա աշխատ-
աւութեա :

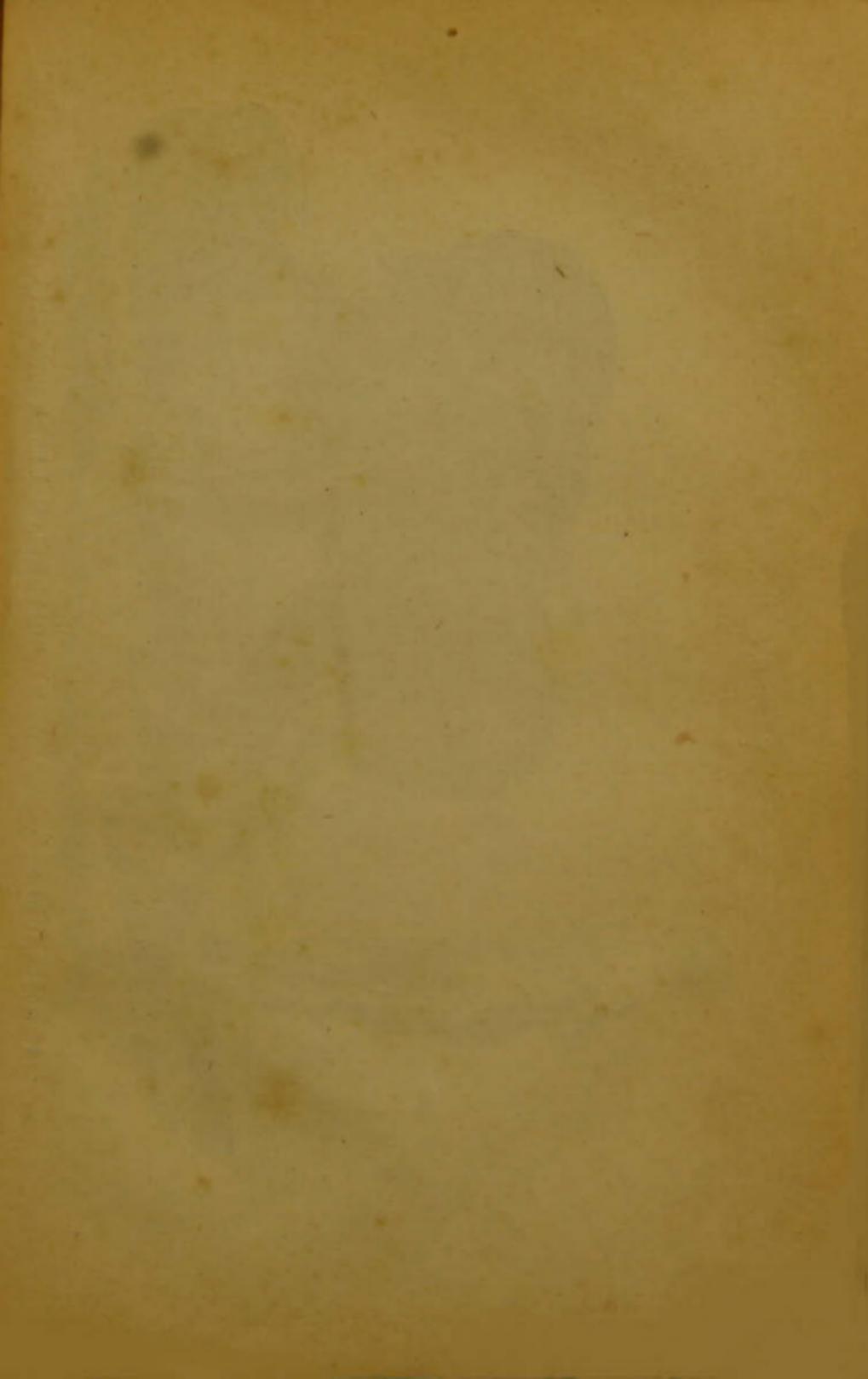
3

Φ.

Φαμίλιοις . Αγάπη :
Φωτισμόναστατούτοις / Ηγε-
τώντος , ξετίξεται οικονομία :
Φήγη . Φέλιξ :
Φορούσις / ηγετισμός :

0 -

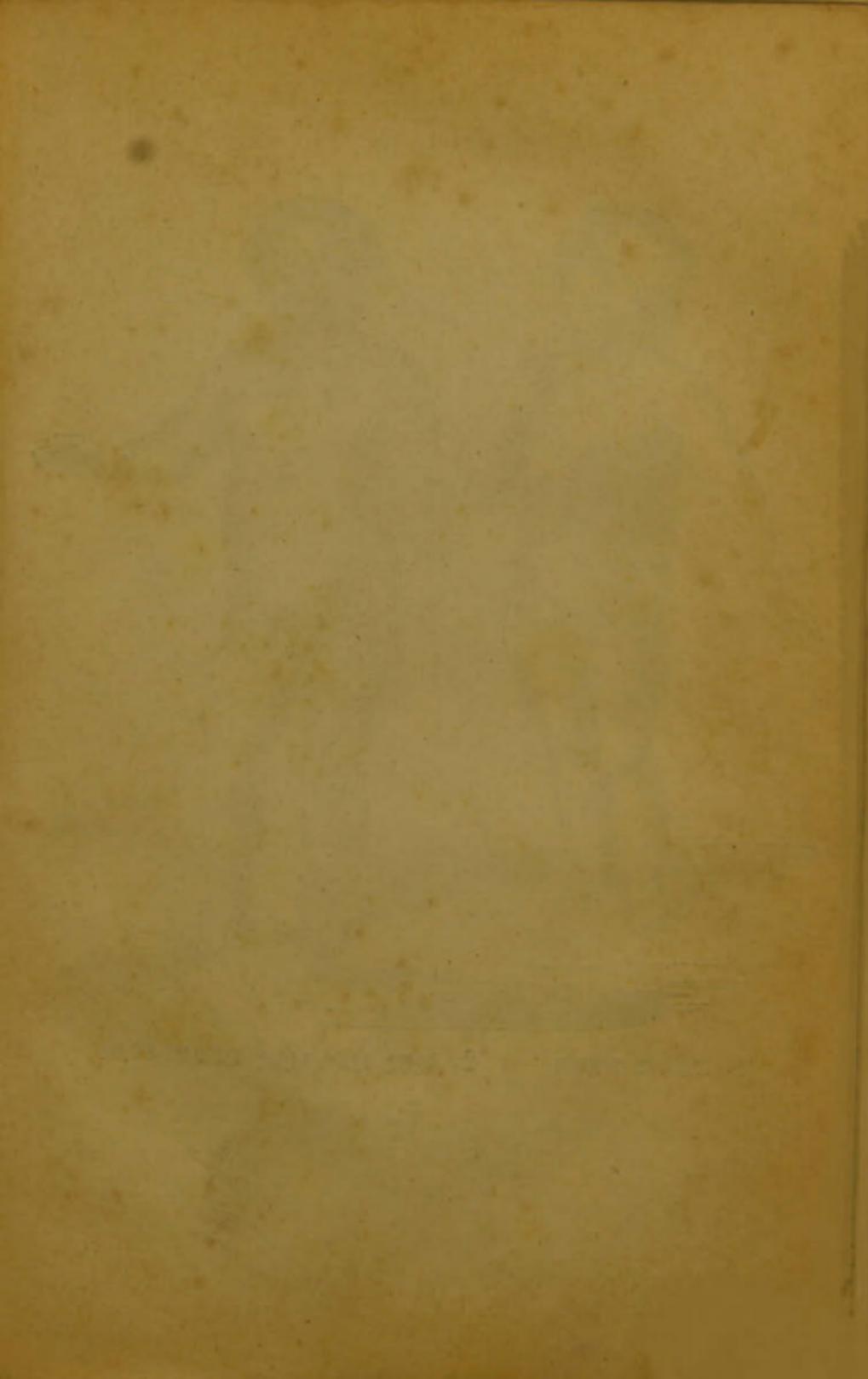
ՏԱՐԱՆԻ Ա.

11

2. ԱՅԻԽԱՆԵՐՊ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀՈՒՅԾ

4. ՊՈԶՈՎ, ՄԱՐԴ

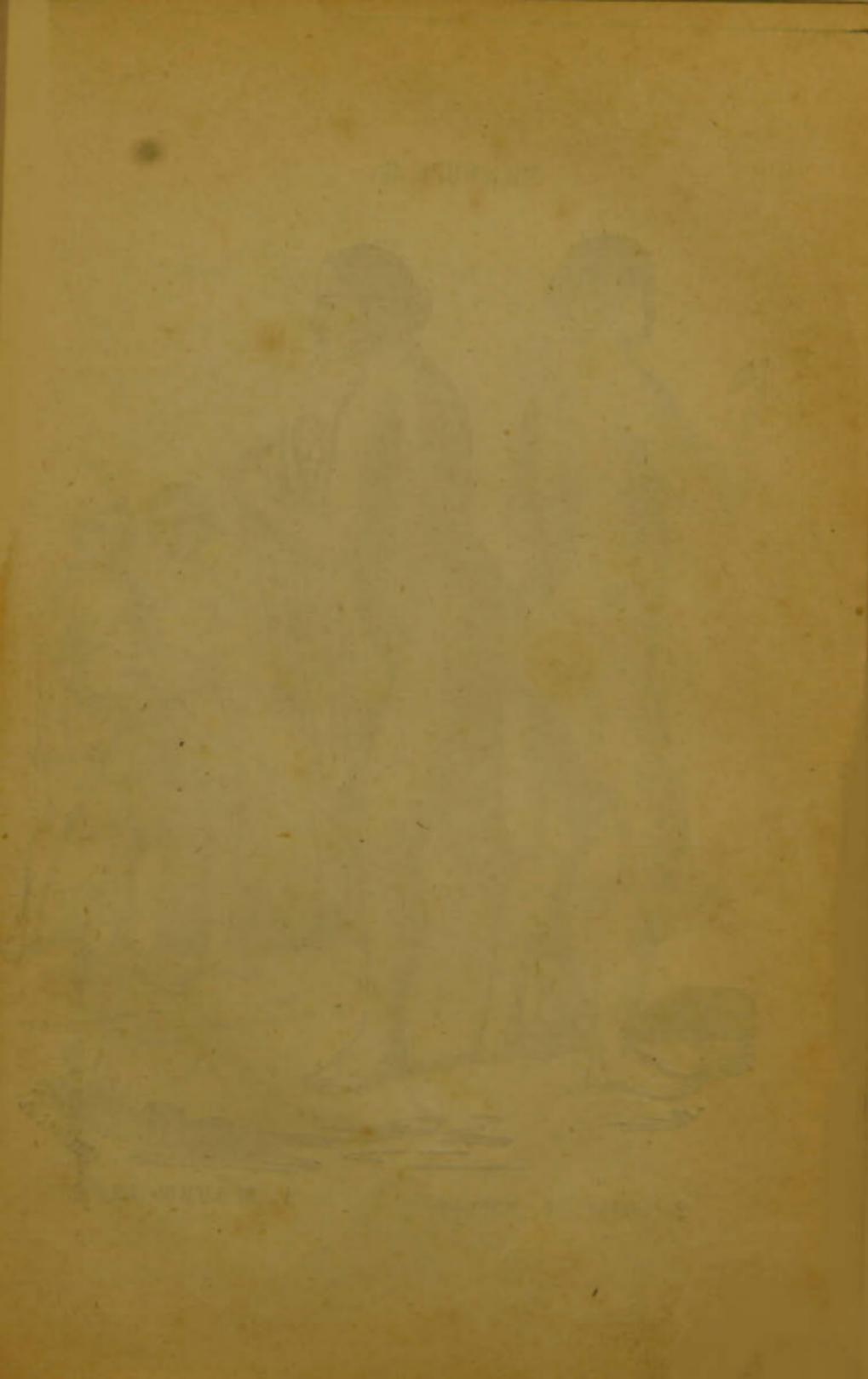

ՏԱԼՏԱԿ Բ.

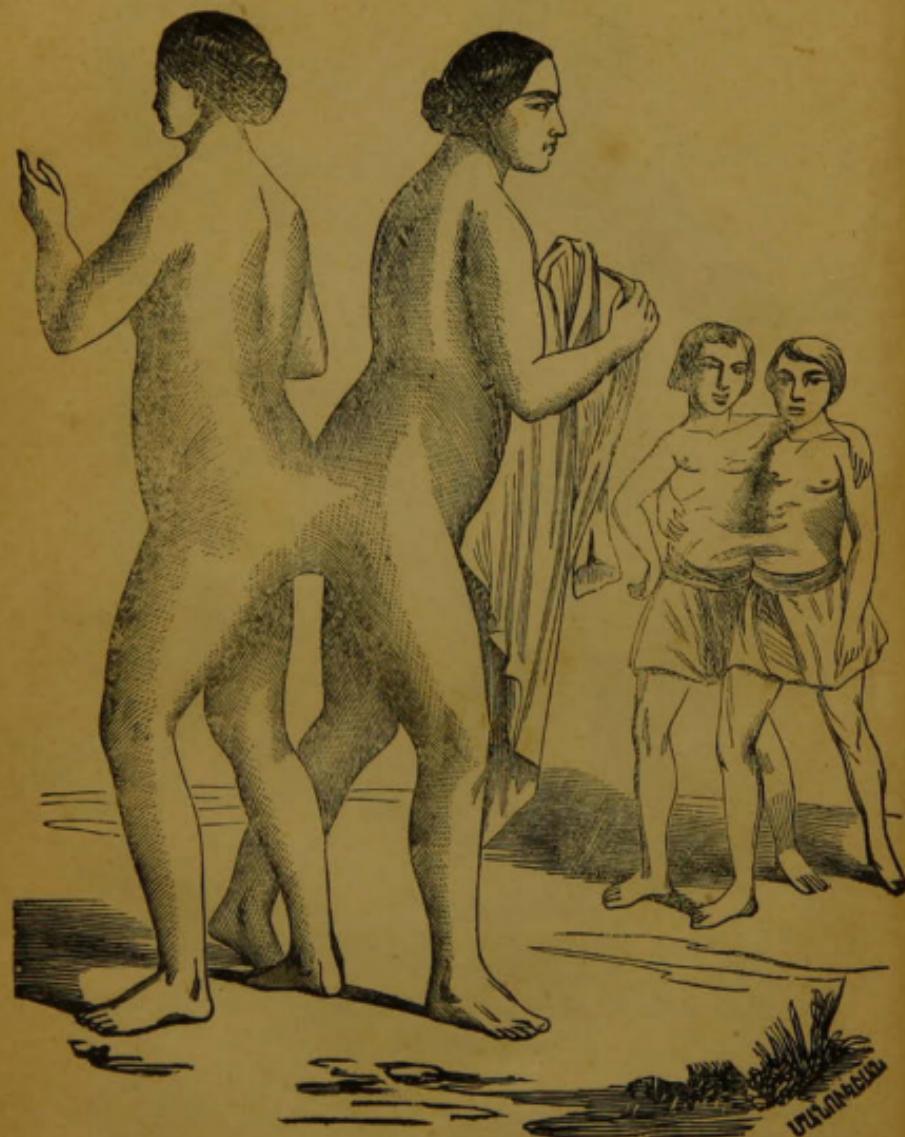

1. ՄԱԶՈՏ ՏԴԱՅ

2. ԿԵՍԸ ԼԵՐԻ ԿԵՍԸ ՄԱԶՈՏ ՏԴԱՅ

ՏԱԼՏԱԿ Գ.

2. ԵՄԹԵՐ ԵՒ ՑՈՒԴԻՐ

1. ՄԻԱՄԱՅԻ ԵՂԲՈՐՔ

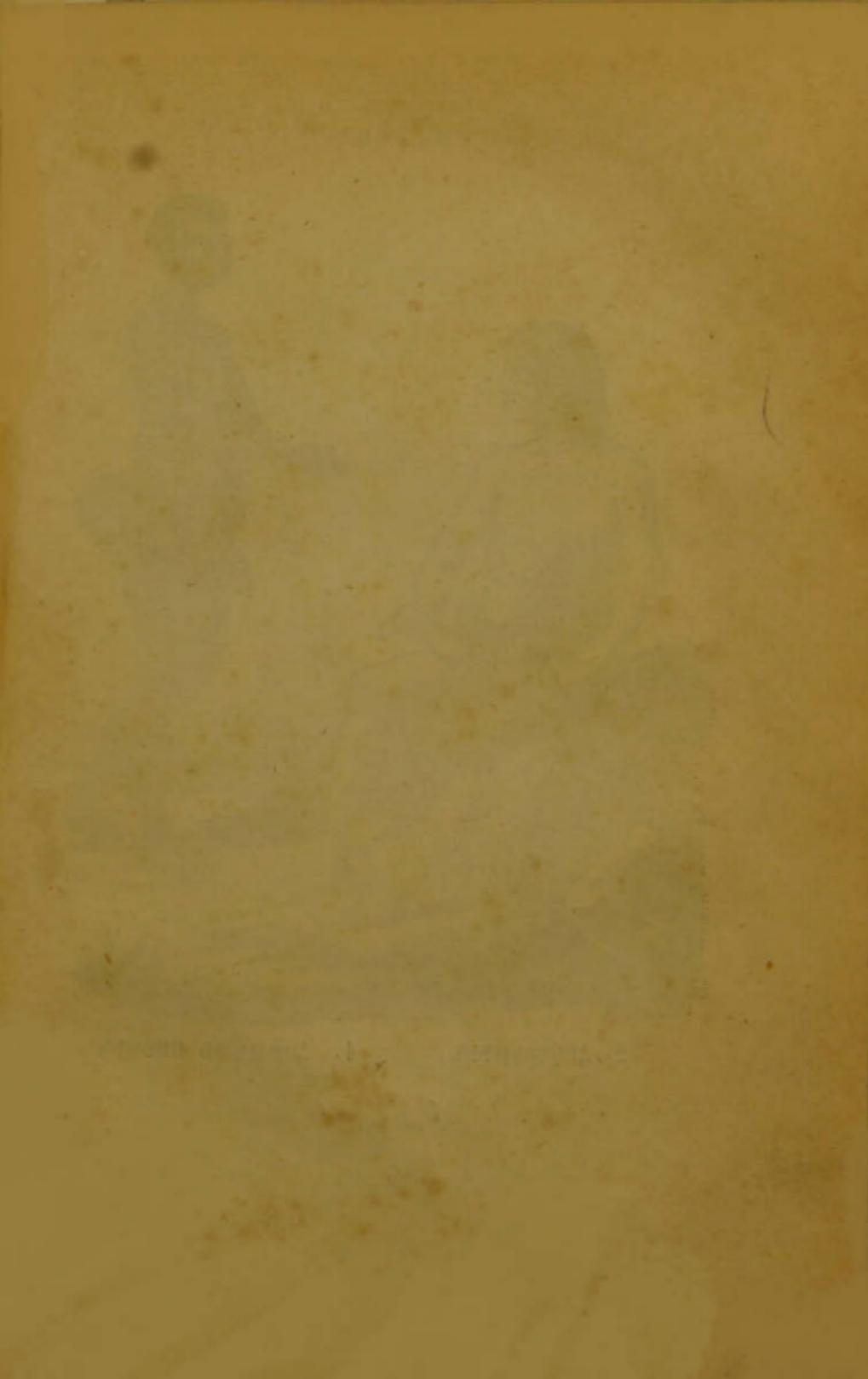

ՏՈՒՏՈՎ Դ.

2. Իհոս Գեր ՄԱՐԴ

4. ԿՄԱԽԱՆՄԱՆ ՄԱՐԴ

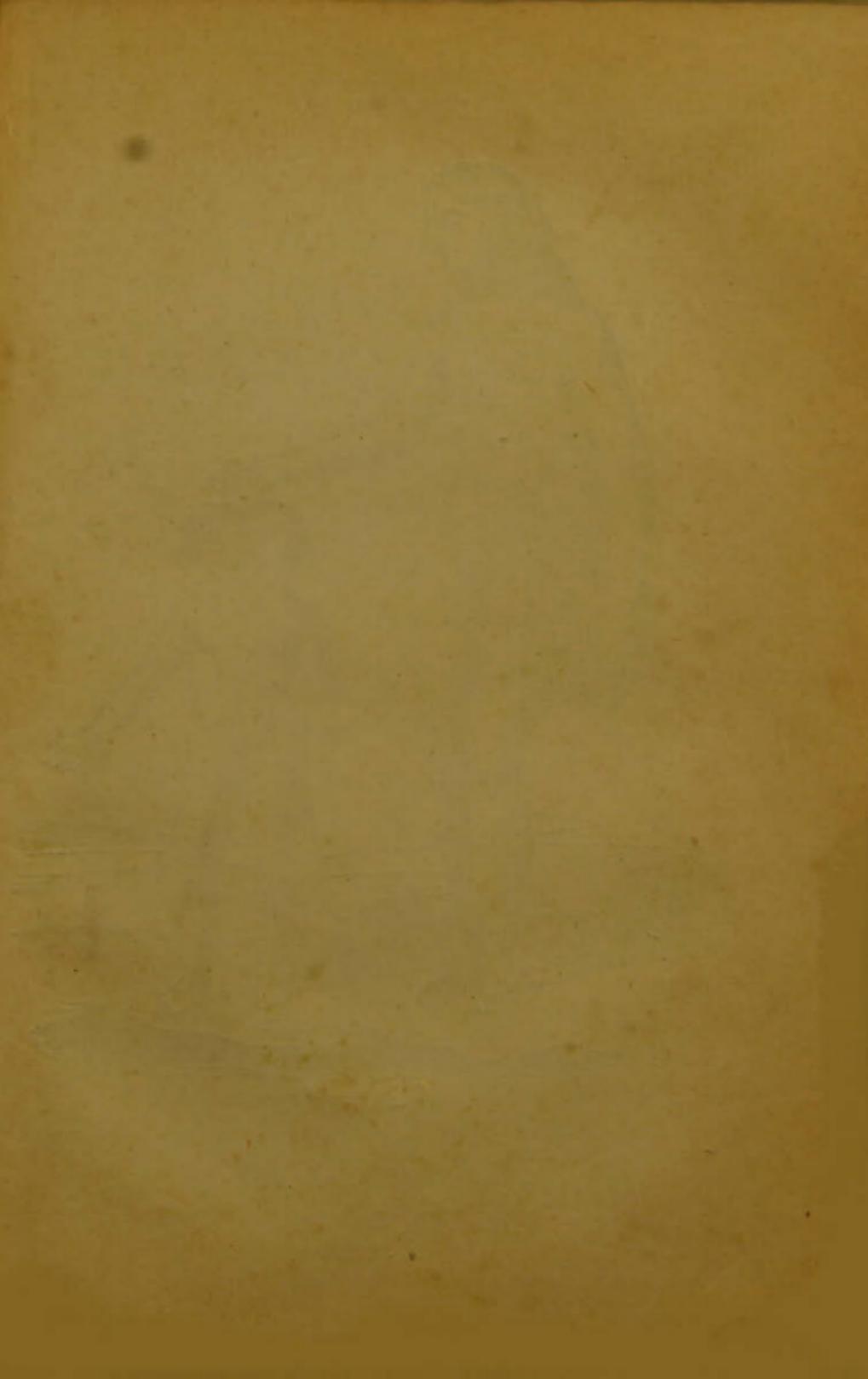

ՏԱՐԱՆԿ Ե.

2. ՀՐԵՇՈՒԹԻՒՆ

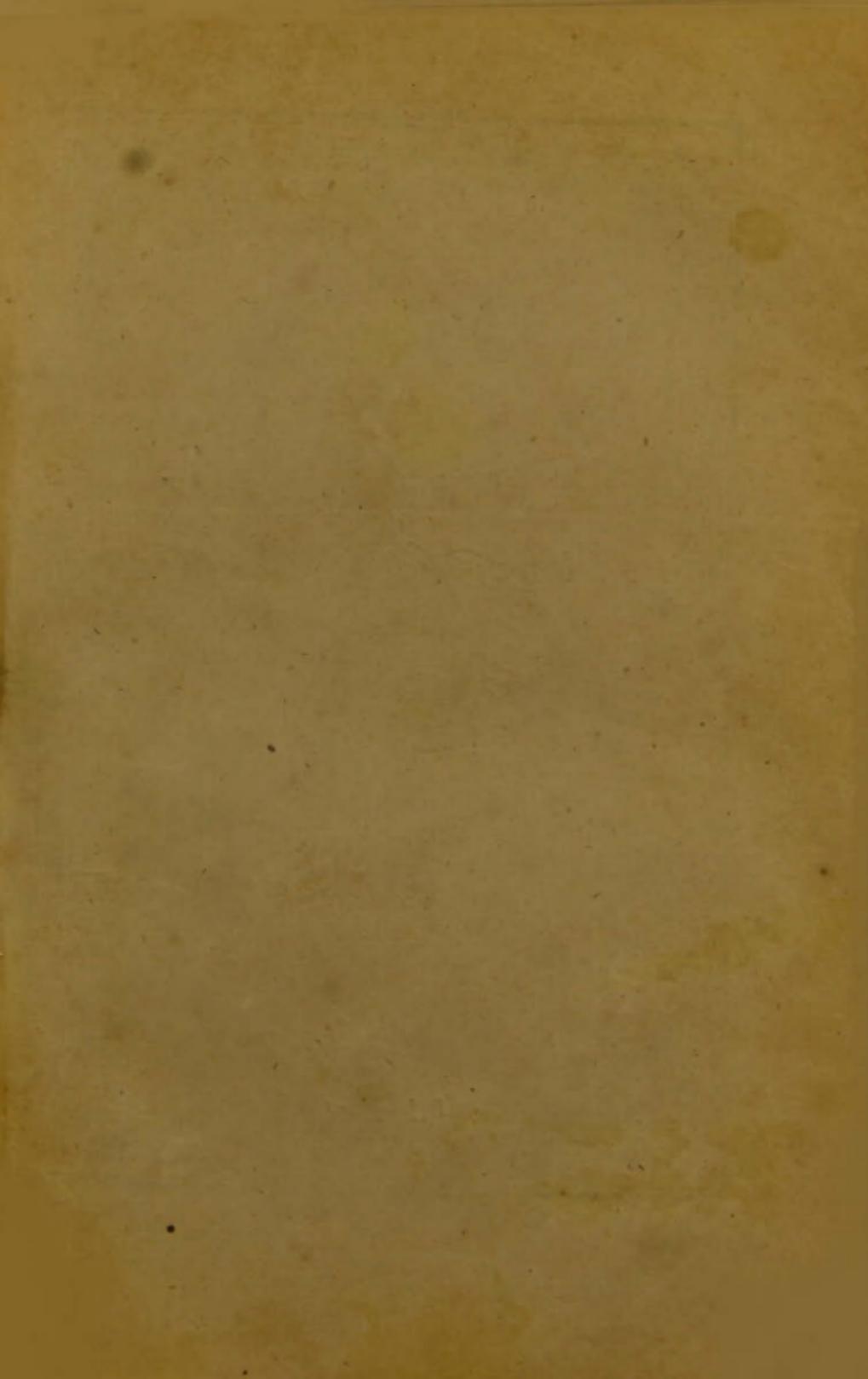
4. ՀՕԹԱՆԹՅ ԱՍՏՂԻԿ

S U M S U 4 2 .

ՀՐԵՇՈՒԹՅԻՆ

۳۱

۱۴۵ ۱۲ ۷۸۰
مکتبه اسلامی

